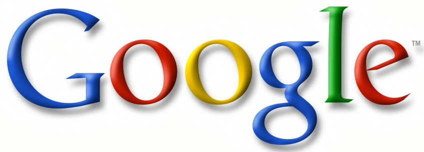

SPRÅKETS LIF

INLEDNING TILL DEN JÄMFÖRANDE SPRÅKVETENSKAPE

POPULÄR FRAMSTÄLLNING

AF

D:R KARL LJUNGSTEDT
FÖRF. TILL »GRUNDDRAGEN AF MODERSMÅLETS HISTORIA» M. M.

STOCKHOLM
JOS. SELIGMANNS FÖRLAG

STOCKHOLM
CENTRAL-TRYCKERIET, 1899.

Företal.

Föreliggande arbete är blott en utvidgning och bearbetning af de föreläsningar öfver Språkets lif, förf. våren 1895 höll vid Stockholms Högskola. Anledningen till att de nu utgifvas i bokform är den, att förf. tänkt sig, att de skulle kunna lända till någon nytta och ledning för nybörjare i den komparativa lingvistiken samt att de äfven måhända kunna vara af något intresse för den bildade allmänheten. För att gifva framställningen en så lättfattlig och populär form som möjligt har förf., så vidt ske kunnat, städse sökt utgå från modersmålet och hos läsaren endast förutsatt kännedom om de tre stora kulturspråken, tyska, engelska och franska.

Till Docenten E. LIDEN, som under arbetets tryckning lämnat förf. många värdefulla råd och upplysningar, samt till Ingeniör C. O. BOIJE AF GENNÅS och Lärovärksadjunkten S. LINNELL, hvilka godhetsfullt genomsett korrekturen, beder förf. härmed få uttala sin varma tacksamhet.

Östersund Okt. 1899.

Förf.

Förkortningar.

att. = attiska.
da. = danska.
dor. = doriska.
eng. = engelska.
fe. = fornengelska.
ffr. = fornfranska.
fgutn. = forngotländska.
fht. = fornhögtyska.
fir. = forniriska.
flt. = fornlågtyska.
fr. = franska.
fslav. = fornslaviska.
fsv. = fornsvenska.
gall. = galliska.
germ. = germanska.
got. = gotiska.
gr. l. grek. = grekiska.
holl. = holländska.
ie. = indo-europeiska.
isl. = isländska.
ital. = italienska.
lat. = latin.
lit. = litaviska.
lty. = lågtyska.
mht. = medelhögtyska.
mlt = medellågtyska.
nfr. = nyfranska.
no. = norska.
nord. = nordiska.
nsv. = nysvenska.
oberd. = oberdeutsch.
skr. = sanskrit.
sv. = svenska.
ty. = tyska.
urg. = urgermanska.
urn. = urnordiska.

> = öfvergår till.
< = utgår ifrån.
)(= i motsats till.

Öfriga förkortningar torde ej behöfva förklaras.

INLEDNING.

»De se det ej, dock mina bud de lyda.»

Så låter en forntida sångare i indiernas heliga urkund Rig-Veda Ordets gudinna Vak [1]) säga om människorna.

Och underligt nog är det icke långt ifrån, att ej den modärna språkforskningen vill instämma i dessa den fornindiske skaldens ord.

Underligt nog säga vi. Ty språket är ingalunda någon människan medfödd förmåga eller funktion, än mindre en underbar gåfva, som en gång i urtiden på ett öfvernaturligt sätt blifvit henne af högre makter gifven. Utan språket är tvärtom en af människan själf småningom förvärfvad färdighet, och det har endast genom ett ständigt arbete under årtusendenas lopp, i det att det oafbrutet gått hand i hand med en stigande kultur, uppnått sin nuvarande, relativa fulländning.

Det ligger ock i öppen dag, att så måste vara. Intet barn födes, som bekant, talande till världen. Och det förflyter i allmänhet en ej så ringa tid, innan barnet hunnit lära sig denna konst, innan det kan 'tala rent', d. v. s. behärska språkets ljudförråd, och uttrycka sig ledigt och riktigt. Erfarenheten visar äfven, att det trots alla nedärfda nationella egendomligheter, beror af helt andra, yttre omständigheter, hvilket språk det nyfödda barnet kommer att tala. Ty om t. ex. ett af svenska föräldrar födt barn allt från sina spädaste år uppfostras i Frankrike, lär det sig att tala fran-

[1]) Skr. *vāk*, ack. *vācam* = lat. *vōx*, ack. *vōcem*, fr. *voix*. Besläktadt härmed är äfven ty. *erwähnen*. I skr. är *c* tecken för ett palataliseradt k-ljud, att uttala ungefär som *k* l. *tj* i sv. *kär*, *tjära*.

ska ej svenska, ja äfven om det uppfostras i Sverige; men ständigt här vid sin sida en fransk bonne, lär det sig franska samtidigt med svenska. Man måste med andra ord *lära* sig sitt modersmål likaväl som andra språk; det är blott metoden, som i allmänhet är olika.

Denna språkets artificiella natur — om vi så få uttrycka oss — visar sig vidare däri, att både ordens yttre former och deras inre betydelser äro med få undantag rent *konventionella.* Det förefaller nästan, som om de skapats genom en lika universell som tyst öfverenskommelse.

Man kan visserligen vara frestad att vilja se en *naturlig* grund för uppkomsten af sådana bildningar som t. ex. lat. perf. *momordi* (= jag har bitit och det så, att det ännu syns) af *mordeo* (= jag biter), skr. *vēvēdmi* (= jag vet riktigt och grundligt), *cárkarmi* (= jag gör riktigt och grundligt) af *vēda* (=jag vet) och *karómi* (= jag gör), för att ej nämna sådana fördubblingar som lat. *quidquid* (= hvad som hälst), *ubiubi* (=hvar som hälst) af *quid* (= hvad) och *ubi* (= hvar) o. s. v. I dessa och liknande fall känner man liksom på sig, att detta upprepande af en stafvelse eller af hela ordet kan i och för sig lämpa sig för att uttrycka något fullbordadt, intenseradt eller generaliseradt. Men något naturligt skäl för att t. ex. *armar* skall vara plur. af *arm, gäss* plur. af *gås, yngre* komp. af *ung, visare* komp. af *vis, bet* pret. af *bita, ritade* pret. af *rita* etc., kunna vi ej varsna. Visserligen kan man stundom genom studiet af språkens historia och genom att jämföra sinsemellan befryndade tungomål leda sig tillbaka till dessa böjningars och bildningars relativa grundformer, men äfven dessa säga oss ingenting om deras naturliga ursprung.

I lika hög grad konventionella äro äfven ordens betydelser. Med undantag af ljudhärmande ord såsom *brumma, jama,* barnspråkets *vov-vov* etc. samt de för det diande barnet nästan oundvikliga labiala ljudförbindelserna *ma-ma (mamma), pa-pa (pappa)* m. fl. kunna vi nämligen ej heller spåra någon naturlig orsak till att det ena ordet betyder det och det andra det. Ty hvarför betecknar t. ex. ljudförbindelsen *s-v-a-r-t* svart och ljudförbindelsen *h-v-i-t* hvit? Hvarför ej lika gärna tvärtom,

hvilket ju vore a priori lika tänkbart? Det eng. *black* (= svart) och det fr. *blanc* (= hvit) äro blott olika varianter af ett och samma ord. Att dessa diametralt motsatta betydelser ha sin förenings- och utgångspunkt i det sv. *blank,* ity att såväl en svart som en hvit yta kan reflektera, hvarigenom denna egendomliga betydelseväxling ock lätt kan förklaras, lämnar oss ju intet svar på detta vårt spörsmål. Ty — fortsätta vi att fråga — hvad är då den naturliga orsaken till, att ljudförbindelsen *blank* betyder blank och icke matt eller något annat hvad som hälst?

Som emellertid — hvilket vi i det följande närmare skola framställa — orden såväl med hänsyn till sin yttre form som sin inre betydelse under tidernas lopp kunna blifva underkastade så genomgripande förändringar, att stundom till och med begynnelse- och slutlänkarna i dessa deras utvecklingskedjor ej förete ens den minsta likhet med hvarandra, är det visserligen mycket möjligt, ja ytterst sannolikt, att ordens både former och betydelser i det utvecklade språket, i allmänhet åtminstone, ursprungligen haft en rent naturlig orsak, och de ofvan anförda upprepningarna och ljudhärmningarna etc. torde vi ock ha att betrakta såsom ännu kvardröjande minnen af detta språkets urtida naturtillstånd. Men om än så är, står det icke desto mindre fast, att språket i sitt *nuvarande* skick är, som vi sade, i allt väsentligt rent konventionellt, — med andra ord således att uppfatta som en af människan själf småningom förvärfvad artificiell kulturprodukt.

Och då så är, kan det i sanning synas underligt, om språket i sin utvecklingsgång vore underkastadt föreskrifter, hvilka vi människor endast blindt måste följa. Men:

»Ofta är godt hvad de gamle säga»,

som det står i det fräjdade fornkvädet Hávamál. Och — som vi framdeles skola söka visa — ju mera man söker utforska språkets lif och orsakerna till dess förändringar, desto tydligare tyckes det framgå, att huru stora slafvar under konvenansen vi än må vara, vi dock städse lika villigt som ofrivilligt rätta oss efter de i vårt inre oskrifna lagar, Ordets

gudinna en gång stiftat, hvadan hon ock kan anses vara i sin fulla rätt, när hon om oss människor säger:

»De se det ej, dock mina bud de lyda.»

* * *

Innan vi gå vidare, torde det vara behöfligt att söka närmare definiera hvad vi mena med termen *språk*.

Vi fästa oss naturligtvis här endast vid det *hörbara* språket och bortse således från alla öfriga sätt, genom hvilka man kan meddela sig med andra eller med sig själf, såsom t. ex. genom blickar, miner, åtbörder — hvarur de döfstummas teckenspråk utbildat sig — eller andra yttre tecken såsom en knut på en näsduk, en trådända om fingern, signalering med flaggor, raketer etc. etc.

Vi konstatera således för det första, att språket, i den mening vi här taga detsamma, består af *ljud*.

Men vi måste äfven från denna begränsning af ordets betydelse göra några restriktioner.

Då det är en självklar sak, att språket först och sist är ett *meddelelsemedel*, är det gifvet, att vi måste bortse från *alla af den oorganiska naturen frambragta ljud*, såsom t. ex. vågornas brus och vindens susande i skogen, eolsharpan i — för att uttrycka sig mycket prosaiskt — våra telegraf- och telefontrådar, åskans mullrande och det underjordiska dånet vid jordbäfningar o. s. v. Hit äro naturligtvis bland mycket annat ock att räkna de skott soldaten eller jägaren afskjuter i drabbningen eller under jakten, hvaremot ett skott, som affyras för att salutera eller såsom en nödsignal från ett fartyg, i viss mån kan sägas falla inom språkets sfär.

Ytterligare måste vi afskilja *alla oafsiktliga, af organiska varelser frambragta ljud*, såsom t. ex. då vi af rent kroppsliga behof hosta och nysa eller på grund af en häftig fysisk smärta ej kunna återhålla ett jämmerrop etc., och på samma sätt alla de ljud, vi af psykiska anledningar ofrivilligt frambringa, såsom t. ex. när vi skratta, gråta, snyfta, skrika till af fasa eller förskräckelse m. m.

Men skulle sådana ljud afsiktligt användas som meddelelsemedel, såsom t. ex. när man hostar för att varna en annan, måste de till en viss grad anses tillhöra språket. Som bekant frambringas de ock ej sällan i sådant syfte, och att de lätt kunna ingå som integrerande element i det värkliga språket, det visa oss de egentliga *interjektionerna,* hvilka strängt taget ej äro annat än dylika oartikulerade ljud mer eller mindre afsiktligt använda.

Med språk mena vi således här endast *af organiska varelser frambragta ljud, i hvilka en viss betydelse inlägges.*

Det är klart, att på grund af denna definition äfven *djuren* måste tillerkännas ett värkligt språk, såsom t. ex. åtskilliga fåglars lock- och varningsrop o. s. v., men vi kunna ej här ingå på denna ytterst intressanta fråga, utan äro tvungna att inskränka oss till det mänskliga språket.

* * *

Af denna nu lämnade definition af språket följer vidare, att detsamma måste ega såväl en fysisk som en psykisk sida, alltså referera sig till och påvärkas af både vår kroppsliga och andliga natur, eller med andra ord till en viss grad röna intryck af hela vår varelse.

På grund häraf afspeglar sig ock folkkaraktären mer eller mindre tydligt i språket, och som densamma ofta är i ej ringa mån beroende af de naturförhållanden, i hvilka det ifrågavarande folket lefver, kan till och med själfva landets natur sägas influera på dess språk.

Det är, som om alla orden i ett och samma tungomål vore liksom klädda i samma uniform eller som om de alla bure sitt lands nationalfärger. Har man t. ex. bara så att säga smakat litet på latin, italienska, franska och spanska, kan man på förhand vara fullt viss på, att *veritatem* [1]) måste vara latin, *verità* italienska, *vérité* franska och *verdad* spanska, och detta äfven om ifrågavarande ord vore för en fullt främmande. Ja, blott genom att studera ortnamnen på kartan

[1]) Ack.-formen anföres, emedan de motsvarande romanska formerna vanligen utgå ur detta kasus.

kan man ibland liksom skönja de yttersta konturerna af ett alldeles obekant språk. Man känner på sig — äfven om man förut ej vet det — att t. ex. *Jynnan, Ningpo, Tsching-kiang* etc. måste vara kinesiska, *Fusjijama, Osaka, Kago-sima* etc. japanska, *Orivesi, Idensalmi, Olkijoki* etc. finska o. s. v. Och skulle ett ord flytta öfver från ett språk till ett annat, dröjer det vanligen ej länge, förr än denne emigrant tagit skeden i vackra hand, gjort sig hemmastadd i detta sitt nya fosterland och klädt sig i dess nationaldräkt, hvilket det ock äfven i de flesta fall måste göra, om det där vill skaffa sig full medborgarrätt. Ett märkligt exempel härpå lämnar det engelska språket, hvilket efter den normandiska eröfringen blef utsatt för en så omfattande invandring af romanska ord, att dessa i förstone nästan förkväfde språkets nationella kynne, men nu äro de alla samtliga sedan långt tillbaka tillskurna efter det specifikt engelska snittet.

Språket är därför, i långt högre grad än man vanligen torde tro, ett uttryck af folkets hela säregna, nationella lif. —

Det ligger något kraftigt och skarpt »som rasslet af härdade klingor» i det forntida Romas ännu i viss mån världshärskande tungomål. Stolt och befallande ljuder det från fältherrens mun i slaktningens tummel; det känner sig hemma hos häfdatecknaren, när han skildrar fornstora minnen, och det anstår väl den togaklädde, rättslärde senatorn, när han inför folket på Forum med ordets blanka vapen försvarar sin skuldlöse klient eller afslöjar fäderneslandets fiende. Men det är fattigt och fåordigt i tänkarens och forskarens studerkammare, och det känner sig nästan främmande för sig själft i sina lånta kläder, när det införes i sagans och sångens värld eller tvingas att uppträda på scenen; ja man kunde nästan vara frestad att säga, att det klingar fulltonigare i den 'barbariska' medeltidshymnen »Dies iræ, dies illa» än i till och med en Horatius' epikureiska och erotiska oden. —

Det grekiska språket är däremot lika hemmastadt i diktningens och tankens som i värklighetens rike. Det smyger

sig tvånglöst efter den Anakreontiska cittrans toner; det är lika lämpadt för en Lukianos' Voltaire'ska satir som för en Theokritos' idylliska oskuld; det är i all sin rikedom allt för enkelt och måttfullt för att blifva uppstyltadt, när det uppstiger på koturnen; det är lika elegant och mättadt med attiskt salt i Aristophanes' bitande skämt, som det är rörande naivt i berättelsen om det helleniska folkets mångbesjungna barndomsminne: striderna kring det heliga Ilion. För alla de fina skiftningarna i en Platons poetiska tankegång eger det alla nödiga färger, och det är genast redo med de rätta uttrycken för en Aristoteles' logiska kategorier eller för en Eukleides' matematiska deduktioner.

Den spänstiga och mjuka smidighet, hvarmed ordet omsluter och kvarhåller tanken, påminner om den olympiske segervinnarens till plastisk skönhet utmäjslade lemmar; den växlingsrika, nästan självsvåldiga och oroliga böjningen är som en reflex af det lättrörliga, nyckfulla grekiska folklynnet; den rika bildningsförmågan en erinran om det forntida Hellas' mångsidiga odling; och i den fulltoniga, klangrika ljudföljden, i hvilken vokaler och konsonanter uppväga hvarandra och tillsammans bilda ett harmoniskt lagom, tycker man sig ännu höra liksom en återklang från Antikens förgångna skönhetsvärld. —

»Yppigt som den jord som blomstrar för dess fot» eger Indiens heliga språk sanskrit ej allenast ett nästan obegränsadt ordförråd, en oförliknelig bildbarhet och en outtömlig sammansättningsförmåga, utan äfven ett öfverflöd af poetiska, bildfulla uttryck såväl för de hvardagligaste ting under solen som för de mest hårfina tankedistinktioner. Och dessa metaforer äro än ytterligt konkreta, än ytterligt abstrakta, likasom det fornindiska folket växelvis hängaf sig än åt den mest häjdlösa njutning och de vildaste, sinnliga fantasier, än åt den mest självförsakande asketism och de mest blodlösa spekulationer. Forntidens indier voro på samma gång ett öfverbildadt kulturfolk och ett naivt naturfolk, hvilket redan i rikt mått smakat af frukterna på kunskapens träd, utan att därför ha begått något syndafall, och därför äro äfven de mest sensuella af dess tallösa bilder, i hvilka

naturens alla hemligheter blottas i all sin kyska nakenhet, allt igenom rena. Men därför kunna de ej heller på ett modärnt kulturspråk ordagrant öfversättas — det vore lika omöjligt, som att med bevarad anständighet kläda sig i den indiska bajadärens lätta dräkt.

De ständigt växlande, svällande bilderna och de kring dessa sig klängande, i hvarandra ej sällan ihäktade, stundom mer än radlånga sammansättningsrankorna, i hvilka alla skogens djur och träd, alla ädelstenarna i konungens skattkammare, alla den älskade flickans blottade behag, alla den helige asketens själfuppfunna marter i oafbruten följd passera revy, kunde locka ens fantasi att tro, det man vandrade i en tropisk urskog med dess yppiga vegetation, där de prunkande lianerna vinda sig kring de gigantiska träden, kastande sig från stam till stam. —

Allvarsamt och kargt, men friskt och rent som den nordiska naturen själf är den forne isländarens språk. Det är handling och kraft, intet tomt och onödigt prat i de kärnfulla uttrycken, och de talrika enstafviga orden — ofta uppkomna genom obetonade vokalers bortfall — göra ett intryck, som om de frusit ihop ur fullare former.

Språkets rent nordiska kynne och sällsporda frihet från främmande smink, den påfallande mängden af uttryck för stridens blodiga idrott, de dunkla, men ej sällan poetiska omskrifningarna för de vanligaste föremål erinra oss om, huru det isländska folket, föga berördt af det öfriga Europa, framlefde på sin aflägsna, dimmiga ö under ständiga släktfäjder sitt eget ensliga lif, nog för sig själft, förkortande den långa vinterkvällen med skaldskap och saga. —

Det modärna Romas, Dantes och Petrarcas, Ariostos och Tassos modersmål är visserligen i nästan hvarje fiber ännu latin, men ett latin, som i Renässansens skönhetsskola stämts till idel musik. Hvarje dess stafvelse klingar som en sång och det bär därför ock med full rätt namnet af sångens självskrifna språk. Liksom af medfödd smakkänsla har det bortkastat latinets ofta kantiga slutljud, mildrat dess hårda konsonantmöten och genom ett i det hela mjukare uttal på samma gång förvekligat och förskönat detsamma.

Det är ej heller den forna romerska världsstaden, utan Lorenzo de' Medici's skönhetsstad Firenze, ej en Catos stränga moral, utan en Boccaccios lifsglada lättsinne, ej cæsarernas blodiga gladiatorspel på Circus, utan karnevalens ystra confetti-strider på Corson, hvilka liksom skymta fram bak italienskans smekande välljud. —

Det är på samma gång något ytligt och något koncentreradt i det franska språket, som om det endast hade läppjat på sin moders barm, men det oaktadt förstått att suga till sig kvintessensen af hvarje ord. Jämförda med de latinska grundorden te sig de motsvarande franska som nätta, man ville nästan säga sockrade, men dock innehållsrika fragment, under det att de latinska böjningsformerna vanligen äro med en öfverraskande logisk analys upplösta i sina enkla beståndsdelar, hvilket allt kastar öfver hvarje sats en egendomlig smakens elegans och tankens klarhet i förening. Både språkets inre struktur och yttre dräkt äro därför som en reflex af det sangviniska, lättrörda, klartänkta, för abstraktioner kanske allt för mycket böjda franska folket, som alltid är förekommande, men som man aldrig kommer nära, och som aldrig heller förgäter att vara comme il faut, icke ens på schavotten. —

Det är något stympadt äfven i de engelska orden, hvadan de ock kunna liknas vid brottstycken, men dock af ett helt annat slag än de franska. De påminna nämligen icke som dessa om i hastighet tagna, ej fullt väl utfallna aftryck af djupare präglade original, utan snarare om omsorgsfullt gjorda hopdragningar, där endast det allra viktigaste är kvar. Alla öfverflödiga, skrymmande rudiment af förbrukade organer ha borthuggits, utan ringaste hänsyn till, om kanterna därigenom blifvit tvära och skrofliga — ty det praktiskt nyttiga är hufvuddraget såväl i det engelska folkets språk som i dess lif. Häraf härleder sig detta engelskans tenderande till kinesiskans flexionslöshet och enstafvighet, men genom detta språkets armod på böjningsformer tvingas äfven orden att själfmant intaga sina rätta platser i satsen, hvadan ock engelskan kanske i högre grad än något annat tungomål fyller språkets högsta uppgift: att vara ett villigt verktyg för

tanken. Detta dess försmående af all yttre grannlåt och onödigt prål skänker det också ett drag af konstlös enkelhet och hemtrefnad, hvilket stämmer godt öfverens med detta 'sweet home', som för hvarje britt är så kärt. En egendomlig parallell till den sällsamma kontrasten mellan det engelska folkets sunda, praktiska blick och dess öfverdrifna konservatism i seder och bruk finner man i engelskans hypermodärna byggnad och antediluvianska stafning. Och i de olika åldersskikten af de så ytterst talrika lånorden se vi slutligen i korta drag skildrad såväl språkets som folkets historia. —

Men det kan vara onödigt att längre fortsätta dessa, kanske ofta haltande jämförelser. Och detta så mycket mer, som det egentligen är en gifven sak, att språket måste mer eller mindre färgas af och formas efter nationalkaraktären, sådan som denna utbildat sig på grund af folkets härstamning, dess historia och de natur- och kulturförhållanden, hvari det lefvat och lefver. Men därför kan man ej heller fullt förstå ett språks lif och utveckling, utan att studera ifrågavarande folks nationella individualitet och de faktorer, hvaraf denna är en produkt.

* * *

Af det nu anförda torde redan framgå, att historiska och politiska förhållanden kunna utöfva ett ej ringa inflytande på språkens öden. Den roll ett folk spelar i världshistoriens drama återvärkar mer eller mindre på dess språk. Så är det t. ex. Englands storartade kolonialvälde, som utbredt dess tungomål öfver nästan hela jorden. Det är likaledes uteslutande politiska omständigheter, som orsakat, att i Norra Amerika engelskan, i mellersta och södra spanskan är det förhärskande språket. Den hvite mannens högre bildning ej endast decimerar Rödskinnen och undantränger dem till allt oländigare vildmarker, utan han utrotar äfven efter hand deras språk. Likaså är det engelsmännens större energi och intelligens, deras politiska öfverlägsenhet, som förvisat de keltiska folken och munarterna på de brittiska

öarna till Wales' och Högskottlands ogästvänliga bergstrakter. Genom Islams framstormande segertåg utbreddes arabiskan öfver hela den nordafrikanska kusten; det var Tariks seger vid Vejer de la Frontera, som gaf henne tillträde till Spanien, där hon ännu för ett tynande lif; det var Karl Martels seger vid Poitiers, som häjdade hennes vidare framträngande. Och det var — för att anföra ännu ett exempel — Norges utmattning efter dess ständiga inre strider under Medeltiden, som gjorde, att det vid den s. k. Kalmarunionens upplösning ej kunde värna sin själfständighet, utan nedsjönk till ett danskt biland, men därmed blef ock danskan Norges officiella språk. —

»Den makten eger, segrar lätt»

och de svagare, förföljda och förtryckta tungomålen gå i allmänhet förr eller senare sin undergång till mötes. Ty äfven språken deltaga i lifvets stora fälttåg,

»där hvar dag
en drabbning är och mest ett nederlag»,

och det är vanligen endast de segrande, som efter lyktad kamp komma undan med lifvet från det af sårade och döde betäckta slagfältet. Och alla de, som stupat i striden, varda snart förgätna; eftervärlden känner ofta nog ej ens deras tomma namn. Så veta vi t. ex. i det hela intet om det liguriska språket, som fordom talades vid Genovabukten, om den gamla japygiskan i södra Italien, om våra egna forntida frändspråk vandaliska, burgundiska, gepidiska, skiriska etc., oafsedt alla de tusen sinom tusen tungomål, som namnlöst gått under. Ett sådant i våra dagar döende språk är t. ex. den med finskan besläktade liviskan, som numera blott talas af en 2,000 personer på Kurlands nordligaste udde och som för hvar dag allt mer och mer varder uppblandad med främmande element, så att den tid ej torde vara långt borta, då detta språk är för alltid förstummadt. Ett annat äfven med finskan befryndadt tungomål, mordviniskan, talas ännu af omkring en million personer i grannskapet af Volgas stora krökning, men dess område består af en mängd kringströdda språk-öar, hvilka utan tvifvel förr eller senare skola upp-

slukas af det omgifvande ryska språkhafvet. Stundom kunna dock dylika dödsdömda tungomål finna en vänlig fristad i vildmarken och där obemärkta fortlefva under årtusenden. Till bergens otillgängliga klyftor och stalp ha så t. ex. flyktat åtskilliga språk, undanträngda dit från det bördigare slättlandet af mäktigare grannar. Så påträffa vi i Pyrenéerna vid hörnet af Biskajaviken det egendomliga baskiska språket, måhända sista kvarlefvan af en västra Europas urbefolkning. Ett liknande förhållande finna vi ock på Kaukasus' bergskedja, ja där råder till och med en sannskyldig babylonisk förbistring, ity att därstädes en mängd sinsemellan alldeles obefryndade tungomål sökt sin tillflykt. Och ett dylikt brokigt virrvarr af skilda språk träffa vi ock på Himalajas branter.

Det är, som lätt inses, det isolerade läget, som i dessa sistnämnda fall verkat konserverande. Af samma skäl erbjuda också öar mången gång ej blott en egendomlig blomsterflora, utan äfven en säregen språkflora. Så talas på ön Man i Irländska sjön en egen keltisk munart, manxiska. Och för att taga ett närmare exempel: den gotländska dialekten är så olika de svenska allmogemålen på fastlandet, att den väl rättast bör betraktas såsom ett särskildt språk. Likaså är folkmålet på Sardinien mycket afvikande från dialekterna på den italienska halfön, är långt mera ålderdomligt och står vida närmare latinet än dessa. Ö-språken få nämligen också mera ostördt lefva sitt ensliga lif för sig själfva, men därigenom varda de äfven, likasom enstöringar, än mera egna och originella.

Det framgår häraf, att ej endast historiska och politiska, utan ock rent geografiska förhållanden kunna mer eller mindre influera på språken och deras öden. Vi vilja härpå anföra ännu ett exempel.

Det finnes måhända intet land på jorden, som kan uppvisa en sådan mångfald af från hvarandra ofta skarpt skilda dialekter som det forntida Hellas. Detta kan visserligen delvis förklaras af politiska och sociala orsaker. I ett samhälle som det fornhelleniska, hvars egentliga lifsform var mångväldet och där till och med snillets självskrifna öfver-

lägsenhet endast motvilligt fördrogs, där borde äfven språket få uppväxa i en eljest aldrig åtnjuten frihet. Redan blotta rivaliteten mellan Sparta och Atén gjorde den doriska dialekten en tid nästan jämställd med den attiska, och härtill kommer vidare, att såväl denna förstnämnda som den homeriska blandningsdialekten, Anakreons joniska och Sapphos aioliska munart voro af sånggudinnorna fridlysta områden, som af det skönhetsälskande helleniska folket höllos i okränkt helgd. Detta både politiska och språkliga mångvälde må med andra ord otvifvelaktigt i hög grad ha bidragit till, att de forngrekiska dialekterna så fritt fingo utveckla sig. Men deras påfallande stora antal blir ej mindre för det, och det tyckes till och med varda än större, när man erinrar sig, på huru jämförelsevis liten areal de alla samtliga uppvuxit.

En skarp kontrast till det färgrika dialekt-spektrum den forntida grekiskan erbjuder, bilda de skilda slaviska språken, ty dessa — ryska, bulgariska, serbiska, tsjeckiska, polska m. fl. — äro så lika hvarandra, att de från rent språklig synpunkt kanske rättast äro att betrakta blott som olika dialekter, ej som särskilda språk.

Denna motsats kan naturligtvis härflyta af de grekiska och de slaviska språkens skilda skaplynne och således ega en inre orsak i dessa tungomåls självfva väsen och natur. Men ej ens denna förklaringsgrund är måhända tillräcklig. Det är åtminstone mycket frestande att antaga, det också de geografiska förhållandena härvidlag spelat en ej obetydlig roll. Ty det helleniska folkets fosterbygd är det i öar sönder-splittrade, i uddar och vikar utskurna och inskurna, af bergskedjor genombrutna Grekland, hvaremot de slaviska folkens äldsta kända hemland var — och till stor del ännu är — den östeuropeiska slätten, hvars yta endast afbrytes af svagt vågformiga höjder och sakta flytande floder.

I afseende på språkens ömsesidiga inverkan på hvarandra äro slutligen de historiska, politiska och geografiska förhållandena jämte de rent kulturella af stor betydelse. Det ligger i öppen dag, att närbelägna språk skola i större eller mindre grad vilja intränga på hvarandras område, och att

af tvänne grannfolk det i kultur öfverlägsna skall utöfva ett större inflytande äfven i rent språkligt hänseende än det mindre civiliserade. I språkens värld har nämligen bildningen långt större värde än rikedomen, och det händer därför där vida oftare, att den obildade lånar af den bildade än den fattige af den rike.

Väl är t. ex. vårt östra broderland ett fattigt land och skall väl äfven så förbli, men dess mjuka, välljudande språk kan ingalunda sägas vara armt, i vissa fall är det tvärtom långt rikare än vårt, och likväl finna vi i finskan ett stort antal svenska lånord, hvaremot de finska orden i vårt modersmål äro lätt räknade. Men vi voro också långt förr än finnarna ett relativt civiliseradt folk, och det är genom oss de blifvit delaktiga af den västerländska kulturen. Af liknande orsaker rönte ock svenskan under senare delen af Medeltiden, då Hansestäderna behärskade hela den nordiska handeln, ett synnerligen starkt inflytande af vårt södra grannspråk lågtyskan. Det är ock af historiska och kulturella orsaker lätt förklarligt, att vårt sjömansspråk är i hög grad färgadt af holländskan, att vi hos modehandlaren skola få höra en mängd från franskan, hos tonsättaren en mängd från italienskan härstammande uttryck o. s. v., ja det vore i sanning egendomligt, om ej själfva orden *kaffe* och *te* likasom varorna, fast lika litet direkt som dessa, vore importerade från Arabien och Kina.

De i såväl politiskt som kulturellt hänseende språkliga stormakterna, såsom t. ex. sanskrit, grekiska, latin, franska, engelska, tyska etc., söka ock utsträcka sina intressesfärer långt öfver sina hemlands gränser, hvaremot småstaterna i språkets värld vanligen blott kunna influera på sina närmaste grannar. Så behärskade grekiskan en tid hela den östra och latinet hela den västra delen af det romerska riket. Men Roms stolta mål var att underkufva hela världen, och troget sina traditioner har ock latinet ännu ur sin graf sökt dana ett språkligt världsvälde. Allt från förra hälften af Medeltiden ha äfven alla Europas tungomål — och ej minst vårt eget språk — satt sig i skuld hos detsamma. Så ega vi t. ex. en mångfald latinska lånord, af hvilka de

äldsta inkommo med kristendomen för en tusen år sedan, såsom *kors, kalk, mässa* etc., och de yngsta upptagits i vårt århundrade såsom *lokomotiv, velociped* m. fl. Af många skäl kunde grekiskan ej utöfva ett liknande öfvervälde, och det forntida Hellas var så att säga ej heller i så hög grad ett rike af denna världen som det romerska, men i sin egenskap af den europeiska konstens och vetenskapens fosterland låter det än i dag sitt språk förse hela den civiliserade världen med det för hvarje år behöfliga nya antalet af vetenskapliga termer.

Ett dylikt inflytande af främmande tungomål inskränker sig emellertid ingalunda alltid till ett blott påtrugande af en större eller mindre mängd enstaka ord. Det kan ha långt djupare värkningar. Det utländska sminket kan nämligen gro fast i huden, intränga i blodet och i ej ringa grad förändra hela språkets struktur, ity att det gifver upphof till nya bildningar, prefixer, afledningar etc. Så t. ex. ha vi af det lty. prefixet *be-* efter mönstret af det lty. *bewaren* (= bevara) af sv. *gråta* bildat *begråta,* af den lty. afledningen *-het* efter mönstret af det lty. *fromhet* bildat af sv. *stor storhet* o. s. v. Vi kunna, som vi lätt märka, mångfaldiga dessa exempel i hundratal, och det torde vara öfverflödigt att närmare påvisa, af hvilken ofantlig vikt sådana s. k. *latenta* lånord kunna vara för språkets lif och utveckling. De förkväfva ej sällan en mängd af dess — om vi så få säga — medfödda anlag och tvinga det att slå in på helt nya banor.

* * *

De geografiska, historiska och **kulturella** förhållandena äro dock för språken och språkvetenskapen af än större betydelse. Civilisationen är nämligen en ömtålig planta, hvilken — särskildt i sin uppväxt — för att rätt kunna trifvas fordrar ett tempereradt klimat och riklig vattning.

I de arktiska zonerna bortfryser all högre bildning. Polarfolken — eskimåer, lappar, samojeder m. fl. — äro så andligen som kroppsligen dvärgfolk, hvilka i likhet med

dessa trakters förkrympta vegetation liksom stannat i sin växt.

Under tropikernas brännande sol förvissnar åter all högre kultur, om ej värmen mildras af hafvets svalkande vindar eller af höglandens lättare luft. Den tryckande hettan förslappar så viljan som armen, och det för all högre utveckling nödiga arbetstvånget saknas, ty äfven om den yppiga jorden ej alltid bär självsådda skördar, fordras det dock endast en allt för ringa möda att afvinna henne en nödtorftig bärgning.

Som landkomplexerna på jorden till större delen ligga på det norra halfklotet, faller deras midtellinie norr om ekvatorn, ungefär vid norra vändkretsen. Detta blir i än högre grad händelsen, om vi på kartan restaurera den fordom *hela* Australiska kontinenten, hvars nu under hafsytans spegel sjunkna strandlinier föllo utanför Tasmaniens och Nya Zeelands kuster. Det ser då ut, som om både den Gamla och den Nya världen spruckit sönder på midten, och denna spricka går i en af oceanerna afbruten båglinie från de Västindiska öarna genom Medelhafvet och Röda hafvet ned till Sunda-öarnas stora arkipelag. Rämnan är i kanterna i allmänhet ojämn och flikig, bildande en mängd uddar och vikar, och i hennes bäcken, hvarest åtskilliga öar ligga kringströdda, utmynna talrika floder. Delvis åtminstone torde hon dessutom vara mycket gammal, ty asiatiska äro djur- och växtformerna på den västra, australiska åter på den östra stranden af det smala sundet mellan öarna Bali och Lembok — en djup graf mellan tvänne världar.

Naturen tyckes här redan i en uråldrig forntid hafva på förhand iordningställt en lämplig jordmån för civilisationen, ty vikarna och floderna äro — som Geijer säger — den första odlingens modersmjölk, och här finner hon i rikt mått hvad hon tarfvar: både ett i det hela tempereradt klimat och ymnig tillgång på vatten.

Det är ock vid denna rämnas nordöstra kant ofvan vändkretsen, i det himmelska riket kring bräddarna af den Gula floden, som den gula rasens egendomliga, slutna och inbundna kultur vuxit upp; det är ur Ganges' heliga vatten

den yppiga, men förvuxna och dådlösa indiska bildningen druckit; det är på den fordom så fruktbara slätten mellan Tigris' och Eufrats strömfåror, som för årtusenden sedan den fornsemitiska civilisationen spirat fram; det är i den tidvis öfversvämmade Nildalen, som ej blott Moses', utan kanhända äfven hela den mänskliga odlingens vagga har stått; det var på Medelhafvets kuster, som den antika-västerländska civilisationen knoppades och på Hellas' klippiga mark i Europas unga, oförgätliga vår stod i sin första, kanske vackraste blomning; det var öfver samma näjder, sedan Antikens dag var liden, som halfmånen ur ökenranden i öster gick upp och med sitt klara, fast mattare och lånta sken kom Korsets nytända stjärnbild att blekna och gjorde den inbrutna natten åter ljus; och det var slutligen i grannskapet af denna rämna, som Fernando Cortez i ungdomligt öfvermod förtrampade den spröda bronskultur, han möttes af i Montezumas rike.

Men kulturen och språket äro, som sagdt, nära förbundna. De ha i stort sedt städse gått hand i hand, ömsesidigt stödjande hvarandra. Dessa trakter erbjuda därför icke blott historikern, utan äfven språkforskaren ett af de största arbetsfälten och en af de rikaste skördarna. Det är nämligen i dessa åldriga kulturland, som ej allenast de forntida litteraturspråken uppvuxit och nått sin högsta utveckling, utan det är också där, som de första spåren af mänskligt tungomål öfver hufvud taget äro att finna.

Genom den snillrika tolkningen af de egyptiska hieroglyferna och de assyrisk-babyloniska kilskrifterna ha återkallats till lif för årtusenden sedan förstummade forntidsmål. Vi ega härigenom kännedom om en litteratur, som går flera tusen år tillbaka före vår tideräknings början, och dessa upptäckter ha kastat ett lika stort ljus öfver Österlandets forna språk som öfver dess äldsta historia. Med Rig-Vedas hymner, författade omkring halftannat årtusende f. Kr., begynner den rika fornindiska litteraturen, och denna diktsamling är dessutom det äldsta minnesmärke, som finnes af indo-europeiskt tungomål. I Gamla Testamentet höra vi ännu det en gång så mäktiga Judafolkets ursprungliga modersmål, och i de sånger, som

gå under namnen Moallakat och Malabat, ega vi rester af den arabiska poesien före Muhammeds tid. I Greklands på inskrifter så rika jord finna vi de fornhelleniska dialekterna än mera troget afspeglade än i den forngrekiska litteraturen, hvars förstlingsverk äro de oupphinneliga homeriska hjältedikterna. På de iguvinska koppartaflorna och på Tabula bantina [1]) ega vi de förnämsta minnesmärken som bevarats af de umbriska och oskiska munarterna, dessa latinets af detsamma omsider förkväfda systerspråk, medan andra fornitaliska inskrifter berätta oss drag ur latinets egen barndom och ungdom. I de etruskiska grafkamrarna möter oss det egendomliga, ännu gåtfulla etruskiska tungomålet, och på Balkanhalfön söder om Donau uppstod i 4:e seklet e. Kr. den första germanska litteraturen genom biskop Wulfilas gotiska bibelöfversättning.

Men dessa fornspråk ega ej blott i och för sig en oerhörd betydelse för språkforskningen; de innehålla ock ej sällan nycklarna till de modärna tungomålen. Så äro t. ex. de romanska språken — italienska, spanska, portugisiska, franska, rumänska etc. — ättlingar af latinet, de nutida indiska språken i Pendsjab och Hindostan åtminstone delvis utflöden ur sanskritspråkets djupa källa, den modärna persiskan en telning af det språk, den fornpersiske storkonungen Darajavus (Dareios Hystaspis) lät inrista på den höga klippväggen i grannskapet af Behistun [2]), och utan kännedom om de angelsaxiska, fornnordiska och fornfranska tungomålen — andra språk att förtiga — vore det näppeligen möjligt att förklara, huru engelskan uppkommit. Så öppna för oss mången gång de döda språken ingångsporten till de modärna, och dessa senares äldre öden och härkomst skulle städse vara höljda i sagans skymning, ett föremål för kanske stundom geniala, men alltid vindlätta och rotlösa gissningar, om vi ej kunde länka dem samman med deras egna för århundraden tillbaka förklingade moderspråk.

---

[1]) De förra urkunderna äro funna vid den forna staden Iguvium, nu Gubbio, i mellersta Umbrien, den senare vid staden Bantia, nu S:ta Maria di Banzi, i det forna landskapet Lucanien i södra Italien.

[2]) Stad i Zagrosfjällen strax söder om Mediens forna hufvudstad Ekbatana.

Härtill kommer vidare, att utan dessa forntidsmål blefve en någorlunda säker systematisering af språken efter deras närmare och fjärmare frändskapsförhållanden äfven blott ett fält för vidt sväfvande fantasier utan fotfäste i värklighetens värld. Ty det är t. ex. endast genom jämförelser ur sanskrit, grekiska och latin med de äldsta uppteckningarna från Medeltiden på keltiskt, germanskt och slaviskt folkmål, som språkforskningen kunnat med relativ sannolikhet uppkonstruera de keltiska, germanska och slaviska grundspråken och som hon, ehuru naturligtvis med än ringare grad af sannolikhet, kunnat uppdraga konturerna till själfva det indo-europeiska urspråket och därmed i stora drag upprita grundlinierna till de indo-europeiska folkens och språkens stamträd. Det finnes vissa arktiska pilarter, hvilka ur marken uppskjuta endast kvistarnas blom- och bladbärande toppar, medan växtens hela grensystem är doldt i mossan och myllan; och om dessa grenar redan förmultnat, kunna vi aldrig säkert veta, att de alla en gång vuxit upp från en och samma planta. Så ock med språken. De nu lefvande tungomålen äro dylika grönskande nyskott, skenbart eller värkligt mer eller mindre afskilda från hvarandra, hvilkas samband och enhetspunkt blott är att finna i det förflutnas stora graf, där lifvet blommat ut och vissnat ner.

För vår kännedom om språkens historia och deras släktskapsförhållanden äro således de döda forntidsmålen af allra största vikt, ja man kan till och med säga, att utan döda språk skulle ingen jämförande språkvetenskap kunna lefva. Och det måhända ouppnåeliga ideal, den vackra dröm, som språkforskaren så ogärna vill släppa: återförandet af alla jordens tungomål till ett enda urspråk — detta vore utan dessa forntida språk en absolut olöslig uppgift, kunde dem förutan aldrig varda annat än en bedrägligt skimrande utopi.

Språkvetenskapsmannen instämmer därför ock villigt med arkeologen, när denne yttrar, att en kvadratmeter jord på Forum romanum har för honom större värde än en kvadratverst af Rysslands mest bördiga 'svarta jord'. Ty likasom jordskorpans uråldriga aflagringar är till och med

själfva marken i de gamla kulturlanden full af forntidsminnen. Och vidrörda af forskarens trollspö vakna där de döda lämningarna af en förgången värld åter till lif. Med vetandets talisman, långt mäktigare än sagans, frammanar paleontologen en urtida växtvärld ur dess tusen sinom tusenåriga grift. För hans blickar sträcka ånyo Lepidodendrerna sina greniga kronor i höjden, uppskjuta på nytt ur den sanka marken fräkenträden sina jättehöga stammar, medan de karboniska ormbunkarna utbreda sina gigantiska plymer i den regntunga luften. Och språkforskaren uttalar sin mystiska trollformel öfver tegelstenshögarna, där det forna Babylon låg. Och stenarna varda bokstafligen ropande röster i öknen. Den urgamla världsstaden reser sig åter ur gruset, dess hängande trädgårdar blifva på nytt en underbar värklighet, och det skyhöga tornet prunkar än en gång i all sin sagolika forntidsprakt. Det blef enligt sägnen aldrig fullbordadt, ty språken förbistrades och spriddes öfver jorden. Men språkvetenskapsmannen vill dikta om den gamla myten och på egen hand bygga tornet färdigt, ty för hans anande blick hägrar redan i öster den framtida dag, då alla världens isärflutna tungomål äro ledda tillbaka till sin ursprungliga källa och kanske då äfven hopflutna till ett.

* * *

Språken visa sig i allmänhet ega, likasom lifvet självt, en nästan obegränsad variationsförmåga, en egenskap, som naturligtvis vida tydligare framträder hos de lefvande än hos de döda, endast i ett stelnadt skriftspråk bevarade tungomålen. Utbreder sig t. ex. ett språk af en eller annan anledning till ett annat mer eller mindre aflägset land, börjar det snart därstädes förete en mängd egendomligheter och afvikelser, hvilka i sinom tid kunna gifva upphof till ett nytt språk. Island koloniserades till allra största delen af västnorska storbönder, hvilka dit medförde sitt modersmål, men redan efter ett par sekler finna vi en visserligen ej stor, men dock distinkt skillnad mellan fornisländskan och den samtida fornnorskan. Och på samma sätt har färöiskan

uppkommit. I samband härmed må erinras om hvad nyss antydts rörande ö-språken och deras säregna dialekter, en följd af det afskilda läget, vare sig de äro att fatta som kvardröjande reliktformer från en förgången tid eller i senare tider framalstrade varieteter. Också i våra dagar se vi denna företeelse städse upprepas. Svenskan i Finland — äfven det bildade tal- och skriftspråket — uppvisar flera s. k. 'finländska' egenheter, hvilka ej återfinnas i vårt modersmåls ursprungliga hemland. På liknande sätt förhåller det sig med engelskan i Nord-Amerika, hvarest språket företer flera afvikelser, speciellt i uttalet, från den äkta engelskan i dess gamla fosterbygd.

Men äfven inom ett språks egentliga råmärken tenderar detsamma ständigt att splittra sig i ett större eller färre antal från hvarandra mer eller mindre skilda dialekter. Vi ha ofvan nämnt några ord om de mångtaliga forngrekiska landsmålen, och så, om ock i ringare grad, splittra sig alla språk. Så tala vi svenskar t. ex. om småländska, östgötska, västgötska, uppländska, dalska etc. Och ej blott hvarje landskap, utan hvarje härad, hvarje socken, hvarje by har sin egen dialekt. Så kunna vi inom dalskan t. ex. skilja mellan Orsa-mål, Rättviks-mål, Mora-mål, Sollerö-mål, Älfdals-mål, Venjans-mål etc. Ja för att drifva saken till sin spets, har strängt taget hvarje individ sitt särskilda språk. Den enskilda personens individualitet trycker nämligen alltid i någon grad sin prägel på hans sätt att tala och uttrycka sig, och märka vi ock intet annat säreget, så höra vi det dock på organen, hvadan man ock med full rätt säger, att man känner igen en person på rösten.

Denna tendens till dialektsplittring är i ständig tillväxt, och likasom divergerande linier skilja sig de olika folkmålen under tidernas lopp allt mer från hvarandra.

Under första årtusendet e. Kr. talades i den skandinaviska Norden det s. k. urnordiska språket. Att döma af de fåtaliga minnesmärken, vi ega kvar af detsamma, torde då, i allt väsentligt åtminstone, ett och samma språk ha talats öfver hela Norden. Inskrifter från Slesvig, Gotland, Uppland och Trondhjemstrakten förete ingen märkbar språklig

olikhet. Och om också redan då några dialektiska differenser uppstått, hvilket är lika troligt, som det är svårt att skönja på grund af det torftiga materialet, torde de likväl ha varit ringa och obetydliga. Ännu på Vikingatiden voro de nordiska språken så lika hvarandra, att den kringresande isländske barden kunde vara viss om, att hans lofkväde utan svårighet skulle varda förstådt vid alla de nordiska hofven. Våra gamla landskapslagar, som äro affattade på sina respektive dialekter, och af hvilka de äldsta bevarade handskrifterna härstamma från slutet af 1200- till medlet af 1300-talet, såsom t. ex. Västgöta-, Upplands- och Östgöta-lagarna, uppvisa sinsemellan en långt mindre språklig olikhet än de motsvarande nutida allmogemålen. För närvarande finnes det ock i vårt land dialekter, hvilka i så hög grad afvika från det högsvenska riksspråket, att de utan föregående studier näppeligen kunna förstås, såsom t. ex. Fårö-målet på Fårön vid Gotland, flera af de dalska sockenmålen m. fl.

I stort sedt sträfva således alla språk att oafbrutet söndra sig i en mångfald varieteter, och detta skulle naturligtvis konsekvent leda till, att hvarje tungomål efter hand upplöste sig i ett allt större och större antal allt skarpare skilda dotterspråk, därest ej denna drift paralyserades af andra, starkare krafter.

Rousseaus vackra dröm om det idylliska naturtillståndet förbytes af den obevekliga värkligheten till ett allas oupphörliga krig emot alla, och lifvets hårda lag om kampen för tillvaron har ej mindre giltighet i språkets än i naturens rike. Den eller de af en eller annan anledning starkare dialekterna höja sig därför småningom på bekostnad af de öfriga, hvilka allt mer förtryckas och med tiden ej sällan helt och hållet utrotas. Det är dessutom ögonskenligt, att ett sådant dialektalt mångvälde måste vålla många praktiska olägenheter, sedan folket tillegnat sig en något högre kultur, börjat känna sig som en nationell enhet och en värklig litteratur begynt uppväxa. Vid denna tidpunkt i folkens lif utbildar sig därför ock i regeln ur en eller några dialekter ett för hela nationen gemensamt riksspråk, landets bildade och vårdade talspråk samt dess själfskrifna litteraturspråk.

Så uppstod efter hand i Hindostan i första årtusendet f. Kr. på grundval af Vedaspråkets dialekter ett lärdt riksspråk, hvilket till följd af den ans och rykt man egnade det och dess i minsta detaljer bestämda former och konstruktioner fick namnet *sanskrit* (*sam-skrtám*, d. v. s. det fullgjorda, fullkomliga språket), i motsats till de så att säga mera naturligt och vildt växande folkmålen, d. s. k. *prakrit*-dialekterna. Närmast ur dessa senare ha åter de nyindiska språken såsom *penjabi, vest-hindi, öst-hindi, bengali, marathi* etc. uppstått, bland hvilka en hindidialekt med stark uppblandning af arabiska och persiska ord — *hindustani* eller *urdu* — i sin tur är ett modärnt, internationellt indiskt riksspråk, medan alltjämt sanskrit ännu ur sin mer än tvåtusenåriga graf såsom Brahmanernas lärda, heliga språk behärskar hela den indiska världen.

I samma mån som Atén blef medelpunkten för den fornhelleniska kulturen, intog ock dess dialekt *attiskan* med skönhetens och snillets rätt en allt mer förhärskande ställning, ehuru, som ofvan antydts, i detta mångväldets förlofvade land äfven andra dialekter, speciellt *doriskan*, fortlefde i diktningens värld. Ur den attiska dialekten uppstod emellertid omsider ett för hela den grekiska världen gemensamt riksspråk, det s. k. *ἡ κοινή*, som under den alexandriska och romerska tiden var det bildade, härskande språket i hela Orienten.

I samma mån som romarna underkufvade sina grannfolk på den italiska halfön, intog ock latinet, som ursprungligen blott var den i Rom och dess närmaste omgifning talade dialekten, med våldets och styrkans rätt en allt mer förhärskande ställning och var redan under republikens sista tider det rådande riksspråket ej endast i det egentliga Italien, utan äfven i flera af de efter hand eröfrade provinserna, under det att de öfriga fornitaliska tungomålen sakta häntvinade och troligen i början af vår tideräkning omsider blefvo fullt förstummade.

Samtidigt med att de talrika franska feodalväldena under Medeltiden genom några kraftfulla konungar indrogos till kronan och hopsmälte till en enhetlig stat, uppstod på grund-

val af nordfranska dialekter ett för hela landet slutligen gemensamt riksspråk, d. s. k. langue d'oui, som dock måste, särskildt med det sydfranska språket — provençalskan eller langue d'oc — utkämpa en hård och långvarig strid om herraväldet. Det är af denna kamp mellan de nord- och sydfranska folken, som vi höra ett återljud i historiens berättelser om de rysliga albigenserkrigen och grefvarnes af Toulouse förtviflade motstånd mot de franska konungarnes segerrika vapen. Efter Medeltidens slut nedsjönk ock till följd häraf det provençalska språket, hvarpå trubadurerna diktat sina chevalereska kärlekskväden, till ett föraktadt allmogemål.

Det var i främsta rummet det storryska Moskvas härskare, som äntligen lyckades tillintetgöra den Gyllene hordens öfvervälde, och storfurstendömet Moskva blef också efter hand den kärna, kring hvilken det heliga Ryssland omsider uppstod. Men på grund af dessa omständigheter är äfven det ryska riksspråket baseradt på den storryska dialekten, och troget den ryska våldspolitikens traditioner söker det också med alla till buds stående medel förkväfva de hvit- och lillryska dialekterna i västra och södra Ryssland.

Vända vi oss slutligen till vårt eget land, så finna vi, att det är först sedan detsamma genom Folkungatidens trenne kraftfulla härskare, Birger Jarl, Magnus Ladulås och Torgils Knutsson erhållit en åtminstone yttre enhet, som mot slutet af 1300-talet några ansatser till ett svenskt riksspråk börja visa sig, ett förhållande, som under det följande seklet allt mera utprägladt framträder. Hufvudsakligen på den grund att det af den heliga Birgitta anlagda Vadstena kloster under detta tidehvarf utgjorde brännpunkten för det litterära lifvet i nästan hela den skandinaviska Norden, var detta medeltidssvenska riksspråk i främsta rummet bygdt på Östgötadialekten. Vid Reformationens utbrott var emellertid den politiska tyngdpunkten definitivt flyttad till Mälardalen, och där uppträdde äfven den egentliga grundläggaren af vårt nutida riksspråk, den store reformatorn Olavus Petri Phase, hvadan detta ock är väsentligen baseradt på de s. k. Mälardialekterna.

Sålunda se vi, huru med växande kultur ur en eller ett fåtal dialekter ett gemensamt riksspråk småningom uppstår såsom en språklig reflex af folkets omsider vunna nationella enhet, och att det kan bero af vidt skilda yttre anledningar, hvilken eller hvilka dialekter det är, som närmast gifva upphof till detsamma och utgå som segrare ur detta inbördes krig, där det ofta nog är den råa styrkan, som afgör utgången. Riksspråk och dialekter äro till följd häraf naturliga fiender och varda detta ännu mera, i samma mån civilisationen stiger, ty det förra såsom representerande det bildade språket kommer efter hand i besittning af alla de fördelar bildningen skänker, och till följd däraf att det är hela folkets gemensamma nationella tungomål, blifver det äfven en så att säga både kulturell och patriotisk plikt att på allt sätt söka utbreda detsamma och undertrycka de 'simpla' allmogemålen, hvarigenom detta inbördes krig snart öfvergår till ett utrotningskrig från riksspråkets sida. Striden föres ock nu af detsamma med visserligen blankare, men också mera fruktansvärda vapen.

Till och med mellan landets mest aflägsna delar uppstår efter hand genom förbättrade kommunikationer, speciellt genom järnvägar, en allt lifligare förbindelse, och såväl härigenom som genom de talrika folkskolorna sprides bildningen och därmed det bildade språket allt mer till samhällets alla lager. I de mera civiliserade trakterna varda också de inhemska folkmålen snart förgätna; de talas nu i allmänhet blott af den bortdöende generationen, under det att den uppväxande tror sig böra blygas för sin hembygds mål och söker, så godt den kan, tillegna sig herrskapets fina språk. Därför är det också egentligen endast i undangömda, af kulturen hittills relativt oberörda landsändar, som de gamla, färgrika och expressiva dialekterna ännu lefva i sin ursprungliga friskhet. Så är det, som ofvan antydts, på gotska Fårön och i Dalarna norr om Siljan, som de gotländska och dalska munarterna numera renast talas. Det ligger i öppen dag, att detta successiva undertryckande och förkväfvande af allmogemålen är i praktiskt och äfven i kulturellt afseende i hög grad fördelaktigt, men

från vetenskaplig synpunkt är det ej desto mindre ett sorgligt faktum. Ty hvarje dialekt är strängt taget ett särskildt språk med sina individuella drag, hvilka ingenstädes eljest återfinnas. Det vetenskapliga materialet blir tydligen härigenom mindre rikt, och om än de bortdöda dialekterna kunna genom språkens ofvannämnda variationsförmåga till antalet ersättas, varder dock utdöendet af hvarje, äfven den minst utpräglade munart på visst sätt en oersättlig förlust. Därför är det ock af största vikt, att ännu, medan tid är, det räddas allt hvad räddas kan af de häntynande folkmålen och, glädjande att konstatera, är ock för närvarande intresset för dialektstudier synnerligen lifligt.

Men det finnes kanske intet folk, som gått så fullständigt under, att det ej lämnat kvar ett eller annat spår af sin individualitet i sina besegrares civilisation. På samma sätt varsnar man äfven åtskilliga reminiscenser från de underkufvade dialekterna i det segrande riksspråket. Och då detta till sitt väsen måste vara i än högre grad artificiellt än de mera fritt och vildt växande allmogemålen, måste såsom officiellt litteraturspråk och universellt talspråk vara i långt djupare mening än dessa en konstgjord kulturprodukt, är det ock klart, att det oundvikligen äfven måste vara mindre genuint och rent. Ty det är till sitt ursprung ej sällan ett blandspråk af flera dialekter — den s. k. 'norsknorskan' eller de norska målsträfvarnas språk är, för att taga ett till ytterlighet gående exempel, ej annat än ett fullkomligt afsiktligt gjordt extrakt af flera nynorska folkmål med dialekten i Sønd-Møre som grundval — och såsom allas fiende tvingas det till en viss grad att vara allas vän och med sig assimilera eller i sig upptaga element än ur den, än ur den munarten. Dylika i latinet insmugna dialektformer från andra fornitaliska tungomål äro t. ex. *fircus, faedus, rufus* vid sidan af de äkta *hircus, haedus, ruber* etc., och så har i vårt nysvenska riksspråk ur de folkmål, i hvilka ljudförbindelsen *rd* öfvergår till 'tjockt' *l,* upptagits uttrycken *utböling* (= utbörding), *hin håle* (= den hårde), *tvi vale* (= varde, pres. konj. af varda), *storvulen* och *karlavulen* (= vurden = vorden, part. pret. af varda), *i fjol* (= i fjord

= grek. πέρυτι), för att ej tala om sådana mera självsvåldiga och vulgära former som *'Lagårdsgäle'* (= Ladugårdsgärdet), *'prästgåln'* (»Uti prästgåln slamrades med mortlar», Fru Lenngren), *'guss ol'* (= Guds ord), andra exempel att förtiga. Så visar sig vid närmare skärskådande ett riksspråk alltid vara i någon mån influeradt af alla de olika dialekter det behärskar och undertrycker, är så att säga en kosmopolitisk kompromiss mellan dem alla, ehuru det, som sagdt, egentligen är baseradt blott på en eller ett fåtal ibland dem.

Denna dialekternas invärkan på riksspråket visar sig emellertid ej allenast i upptagande af ett och annat enstaka ord med mer eller mindre munartligt uttal. Det framträder ock på andra sätt, nämligen i *accenten,* såsom t. ex. det norrländska *föredrág, áffärsman, béfälhafvare;* i *prononciationen af själfva språkljuden,* såsom t. ex. det i södra Sverige förekommande skorrande *r*-ljudet, hvarmed sammanhänger, att därstädes förbindelserna *rd, rt, rl, rn, rs* uttalas med skorrande *r* + vanligt *d, t, l, n, s,* medan i det öfriga Sverige, där vi hafva det s. k. tungspets-*r*, dessa förbindelser sammansmälta hvar och en till *ett* ljud, nämligen till ett högre upp mot tandlådorna uttaladt s. k. supradentalt *d, t, l, n, s,* (jfr uttalet af *bord, bort, kärl, barn, kors* etc.); det för gotländskan egendomliga, nästan som *å* ljudande uttalet af det slutna *o*-ljudet (t. ex. *moder, flod* etc.) och dess om det fr. *ou* erinrande prononćiation af *u* etc.; samt först och sist i de för många trakter säregna *tonfallen* — hvilka alla dialektiska egendomligheter man brukar sammanfatta under termen *brytning.* Ehuru den bildade skåningen, värmländingen, dalkarlen o. s. v. obestridligen tala riksspråk, kan det därför ej förnekas, att de vanligen mer eller mindre bryta på skånska, värmländska, dalska o. s. v. Så skiftar det för hela landet gemensamma riksspråket alltid i någon mån i de olika folkmålens lokalfärger, jämte dess egen grundton ljuda en mängd dialektiska öfvertoner, hvilka skänka densamma en städse växlande klang. I sammanhang härmed må slutligen påpekas, att detta munartliga inflytande, särskildt beträffande upptagandet af enstaka ord och uttryckssätt, är så långt ifrån att beklaga, att det tvärtom vore önsk-

ligt, att riksspråket vida oftare, än hvad förhållandet är, ville suga näring och hämta nya krafter ur de friska, kärnfulla landsmålen, i stället för att, som nu ständigt sker, i tid och otid och rent onödigtvis skuldsätta sig hos främmande tungomål.

Af det nu senast nämnda inses lätt, att studiet af ett språks dialekter ej endast i och för dem själfva, utan äfven för det dem alla behärskande, men af dem alla likväl i mer eller mindre grad beroende riksspråket är af största betydelse.

Äfven i ett annat hänseende visar sig riksspråket skifta i en mängd skilda nyanser. Det kan nämligen uppträda i olika dräkter, afpassade efter de växlande roller det har att spela. I det *privata umgängesspråket* är det mera fritt och obundet. Både prononciationen, ordbildningen och satsbyggnaden äro i detsamma mera lediga och mindre vårdade, och där varda lätt tolererade åtskilliga vulgära uttryck och vändningar. Språket presenterar sig här i sin hemtrefliga hvardagskostym, som det ej är så noga med, om den sitter litet slarfvigt, blott den är bekväm och praktisk. Det är ock här, som det lefvande språket trognast afspeglar sig, sådant som det verkligen är, det är här, alla de nya bildningar småningom uppväxa, hvilka, när de en gång hunnit blifva fullvuxna, skola tillföra språket nya krafter, medan å andra sidan grammatikens många antikverade regler tämligen ogeneradt ignoreras. I det så att säga *offentliga föredragsspråket* — på föreläsningar, vid diskussioner, äfven enskilda allvarligare meningsutbyten etc. — har språket iklädt sig sin vårdade, men ej alldeles nya sällskapsdräkt, är mera reflekteradt, medvetet och skoladt, utan att därför vara affekteradt. I det *oratoriska högtidsspråket* — vare sig det är fråga om ett prival skåltal eller ett offentligt trontal — visar det sig åter i sin granna, men något nötta och luggslitna paraduniform och iakttager med ängslig noggrannhet språklärans alla föråldrade, allena saliggörande föreskrifter. I det *kyrkliga predikospråket* se vi det ha påtagit sig prästkappa och mässhake och är till sitt väsen så traditionellt och ålderdomligt, att man kan tro sig försatt till tiden för Gustaf Vasas reformation eller Johan III:s liturgi: öfver såväl ton-

fallet och accenten som ordvalet och satsfogningen ligger något monotont och arkaistiskt, som bildar en bjärt kontrast till det brådskande, nervösa lifvet utanför templets murar. I det *rytmiska skaldespråket* — såväl i den mera skämtsamma, som i den mera högstämda diktningen — söker slutligen riksspråket uppträda i sånggudinnans lika ledigt fallande som omsorgsfullt draperade fantasidräkt, ity att det därstädes

»bär konstens regel, men försmår dess tvång»,

alldenstund det, på samma gång som det är ansadt och från mer än en synpunkt bundet, likväl opåtalt får tillåta sig en mängd, stundom ganska djärfva friheter. En sådan licentia poetica visar sig i mer eller mindre grad i alla språk. Vi vilja här blott i förbigående erinra om elisionen i den antika poesien och om det stora frihetsbref, som den engelska värsen tilltvingat sig. Till en stor del äro visserligen dessa nyanser en återvärkan från skriftspråket, men som de äfven framträda i rena improvisationer, omnämna vi dem i detta sammanhang.

Det torde af det anförda framgå, att termen riksspråk är ganska sväfvande, hvadan det ingalunda är lätt att närmare definiera densamma. Såsom en provisorisk definition skulle emellertid förf. vilja föreslå följande, hvilken synes honom tämligen väl träffa innebörden i denna term: *Med riksspråk menas den variant af ett språk, hvilken allestädes, där ifrågavarande språk talas, utan vidare svårighet kan förstås och utan att väcka någon anstöt kan användas.* Och härvid förefaller den senare bestämningen vara den viktigaste. Ty *backlosta* (ett gräs, Bromus mollis), *källing* (= kattunge), *björkna* (en fisk, Abramis blicca), *ohemul* (= opassande) etc. — för att endast anföra några inhemska ord — torde väl för en och annan vara ett mörkt tal, ehuru de utan gensägelse tillhöra riksspråket. Däremot lär väl näppeligen någon behöfva sväfva i okunnighet om rätta betydelsen af t. ex. *tyckte* (= sade), *snigla* på någon (= se från sidan på någon), *'goare'* (= bättre, smakligare), *fallde* (= föll), sådana böjningar som t. ex. jag har *köpi, hafvi, klippi* etc.,

ett oriktigt användande af ord såsom '*kronisk* (= tropisk) värme' etc., hvilka uttryck, ännu så länge åtminstone, uppenbart falla utanför riksspråkets område. I detsamma få nämligen inga ord eller vändningar, som ej kunna undgå att göra ett simpelt, vulgärt eller löjligt intryck, förekomma, såvida de ej äro att betrakta som afsiktligt gjorda citat ur lägre språklager. Men äfven mellan dessa och riksspråket är gränsen sväfvande, ty ett ords så att säga värdighet beror uteslutande af bruket, och därför torde månget ännu opassande och stötande uttryck i en framtid förefalla fullt tillständigt och tillåtet. Så stå t. ex. redan nu de självsvåldiga talesätten 'det var *styft*', 'det var *stiligt* gjordt', 'det var *väldigt* vackert' m. fl. vid riksspråkets ingångsport, och fraserna 'det var *rysligt* roligt', 'vi hade *förfärligt* trefligt', få väl anses till och med hafva beträdt dess tröskel.

* * *

Med stigande kultur splittrar sig emellertid efter hand språket äfven i en mängd andra varianter, hvilka på visst sätt kunna kallas sociala dialekter, emedan de äro en följd af de olika samhällsklassernas skilda yrkesintressen och bildningsståndpunkt. Dessa så att säga psykiska munarter äro visserligen från den yttre formens synpunkt i allt väsentligt ett och samma språk, men i afseende på ordförrådet, uttryckssättet, ordens betydelser m. m. äro de ej sällan vidt skilda. Vi sammanfatta dem alla här under termen yrkesspråk.

Under ett folks första steg på civilisationens Jakobsstege råder det med hänsyn till de enskilda individernas lefnadssätt och arbete en viss jämlikhet. Hvarje medlem i det unga samhället är en man för sig och en *hel* man. Han är jämförelsevis ganska mångsidig och behöfver i allmänhet ej bero af andra för att få sina nödvändigaste behof tillfredsställda. Han är byggmästare och timrar själf sin stuga, han är skomakare och förfärdigar själf sina skor, han är åkerbrukare och plöjer med egen hand sin jord, han är sjöman och drager på eget skepp ut i härfärd till fjärran,

lockande land, han är riksdagsman, ty den frie, bofaste mannen har säte och stämma på tinget vid Upsala högar; han kan blifva vald till lagman och som Torgny hålla ett ljungande strafftal för sin konung; han kan blifva uppbördsman och å konungens vägnar utkräfva skatt af de tredskande lapparna i Finnmarken; ja, kan han stödja sig på ett stort följe och komma sina anhängare att tro, det han härstammar från den gamla konungaätten, kanske kan han till och med en gång med dessas hjälp själf varda konung.

Under detta den så att säga outvecklade mångsidighetens tidehvarf stå alle frie män i allt väsentligt på samma språkliga bildningsnivå. Den enes tankevärld har samma horizont som den andres, de föra alla — härskaren som bonden — i det hela samma lefnadssätt, äro upptagna af liknande sysselsättningar och intressen; de äro med ett ord *jämlikar,* vare sig höfdingen måste bekväma sig till att böja sin stolta nacke under konungens ok eller föredrager att på det snöhöljda Island lefva om på nytt sitt forna, fria lif.

»Men tiderna förändras och vi med dem». Andra, mera invecklade samhällsförhållanden utbilda sig efter hand. I klostercellen sitter munken och sysslar med bokafskrifning, när han ej hängifver sig åt andliga betraktelser eller samlar hälsobringande örter. Vid sitt hof anordnar konungen glänsande tornérspel och lysande jaktpartier, eller ock drager han ut i spetsen för sina järnklädda ryttare och lätt beväpnade bågskyttar att härja i främmande land. Riddaren sitter i sin befästade borg med uppdragen vindbrygga och fördrifver tiden med att öfva sig i krigiska idrotter, när han ej spränger bort på sin häst att värna sitt land eller för att i förbund med dess fiender stämpla fördärf mot detsamma, medan hans hjärtas dam, hvars färger han bär, i sin jungfrubur sömmar i silke och guld hans fräjdade vapensköld. Och den mäktiga hansestaden Visbys borgare, behärskande Östersjöns handel, sända sina skepp till Rostock, Lybeck och Novgorod att hämta kostbara varor och tyckas ej ega några andra intressen. Men ofred stundar, och en dag måste de alla gå man ur huse för att skydda sin stad

med dess praktfulla tempel och hopade skatter för den ränkfulle Valdemar Atterdags omättliga roflystnad.

Redan nu börja dock visa sig tecken, som tyda på, att snart skall en ny tid komma, då till följd af en än mera utvecklad kultur arbetets fördelning skall varda vida större. Och den dag randas omsider, då en hvar städse måste erinra sig ordstäfvet: 'Skomakare, blif vid din läst', då det ej längre duger att syssla med flera yrken, då det är godt och väl, om man blott kan blifva duglig i sitt eget fack.

Medeltidskonungen hade vid sin sida sin kyrkligt bildade kanslär och sina egenmäktiga 'illitterata' rådsherrar, af hvilka mången ej ens kunde skrifva sitt namn. Nu måste statschefen omgifva sig med en mängd ministrar för olika portföljer, af hvilka hvar och en strängt taget kräfver sin specielle fackman. Den harneskklädde riddaren, för hvilken den personliga tapperheten var hufvudsaken, har ersatts af den vetenskapligt utbildade militären, som måste egna hela sitt lif åt ett enda vapen. Den gamla 'bondelagen' har utgrenat sig i kriminalrätt, processrätt, näringsrätt, sjörätt o. s. v., och det är vanligen rådligast för den praktiserande juristen att syssla med blott en enda specialitet. Den forne 'läsemästaren', som under hugg och slag inpluggade grammatica latina i motvilliga pojkhjärnor, har efterträdts af lektorer i modersmålet, i klassiska och lefvande språk m. m.; och den mångsidige Georg Stiernhielm kunde ännu vara polyglott och laborera med allehanda tungomål, men den nutida språkforskaren måste i de flesta fall bestämma sig för att blifva germanist, romanist, sanskritist, assyriolog, egyptolog etc., ty hvarje gren af språkvetenskapen upptager nu sin man helt. I den örtkunnige munkens ställe har trädt den vetenskapligt skolade botanikern, och han blir gärna växtfysiolog, algeolog, mykolog, o. s. v., ja till och med hieraciolog, ty han kan näppeligen längre behärska sin vetenskaps alla områden. Och forntidens skicklige 'smed', som kunde förfärdiga så mångahanda olika slag af redskap och vapen, är nu längesedan försvunnen. Genom storartade uppfinningar och konstruerandet af otaliga maskiner, den ena sinnrikare än den andra, har handarbetet allt mera undanträngts, under

det att storindustrien och fabriksväsendet allt mer utvecklats. Men härmed har ock följt en ständigt tillväxande specialiseringstendens, så att man nu har särskilda fabriker för snart sagdt hvarje särskildt industrialster, ja, till och med åtskilliga städer och stadskomplexer ha blifvit så att säga industriella specialhärdar. Så ha vi i England strumpdistriktet med städerna Leicester och Nottingham, knifdistriktet med Sheffield, klädesdistriktet med Leeds och Bradford, metalldistriktet med Birmingham och Wolverhampton, bomullsdistriktet med Manchester och Salford o. s. v.

Det är ögonskenligt, hvilka omgestaltningar i hela samhällslifvet denna arbetets fördelning måste medföra. I stället för den forna relativa jämlikheten emellan alla fria män, uppkomma småningom en mängd allt skarpare skilda yrkesklasser, hvilkas olika verksamhetsfält alstra mer eller mindre skilda intressesfärer och åskådningssätt. I vårt jämförelsevis demokratiska tidehvarf, i hvilket arbetets ära är mera uppskattad än någonsin tillförne, vill man visserligen i allmänhet, i teorien åtminstone, ej erkänna någon rangskillnad mellan dessa yrkesklasser, utan sträfvandet går tvärtom ut på att låta dem alla varda politiskt jämställda med hvarandra med lika rättigheter och skyldigheter. Men detta hindrar ej, att medlemmarne i desamma nödvändigt komma att lefva i mer eller mindre skarpt skilda tankevärldar, som endast till en viss grad intränga på hvarandras områden.

Kanske visar sig denna modärna klasskillnad ingenstädes så tydligt som i språket, och i de nutida kultursamhällena kan man därför ock med långt större skäl än fordom tala om olika yrkesspråk, hvilka i afseende på språkljuden, ordböjningen, ordbildningen och satsbyggnaden väl äro fullt lika hvarandra, men äro desto mer skilda med hänsyn till ordförrådet, ordens betydelse och användning.

Vi ega alla i vårt inre en — om vi så få uttrycka oss — lefvande ordbok, som oupphörligen utgifves i en oändlig mängd upplagor, i hvilka det upptagna ordförrådet städse afpassas efter hvar och ens individuella behof.

Vissa ord i ett språk äro nämligen af en sådan beskaffenhet, att vi alla dagligen och stundligen behöfva an-

vända dem, såsom t. ex. *gosse, flicka, barn, god, ond, vacker, ful, ett, två, tre, jag, du, han, hon, äta, dricka, sofva, ligga* o. s. v. Dessa för oss alla gemensamma ord finnas därför ock i alla dessa ordböcker, äro i dem så att säga stereotyperade.

Men det gifves å andra sidan ett synnerligen stort antal ord, hvilka på grund af sin betydelse endast under vissa förhållanden behöfva användas, och det är just härigenom de många yrkesspråken uppkomma, i samma mån ordförrådet genom arbetets allt skarpare framträdande fördelning varder allt mera växlande och söndradt i skilda grupper af yrkestermer.

Så är det en självklar sak, att t. ex. sjömannens ordförråd i mångt och mycket måste vara ett annat än 'landtkrabbans'. Han talar nämligen om *vant* och *stag, fock* och *klyfvare,* han *kapar trossen, skaffar* och *purrar* o. s. v., hvilket allt för den senare ofta är, som det heter, ren hebreiska.

Föga mera begripligt är det ock för den oinvigde, när sättaren talar om *matriser, corpus, antikva, mellanslag, afdrag, bröllop, lik, spis, cicero, halfcicero* etc.;

eller när affärsmannen talar om *trassent* och *endossent, solaväxel, 'kapprock', aktiva* och *passiva, kontokuranträkningar,* när han läser, att rågen är *trög,* men kaffe, bomull och betsocker *fast,* eller när han säges *göra* i glas, trä, kolonialvaror etc.

Ej heller torde enhvar känna sig fullt hemmastad hos modehandlaren, där det är fråga om *blonder, fichuer, trimnings, cordonnetsilke, alpacka, flossa* m. m., och det är ej utan, att man i förstone spärrar upp ögonen, när man ser honom i tidningarna annonsera efter en *kortvaruit.*

»Det mesopotamiske Sprog er et underlig Sprog», låter den store Holberg Chilian säga till sin herre Ulysses. Och detsamma kan med skäl sägas om vetenskapernas mångskiftande tungomål. Ty där möter oss en fruktansvärd falang af *Abelska funktioner, digniteter* och *rötter, negativa* och *imaginära kvantiteter, hyfsade* och *ohyfsade ekvationer, syresyror, silikater, saltbildare, parallaxer, perturbationer, opposition, perihelium* och hela svärmen af *aëroliter* och *meteoriter,*

för att ej tala om *klyföppningar, florala axlar, epidermis, arteriskt* och *venöst* blod samt *bakterier, baciller* och *mikrober,* vare sig *renodlade* eller icke, i bokstafligen oräkneliga massor.

Där får vi vidare formera bekantskap med *källforskning, analytisk* och *induktiv metod, cirkelbevis, polysyllogism, rationalism, empiri, ontologi, kataleptiska* och *hypnotiska tillstånd, telepati, idiosynkrasi, irrationella vokaler, spiranter* och *lateraler, glidningar, friser, arkitraver, sträfpelare* och *gesimser* o. s. v. i oändlighet.

De anförda exemplen torde tillräckligt belysa arten af dessa yrkesspråk, och huru ytterst sväfvande äfven gränserna dem emellan äro, eller med andra ord, att dessa termer, ehuru uteslutande bildade för ett eller annat bestämdt yrke och nästan endast brukade inom detta, likväl äro att betrakta som hela folkets gemensamma egendom.

* * *

'Lika barn leka bäst.' Personer, som lefva tillsammans under samma förhållanden och i samma omgifning, komma snart äfven i rent språkligt afseende lätt öfverens med hvarandra och utbilda en egen jargon, som framträder desto tydligare, ju mera slutna dessa kamratkretsar äro — detta ord taget i sin vidsträcktaste betydelse. Så uppstå hos skolungdomen, bland studenter, militärer o. s. v. mycket ofta säregna uttryck, bildningar och talesätt, hvilka utanför dessa kretsar äro nästan ohörda. Men en sådan jargon kan äfven få en långt större utbredning. I den stora mängd af olyckskamrater, som under namnet proletärer uppväxer i vår tids storstäder, finner den en speciellt gynnsam jordmån och utbildar sig där inom kort till en särskild språklig afart, som man kallar argot eller slang. Denna är på sätt och vis ett mellanting mellan yrkesspråk och dialekt, ty den karaktäriseras visserligen hufvudsakligen af det egendomliga i ordförrådet och ordens betydelser, men på samma gång företer den vanligen äfven en och annan ljudlig säregenhet, hvilken sällan sträcker sig utanför stadens hank och stör.

Slangen kan till följd häraf med en viss rätt sägas vara ett vulgärt stadsmål, hvilket onekligen erbjuder vissa likheter med de ofvan omnämnda landsmålen.

Ett af de mest betecknande dragen i detta gatspråk är ordens och uttryckens efemära natur. De lefva i allmänhet blott några dagar, veckor eller månader, sällan längre, men hinna det oaktadt — hvilket ej är mindre karaktäristiskt — inom denna korta tid ofta få en så vidsträckt bemärkelse, att de som sannskyldiga blinda språktecken till slut kunna på samma gång betyda allt möjligt och ingenting alls. De förbrukas med andra ord mycket fort och på grund däraf är omsättningen ock så mycket lifligare. Orden äro dessutom till sitt ursprung vanligen synnerligen dunkla, äro lika fattiga på anor som Kolingen och Bobban med flera dylika notabiliteter, i hvilkas mun vi höra slangspråket i dess mest genuina renhet. Ty det torde åtminstone tills vidare vara försiktigast att ej yttra något bestämdt om *kvantingens* eller hans *fjällas* extraktion. För att taga några andra exempel ur högen anföra vi här ur Stockholmsslangen orden *byling* (= polis), *rör* (= benkläder), *skör* (= hår, hvilket obestridligen vore frestande att sammanställa med det isl. *skor*, gen. *skarar* i samma betydelse), *skaft* (= fästman), *väpa* (= rock), *jamare* (= en sup), *bondvisjan* (= landsbygden), *aflång* (= ogin, kitslig), *sjafvig* (= förträfflig), den lyckade bildningen *munpinne* (= cigarr) o. s. v. Hit höra ock *jox* (= ett tråkigt göra, arbete i allmänhet) med dess afläggare *joxig* samt *jobb, jobba* och *jobberi*, hvilka ord redan kunna anses tillhöra riksspråket. I sammanhang härmed må anmärkas, att detta torde stå i ett större beroende af slangen, än man vanligen föreställer sig, och månget i detsamma till sitt ursprung dunkelt ord, i synnerhet om det har bismak af något simpelt, har sannolikt uppkommit på detta sätt. Så är väl t. ex. fallet med de föga vackra benämningarna *skynke* och *stycke* på mindre väl beryktade kvinnor, och troligen så äfven med en mängd uttryck, som referera sig till det sexuella området, ty 'kärt barn har många namn' och slangspråket är i detta hänseende mycket rikt.

Detta på stadens bakgator och i dess utkanter så frodigt

växande språkliga ogräs — ett ogräs äfven i den bemärkelsen, att det endast trifves på så att säga odlade ställen, ty ute i vildmarken mötas vi af de friska landsmålens doftande, blomrika flora — har emellertid sitt största intresse däruti, att man måhända ingenstädes så tydligt kan iakttaga ordens uppväxt, utveckling och utdöende som här. Fullkomligt löst från alla band, dem traditionen, eftertanken och anständigheten eljest pålägga språket, kan detsamma här lefva i den fullständigaste frihet. Därför se vi ock just i slangen, huru de nya tendenserna, böjningarna och bildningarna söka armbåga sig fram och huru de gamla trängas undan, varsna där kanske allra bäst, att språkets själfva lifsprocess är en oupphörlig kamp för tillvaron, där tusentals ansatser redan dö i sin linda och där de kvarlefvande vanligen lefva blott för dagen, icke vetande, om ej redan i morgon deras tid är ute och deras plats inkräktad af andra. Och därför är det törhända också hos den sluskige, halfrusige sjåaren — ty »in vino veritas», — som vi se språket framträda i sin mest naturliga nakenhet.

* * *

Men »variatio delectat», och språkforskaren vänder sig gärna bort från de skumma gränderna med deras ruskiga krogar för att i stället lyssna till det älskliga jollret i barnkammaren. Ty rätt förstådt är äfven barnspråket i många punkter särdeles lärorikt. Den lille parfvelns ordförråd är helt naturligt ganska obetydligt, och oupphörligt gör behofvet af nya uttryck sig gällande. I de flesta fall tillgodoser han detsamma genom att söka, så godt han kan, säga efter, och det är på detta sätt han efter hand lär sig att tala. Men stundom tycker han, att detta går allt för långsamt, hans mun är ej sällan liksom för full af ord, som trängas med hvarandra för att komma fram, och han bildar på egen hand nya uttryck. Så anför Kock[1]), huru dylika

[1]) Axel Kock. Om språkets förändringar, populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola III. Göteborg 1896.

små världsborgare kunna klaga öfver, att de ej kunna *rygga* på soffan (= stödja ryggen mot soffan), tala om en *o-sak* i motsats till en 'bra-sak', låta ur *taggar* och *piggar*, ur *brumma* och *råma* uppkomma de hybrida orden *tiggar* och *bråma* m. m., allt bildningar, hvilka i regeln dö i samma ögonblick de födas. Den lilles talorgan är på långt när ej så gymnastiseradt, att han kan behärska alla språkets ljud och ljudförbindelser, eller han kan, som sagdt, ej 'tala rent'. Tidigast lär han sig — af rent fysiologiska skäl — läppljud (labialer) samt utom vokalerna vanligen ock *l*-, *n*- och *j*-ljud, sedan tandljud (dentaler), hvarvid dock *s* ofta vållar stora svårigheter, samt sist gomljud (palataler). Så dröjde det för författaren rätt länge, innan han kunde uttala *k*-ljudet, och som han troligen ansåg, att det gick hans ära för nära att tituleras för Kalle, lär han, då detta stundom inträffade, indignerad ha förklarat att »Lal hetej Lal å inte Lalle». Hans tvänne mostrar Augusta och Greta fingo, på grund af att deras förnamn så att säga representerade arten och det gemensamma moster släktet, regelbundet heta *Gusta-moster* och *Greta-moster* i full öfverensstämmelse med *hvitsippa* och *blåsippa*, *krusbär* och *vinbär* etc. Hans syster Anna kallades för *Nanna*, och vi ledas härmed in på en annan egendomlighet för barnspråket. Småttingar vilja hälst, att två på hvarandra följande stafvelser skola börja på samma konsonant — i analogi med *mamma* och *pappa*. Så berättar Kock (a. a.) om en liten medborgare, att »han, halftannat år gammal, väl kunde säga *momo* (mormor), men *mofa* (morfar) förändrade han antingen till *momo* eller *fafa*». En annan liten herre vid namn Gunnar kallade sig själf länge för *Nunne* och en tredje titulerade sin farbror Einar för 'fabbo *Nänne*'. En liten flicka vid namn Augusta kallade sig *Tuttan*, en annan liten flicka, som hette Hildegard gaf sig själf namnet *Gaggan*, under det att hennes syster Ingeborg valde den än djärfvare omskrifningen *Bebban*. Dessa exempel visa på en hos barnet, som det tycks, ganska utpräglad tendens att vilja antecipera den nästa stafvelsens konsonant, och man har med skäl antagit, att det är på detta sätt, som den engelska förkortningen *Bob* af *Robert* uppkommit. Kock

(a. a.) anför vidare efter G. v. der Gabelentz om en liten tysk gosse, att »runda saker betecknade han i allmänhet med roten *m-m*, men använde denna med flere variationer. Både månen och en ordinär tallrik kallades *mem*; ett stort rundt fat benämnde han *mom* eller *mum*, men de många små stjärnorna på himlen fingo heta *mim-mim-mim-mim-mim*. Till sin far sade han som andra barn vanligen *papa*, men då han fick se fadern i hans stora respäls, föreföll denne honom så väldig, att han kallade honom *pupu*.»

De här anförda exemplen erinra till en viss grad om det upprepande af ljud och stafvelser man så ofta finner i mer eller mindre vilda folks tungomål, såsom de polynesiska namnen *Honolulu*, *Ururutu*, *Nonouti*, de amerikanska *Titikaka*, *Chihuahua*, *Minnehaha* etc., och en efterhärmning af denna språkets 'barbariska' struktur påträffa vi i den högt bildade hellenens föraktliga benämning på alla honom i civilisation så underlägsna folk: *barbarer* (*βάρβαροι* l. *βάλβαλοι* = de, som ej kunna tala som människor, utan endast *babbla*).

Men äfven i själfva böjningen och formandet af orden erbjuder barnspråket mycket af intresse. Så höra vi stundom våra småttingar säga *äpplon* efter mönstret af *päron*, *plommon*, *hallon*, plur. *handar* i st. för *händer* efter *hundar*, *dagar*. Liknande nybildningar äro *gedde*, *bedde*, *dradde* för *gaf*, *bad*, *drog* m. fl., omformningar i hvilka språkets uppväxande och i de flesta fall framtidsrika tendenser och böjelser visa sig. Likasom slangord kunna understundom äfven dylika barnord blifva upptagna i riksspråket. Så torde t. ex. vara fallet med *dadda*, för att ej tala om de öfver hela jorden spridda *mamma* och *pappa*.

I de förra egendomligheterna tror sig språkforskningen ha skäl att se en antydan om, huru språket först uppkommit, vill i dem spåra en svag återklang af det språk, mänskligheten en gång i urtiden talade, då denna ännu befann sig i sin späda barndom; i de senare tycker hon sig däremot förnimma en förklang till framtidens vardande tungomål, en profetia om de böjningar och bildningar, som då omsider skola blifva de tongifvande. Och därför älskar hon

barnens menlösa joller, ty det är, som om hon i detsamma hörde huru 'framtid sig med forntid enar'.

* * *

De två senast omnämnda språkarterna, hvilka riksspråket så att säga när vid sin egen barm, äro likväl, äfven de, dess fiender, hvilka stundom, som sagdt, göra med framgång krönta eröfringståg inom dess gränser och sträfva efter måttet af sina krafter att omvandla detsamma. Det är under sådana förhållanden lyckligt, att detta vårdade och bildade talspråk eger en mäktig medhjälpare i skriftspråket. Då detta ej kan vara annat än en död fotografi af talspråket och till följd däraf måste umbära alla de hjälpmedel, som det lefvande talet alltid eger i blickarnes, minernas, åtbördernas och tonfallens ofta så uttrycksfulla språk, är det klart, att skriftspråket måste vara vida mera fixt och bestämdt än talspråket för att kunna vara lika tydligt som detta. Det är därför ock långt mera stelt och konservativt, en lika naturlig anhängare af det häfdvunna och traditionella, som en naturlig fiende till allt nytt och omoget. Det förhåller sig med ett ord till det vårdade talspråket som den tryckta förskriften till den enskilda personens individuella stil. Till följd häraf har det ett *hämmande*, *återhållande* inflytande på det lefvande talet och detta så mycket mer, som det på grund af sin benägenhet att stelna i vissa former och sitt naturliga beroende af bruket och traditionen i det hela återgifver språket i ett äldre skick än det nuvarande. Ty en mängd i talspråket döende eller redan döda uttryck och bildningar suga sig liksom fast i skriften och kunna där till och med under århundraden fortlefva detta sitt döda lif. Så skulle t. ex. tvifvelsutan alla särskilda pluralformer af verbets finita tempora för länge sedan försvunnit ur vårt modersmål, därest ej skriftspråket med konstlade medel underhållit deras flämtande lifsgnista. Ehuru redan på 1300-talet man till ett pluralt subjekt stundom finner ett singulart predikat, måste vi dock ännu alltid i skrift använda dessa pluralformer, hvilka därigenom äfven ibland höras i

talet, speciellt i mera högtidligt språk. Det är detta skriftspråkets konserverande inflytande, som är orsaken till, att åtskilliga dylika föråldrade former ännu i viss mån kvarlefva och förstås, såsom t. ex. 1:a pers. plur. imp. *hörom, bjudom,* 2:a pers. plur. *I kommen, I gåfven* m. fl.

Och stundom kan språket härigenom på rent artificiell väg förändras. Vårt modersmål egde i forntiden blott de oböjliga relativpronomina *som*, *ær* och *þær*[1]) — det sista kvar ännu i uttrycket »den där icke vill arbeta» etc. De latinkunnige munkarne under Medeltiden sökte emellertid skaffa vårt språk ett böjligt relativpronomen och började därför efter mönstret af det latinska *qui* använda interrogativpronominet *hvilken* äfven i relativ bemärkelse. Än i dag torde dock detta bruk ej ha inträngt i talspråket annat än i högtidlig stil samt i den ur skriftspråket direkt citerade frasen: »hvilket skulle bevisas».

Men denna skriftspråkets hämmande invärkan är af långt djupare art. Af hela den läs- och skrifkunniga allmänheten associeras städse i språkminnet den sedda synbilden af det skrifna ordet med den hörda ljudbilden af det talade och kan härigenom mer eller mindre influera på dettas prononciation. Ju mindre hemmavant ordet är i det dagliga umgängesspråket, dess mera noggrannt och vårdadt söker man uttala detsamma, ty i samma mån ordet oftare ses än höres, invärkar dess synbild starkare än dess ljudbild. I öfverensstämmelse härmed heter det »Låt mig vara i *fre'*» men »Tror du värkligen på en evig *fred?*»; »Det har han allt *rå'* till», men »Be mig inte om något *råd*»; »Gör det redan i *da'!*», men »Inom år och *dag*» etc. Och då vi ha sådana dubletter som *fader* och *far*, *beder* och *ber*, *väder* och dialektiskt *vär*, kan detta gifva anledning till sådana öfverdriftsformer som *geväder* (= gevär), *bevädring* (= beväring), *käderlek* (= kärlek), *fadervädel* (= farväl), hvilka trots sin vulgära klang något erinra om de fornhelleniska författarnes

[1]) Med *þ* mena vi både det hårda och det lena eng. *th*-ljudet, t. ex. eng. *thing*, *father*. Dessa ljud frambringas genom att sätta tungspetsen mot öfvertändernas undre kant och söka uttala *s* och fr. *z* (lent *s*). Det senare ljudet tecknas ock med *ð*.

hyperdorismer [1]). Liknande företeelser möta oss i skrifningarna *fröd* (= frö), *kod* (= ko) efter mönstret af *bröd* (uttaladt *brö)* och *bod* (uttaladt *bo*). Likaså kunna på detta sätt en mängd arkaistiska former och vändningar insmyga sig i det lefvande talet såsom ursprungligen relativt medvetna citat ur litteraturen, t. ex. »efter den *betan*», »i så *måtto*», »falla till *föga,* till *fota*», »*fåfäng* gå *lärer* mycket ondt», »det var ett *Herrans* väder» m. fl., hvilka uttryck utan understöd af skriftspråket väl svårligen skulle kommit i bruk.

En följd af detta skriftspråkets återhållande inflytande, hvarigenom talspråket hindras att förändra sig för hastigt och utveckla sig allt för fritt, är äfven den omständigheten att, som sagdt, skriftspråket i det hela representerar ett förflutet skede i språkets lif, är en fotografi af talspråket, ej sådant som det nu är, utan sådant som det var för en 50, 100 à 150 år sedan. När vi genom studiet af ett språks äldre litteratur — vår nästan enda källa i detta fall — vilja söka uppdraga grundlinierna till dess historia, måste vi därför antaga, att de förändringar, skriftspråket tid efter annan företer, redan en längre period funnits i talspråket, fastän de såsom vulgära nyheter ej ansetts värdiga att få visa sig

[1]) De doriska och attiska dialekterna i det forntida Hellas voro i afseende på ljuden i vissa fall skarpt skilda. Så motsvaras t. ex. det urgrek. och dor. långa *α* (ā) i att. vanligen af *η* (ē), hvadan det dor. *ἵσταμι* (histami = jag står) heter på attiska *ἵστημι* (histemi). Däremot kvarstår urgrek. *η* (ē) både i doriskan och attiskan, t. ex. dor.-att. *τίθημι* (tithemi = jag sätter). När man i senare tid ville omvandla en attisk form till dorisk, kunde det då ibland af okunnighet hända, att man sköt öfver målet och bildade efter mönstret *ἵστημι—ἵσταμι* äfven af att. *τίθημι* ett doriskt *τίθαμι*. Det är sådana oriktiga former man kallat hyperdorismer.

Ett liknande 'hyperklassiskt' misstag lär kejsar Vespasianus gjort sig skyldig till. Redan under första kejsartiden hade i det plebejiska hvardagsspråket i Rom diftongen *au* kontraherats till *ō* och därmed i uttalet sammanfallit med det gamla *o*-ljudet. Så uttalades t. ex. *claudo* (= jag tillsluter) som *clōdo*. Då Vespasianus var af plebejisk extraktion, hade han äfven denna vulgära prononciation. När han så en dag använde formen *clōdo,* tog en senator vid namn Flores sig friheten att underrätta kejsaren om, att det rätteligen hette *claudo.* Vespasianus tog denna tillrättavisning till den grad ad notam, att han, när han nästa gång träffade Flores, kallade honom *Flaures.*

i litteraturen, förrän de kommit så allmänt i bruk och därigenom vunnit en sådan makt och rang, att de ej längre kunna ses öfver axeln. Och litteraturen är äfven så välvillig, att den gång på gång skvallrar ur skolan och själf berättar för oss, att så värkligen också varit förhållandet, ty genom författarens eller afskrifvarens distraktion eller vårdslöshet tittar då och då en sådan där simpel, nymodig form fram, långt innan den vunnit burskap i litteraturen. Vid alla språkhistoriska undersökningar måste man därför alltid — för att komma sanningen så nära som möjligt — något antedatera de förändringar litteraturspråket uppvisar. —

Änskönt skriftspråket, som nu antydts, egentligen är en principiell motståndare till all förändring, måste dock äfven det lyda denna lifvets grundlag och träda

»i växladt skick för skilda tider fram».

Och detta ej blott så, att det under olika tidehvarf följer med modet och kläder sig efter dess växlande föreskrifter, utan ock däri, att det likasom talspråket uppvisar flera samtidiga olika nyanser eller *stilar*. Så härskar det en lättare, ledigare stil i romaner, noveller etc., där man afsiktligt i dialogen söker närma sig det hvardagliga umgängesspråket, en mera sträng och allvarlig stil i ett vetenskapligt arbete o. s. v. Vi vilja här blott särskildt erinra om, i huru hög grad *lagstilen* och *bibelstilen* afvika från den i litteraturspråket allmänt rådande.

* * *

Denna synbildens omnämnda invärkan på ordens uttal och bildning är naturligtvis i hög grad beroende af stafningen. Det kunde i förstone tyckas, som om ju mera ljudtroget ett språk stafvas och ju mindre således ordens syn- och ljudbilder skilja sig från hvarandra, desto svagare måste detta inflytande vara, i motsatt fall desto starkare. Så är det ock nog i allmänhet. Men å andra sidan må ej förbises, att om skillnaden mellan ordens syn- och ljudbilder är ringa, man kan lättare frestas att förväxla dem, än

om de erbjuda blott få och obetydliga likheter. Den eng. stafningen *laugh* (= skratta) har uppenbarligen ingen invärkan på uttalet af detta ord (laff), hvaremet den sv. stafningen *högt* kan — oafsedt associationen med *hög* — bidraga till uppkomsten af det jämte *'höckt'* stundom förekommande *högt* med långt *ö*, t. ex. i uttrycket 'läsa högt'. Men detta stafningens inflytande sammanfaller naturligtvis i det stora hela med synbildens nyssberörda invärkan på prononciationen. Och det är därför från en helt annan synpunkt densamma påkallar vårt speciella intresse, nämligen rörande frågan om språkets forna uttal. Ty för bedömandet häraf är stafningen nästan vår enda källa, alldenstund fonetiska notiser i den äldre litteraturen i regeln äro ganska sällsynta.

Vanligen är det så, att ju äldre minnesmärken af ett språk man studerar, dess mera ljudenlig är stafningen, ty traditionens, vanans och en föregående litteraturs inflytande varder i samma mån mindre. Så äro t. ex. de klassiska språken långt mera fonetiskt stafvade än de modärna. Sådana fall som lat. *scribo* — *scripsi* — *scriptum*, gr. perf. *pépragmai, pépraxai, pépraktai*, skr. *gácchami* — perf. *jagáma* etc., äro härvid tillfyllest bevisande. Ty enligt denna ortografiska princip skulle vi skrifva *stab* — *stapschef, snabb* — *snappt, hög* — *höckt* — *höxt,* jag *går* — jag *jick* o. s. v. — skrifningar, hvilka det stora flertalet tvifvelsutan skulle anse vara ytterst barbariska, huru klassiska förebilder de än må hafva. Det är ej här platsen att orda om, huruvida en dylik ljudtrogen stafning i allo är praktisk och lättlärd, men säkert är, att tack vare densamma kunna vi bilda oss en ganska noggrann föreställning om de gamla klassiska språkens uttal.

Helt annorlunda är förhållandet i ett språk, där en etymologisk stafning är rådande. Där kan stundom, såsom i engelskan, skillnaden mellan det skrifna och talade ordet vara så stor, att man med en liten omvändning af Talleyrands bekanta ordstäf om språket, att det är till för att dölja tankarna, kan bli frestad att påstå, det bokstäfverna måtte vara till för att dölja ljuden. Att rörande ett dödt språk under sådana omständigheter söka gissa sig till dess

uttal, erbjuder naturligtvis många svårigheter. Det är gifvet, att den s. k. rätta stafningen i detta fall skänker oss få eller inga upplysningar och att det tvärtom är de bockar författaren eller afskrifvaren då och gå gör sig skyldig till, som härvid äro instruktiva. Dylika bockar kan enhvar i hastigheten begå, ljudbilden af ordet kan framstå så lifligt, att den skrifvande för ett ögonblick glömmer den inlärda stafningen af detsamma, och än lättare kan detta inträffa, om hans ortografiska kunskaper skulle vara underhaltiga, hvilket fordom var vida vanligare än i våra dagar. Såsom ett ortografiskt kuriosum må i sammanhang härmed anföras, det förf. i en anteckning efter en föreläsning sett sup. af *gå* skrifvet *godt*. Förklaringen ligger nära till hands. På grund af att de båda synbilderna *gått* och *godt* hade en och samma ljudbild, blefvo de i hastigheten förväxlade. En enda sådan 'felskrifning' kan mången gång kasta ett lika stort som oväntadt ljus öfver uttalet och lämna oss i hög grad viktiga underrättelser rörande språkens utveckling. Först på 1400-talet torde i vårt modersmål öfvergången af långt *a* till långt *å* blifvit allmänt genomfördt t. ex. fsv. *lata, mal* > nsv. *låta, mål.* Men då vi redan omkr. 1350 finna skrifningen *molzman* (= målsman), kunna vi af blott detta enda exempel draga den slutsatsen, att denna ljudförändring åtminstone börjat framträda minst ett halft århundrade förut. Och detta enstaka *molzman* bevisar uppenbarligen rörande uttalet vida mer än ett hundratal *malzman*, ty i dessa skrifningar kan *a* mer än väl af tradition och vana bibehållits, äfven om dess ljudvärde förändrats. I fornsvenskan råder den ortografiska principen, att lång konsonant alltid tecknas enkel i slutljud t. ex. *ræt* (= rätt), *drak* (= drack), *hug* (= hugg), men väl *rætter* (= rätter), *drikka* (= dricka), *hugga* etc. Nu veta vi af etymologiska och språkhistoriska skäl, att det slutljudande *l* i N. S. M. af fsv. *gamal* (= gammal) åtminstone någon tid i vårt modersmål — liksom i isländskan, där det ock skrifves *gamall* — måste varit långt. Nu förekommer emellertid en gång i Äldre Västgötalagen den mot den nyssnämnda regeln stridande skrifningen *gamall*, och denna, sammanhållen med några andra likartade fall af

dubbelskrifven konsonant i denna urkund, bevisar, att åtminstone vid tiden för nedskrifvandet af originalhandskriften till densamma detta uttal ännu lefde kvar.[1]) Mångfaldiga dylika exempel kunde tilläggas, men de nu anförda torde vara tillräckligt belysande. Och de lära oss äfven, att det ingalunda är den eller den namnlöse skrifvarens stränga och plikttrogna åtlydande af den vedertagna och häfdvunna rättstafningens lagar, utan just hans tanklösa *öfverträdelser* af desamma, som för en kommande forskning äro mest värdefulla. För bedömandet af en skrifven ordforms ljudvärde måste man därför ej blott ha kännedom om den då härskande ortografien i allmänhet, utan ock om den enskilda skrifvarens speciella ortografiska regler samt genom ett noggrant studium af dylika bockar ha bildat sig en välgrundad uppfattning af språkets dåvarande sannolika uttal öfver hufvud.

Det är gifvet, att som förklaringsgrund för sådana felskrifningar en eller annan psykisk orsak måste kunna uppvisas, såsom fallet är med de nu meddelade exemplen, där det är den i skrifvarens öra ännu kvardröjande ljudbilden af det talade ordet, som förledt honom till dessa felsteg. Först när en dylik faktor ej kan uttänkas, kunna vi vara berättigade att tala om felskrifningar i egentlig mening och knappast ens då. Det är nämligen allt för möjligt, när man i en handskrift påträffar en ordform, hvilken man med formläran i handen ej på något sätt kan förklara, att skälet härtill ej är att söka hos skrifvaren eller handskriften, utan just hos den af oss upprättade grammatiken. Ty denna kan vara baserad på blott en del urkunder och således vara i sin framställning ensidig och ofullständig, hvadan åtskilliga, hittills förbisedda, men i litteraturen ej desto mindre faktiskt föreliggande former ej kunna inpassas i hennes skemata. Dessa former böra således rätteligen betraktas som värdefulla korrigeringar af den af oss uppgjorda, bristfälliga formläran. Och erfarenheten har äfven gång på gång lärt oss, att i samma mån

[1]) Nu förekommer lång konsonant efter icke hufvudtonig vokal endast i sådana tydligt kända sammansättningar som t. ex. *medellös, riddarroman, sparrissäng, hufvuddel, aftonnummer* (af en tidning) etc.

som vårt vetande vidgas och grammatiken till följd däraf rättas och kompletteras, försvinna ock allt mer dessa felskrifningar, i det de vanligen finna en lika slående som osökt förklaring. Så förekommer t. ex. i fornsvenskan äfven i sådana handskrifter, där eljes alltid slutljudande *r* kvarstår, mycket ofta N. Pl. M. *goþe* jäml. *goþer* (= isl. *góðer*). Här föreligger emellertid intet mot regeln stridande bortfall af *r*, än mindre någon felskrifning, utan saken förhåller sig helt enkelt så, att fsv. *goþe* är identiskt med den motsvarande got. formen *goþai*, under det att fsv. *goþer* (= isl. *góðer*) är en yngre med tillsats af det i plur. så vanliga slutljudande *r* utbildad form. Verkliga felskrifningar kunna visserligen stundom förekomma, såsom då afskrifvaren af okunnighet missförstått sitt original och därför mer eller mindre förvanskat texten, men dylika fall äro jämförelsevis sällsynta, och äfven dessa misstag äro af värde såsom utgångspunkter för blifvande texträttelser. Vid utgifvandet af handskrifter samt äldre tryckalster är det således af yttersta vikt att söka återgifva dem i hvarje minsta detalj så diplomatiskt noggrant som möjligt, så att utgifvarens subjektiva uppfattning af texten ej i minsta mån kan göra sig gällande, ja strängt taget kunna endast fotografiska reproduktioner af originalen anses vara för vetenskapliga undersökningar fullt användbara och pålitliga.

Vi ha härmed sökt lämna en kort revy öfver de viktigaste yttre faktorer, hvilka i mer eller mindre grad influera på språken i deras utvecklingsgång, samt gifva en framställning af de varianter, i hvilka ett utbildadt kulturspråk alltid till en viss grad söndrar sig. Det återstår efter denna orienterande öfverblick att redogöra för den ställning lingvistiken intager till alla dessa språkets olika arter.

I språkets så ytterst konventionella värld råder det, som bekant, en månggradig, noggrannt iakttagen rangskillnad mellan finare och simplare former och uttryck. Endast ett par satser äro i regeln tillräckliga, för att man ganska exakt skall kunna afgöra, till hvilket bildningslager den eller den personen hör. Till och med blott accentueringen af ett enda enstaka ord kan härvidlag stundom vara till fyllest, som t. ex. *koléran* i stället för *kóleran, fúndera* i stället för *fundéra* etc. Det gamla ordstäfvet, att som man är klädd, blir man hädd, eger visserligen sin fulla giltighet under alla tider. Och den elegante plebejen kan ock, så länge han är tyst, få gå och gälla för en patricier, om man än på grund af ett visst något, en viss dragning åt smaklös prålighet, misstänker, att det ej är så helt beställdt med hans anor. Men i och med detsamma han öppnar munnen, ligger hans härkomst för en hvar i öppen dag. Å andra sidan kan ock den värklige gentlemannen väl för en tid dölja sin högre odling under arbetsblusen, men om han endast yttrar ett par ord, märker man genast, att denna hans dräkt blott är för tillfället lånad. Så skvallrar språket oupphörligt om, till hvilken bildningsklass man rätteligen hör, är kanske det säkraste kännetecknet på graden af den enskilde personens själsodling i yttre och ytlig bemärkelse.

Men intet kan vara språkforskningen mer likgiltigt än denna ordens och uttryckens häfdvunna rangrulla. Hennes enda sträfvan är nämligen att finna sanningen, och denna är vanligen en biltog främling i konvenansens förkonstlade värld. Och väl vetande, att ingen ljudförbindelse, ingen ordbildning eller konstruktion kan i och för sig sägas vara nobel eller simpel, utan att allt detta uteslutande beror af bruket, är därför Ordets gudinna oföränderligt densamma mot alla dessa språkets varianter, eger bland dem lika litet några favoriter som några styfbarn. I hennes gästfria boning äro de alla således lika välkomna. Där sitta ock sida vid sida konung Henrik IV och Madam Rapp, och där höjer den gamle gustavianen Leopold sitt glas mot sina bordsgrannar, de bålde dryckeshjältarne Movitz och Mollberg, medan Ulla Vinblad beskäftigt går omkring och ifyller dessas

ständigt tomma glas; där reciterar Thorild sina orimmade Passioner och Kellgren sin Nya skapelse; där räcka Tegnér och Hammarsköld hvarandra handen, i det de förtroligt samspråka om den fosterjorden,

'som ej förgätit dem och än är dem så kär',

och där lägger Rydqvist bort sina Svenska Språkets Lagar för att lyssna till, hvad den halfförsupne, trasige ligapojken från Hvita bergen har att förtälja. Och skulle Ordets gudinna värkligen någon gång förråda, att några af hennes gäster äro mer välkomna än de öfriga, då är det just de, som här i världen äro föraktade och ringa. Ty i sitt sökande efter sanning älskar hon naturen högst af allt, och därför kan hon ej alltid dölja, att hon hyser en hemlig förkärlek för språkets mest fritt växande arter, för bondgossens trohjärtade landsmål, gatpojkens muntra slang och barnets stammande joller.

* * *

Det följer af det nu ofvan yttrade, att lingvistiken ej på egen hand kan lösa den stora uppgift, hon fått sig förelagd, och att hon för att uppnå detta mål esomoftast måste hämta råd och upplysningar från en mängd andra fack af mänskligt vetande. Vi vilja då till sist, innan vi närmare behandla språkets lif och dess förändringar, kasta en blick på dessa språkforskningens hjälpvetenskaper.

Det är för det första gifvet, att den af lingvistikens discipliner, som behandlar läran om språkljuden, nämligen fonetiken, i ej ringa mån måste vara grundad på den gren af *fysiken,* som handlar om ljudet i allmänhet, d. v. s. *akustiken.* Och då vidare språkljuden för sin tillblifvelse och sin beskaffenhet måste i allra högsta grad vara beroende af talorganets byggnad och dess sätt att fungera, måste dessutom denna del af språkvetenskapen i mångt och mycket vara baserad på *anatomi* och *fysiologi.*

Men språket var ju ej endast ljud, utan ljud, i hvilka en viss betydelse inlades. Härigenom kommer ock det talade ordet att stå i den innerligaste beröring med det mänskliga

själslifvet öfverhufvud, hvadan språkvetenskapen således äfven är på det närmaste förbunden med *psykologien*. Och hon intager till följd häraf en egendomlig midtställning mellan de naturvetenskapliga och de humanistiska forskningsfälten, står vid gränsmärket mellan dem båda.

Detta lingvistikens janushufvud framträder äfven, när vi betrakta dess hjälpvetenskaper af så att säga andra ordningen. Som vi ofvan antydt, äro språken i sitt lif och sina öden i hög grad beroende af rent yttre geografiska och historiska förhållanden. Och språkforskaren måste därför gång på gång vända sig till *geografien* och *historien,* speciellt inom den senare till *kultur-* och *litteraturhistorien*. Och när han ej sällan är tvungen att fördjupa sig i gulnade manuskript eller i tolkandet af ofta svårtydda inskriptioner, måste han ock i fullaste mening höra till de 'skriftlärde' och vara hemmastadd på *handskriftkännedomens, textkritikens* och *epigrafikens* gebit.

Så länge emellertid språkvetenskapsmannen vid dessa sina undersökningar har häfdaforskaren vid sin sida, känner han sig ännu vandra på jämförelsevis fast grund, men när han vill söka tyda en förhistorisk inskrift från den gråa forntiden, hvarifrån på sin höjd blott förvirrade sägner och sånger ha nått fram till eftervärlden, då kan historikern ej längre följa honom på den gungande marken, och han är då tvungen, när han hvarken af språkliga eller epigrafiska grunder kan ens närmelsevis bestämma inskriftens ålder, att vända sig till *arkeologien*. Men han vandrar allt längre på det förflutnas stora graffält och, lämnande myten och sagan långt bakom sig, kommer han omsider till redan i urtiden förvittrade grifter, om hvilka ej ens fornforskaren har något att förtälja. Ty i sin sträfvan att lösa språkets gåta vill han ej stanna, förr än han funnit dess yttersta ursprung, och då måste han ock söka besvara frågan om människans första framträdande på jorden.

Men på det spörsmålet kunna endast *geologien* och hennes dotter, *paleontologien,* gifva ett sväfvande svar, hvadan han slutligen finner sig nödgad att äfven rådfråga målsmännen för dessa forskningsgrenar.

Så går Ordets gudinna i vetandets stad ur hus i hus för att bedja sina systrar om hjälp. Ty det är till sist ändock så, att utan dessas bistånd kan hon själf ej rätt tolka de lagar, hon en gång i tidens morgon stiftat för språket och rörande hvilka hon då om människorna så segerviss sade:

»De se det ej, dock mina bud de lyda.»

Ljudöfvergångar och associationsförändringar.

Då vi nu gå att närmare betrakta de hufvudsakliga förändringar språken i sin utvecklingsgång äro underkastade, vända vi oss först till de så att säga mera yttre ombildningarna, hvilka visa sig i det virke, hvaraf orden äro byggda, nämligen språkljuden, och i de former, hvari de äro stöpta. De förra omvandlingarna kalla vi *ljudöfvergångar*, de senare *associationsförändringar*.

Ljud äro, som bekant, vibrationer i en materia, vanligen luften, och en ljudöfvergång måste således vara en förändring i dessa vibrationer, alltså till sin natur rent *fysisk* och kroppslig. En associationsförändring åter har visserligen till resultat en ombildning af ordets form, af dess yttre konturer och blir därmed äfven en förändring af dess ljudmassa, men den är, som namnet antyder, orsakad af, att orden i vårt medvetande associeras med hvarandra, och är därför till sitt ursprung en *psykisk* företeelse.

Vi vända oss först till språkets rent fysiska förändringar såsom varande mest påtagliga och mera lätt iakttagbara.

* * *

Med en **ljudöfvergång** kan naturligtvis endast menas att ett ljud (eller en ljudförbindelse) under vissa betingelser öfvergår till ett annat med det förra mer eller mindre besläktadt. Detta nya ljud kan i sin tur öfvergå till ännu ett annat o. s. v., hvadan vi stundom kunna få hela kedjor af ljudöfvergångar, i hvilka de första och sista länkarna ej uppvisa ens den ringaste likhet. Och skulle ett ord blifva

underkastadt flere dylika ljudförändringar, kan det således hända, att dess ljudmassa omsider varder ända till oigenkänlighet förvandlad.

Vi anföra några exempel:

lit. *esmi* > skr. *ásmi* (=jag är),
got. *mena* > fsv. *māne* > nsv. *måne,*
lat. *octo* > got. *ahtau* > fsv. *ātta* > nsv. *åtta,*
lat. *aqua* > » *ahwa* > urn. **ahu*[1]) > fsv. *ā* > nsv. *å.*

Vi skynda att i förbigående anmärka, att dessa exempels beviskraft skulle vara ringa eller ingen, om de ej kunde stödjas af så många andra af samma slag, att dessa förändringar ej kunna tänkas bero på en tom tillfällighet utan måste vara strängt lagbundna.

Innan vi gå vidare, må några ord nämnas om orsaken till, att språkljuden sålunda kunna omvandlas. Då syftet med detta arbete tydligen ej kräfver, att vi närmare inlåta oss på denna omstridda fråga, vill förf. inskränka sig till att endast i korthet framställa den åsikt, han själf är mest böjd att omfatta, utan att därmed vilja påstå, det denna vore den enda riktiga, och detta så mycket mindre, som det synes honom troligt, att orsakerna till ljudöfvergångarna kunna vara af mångahanda slag.

I allmänhet får man väl antaga, att yttersta grunden till en ljudöfvergång är att söka i en fysisk förändring i självfva talorganet, hvarigenom ett ljud faller sig bekvämare och lättare att frambringa än ett annat. Denna förändring kan visserligen vara så minimal, att den ej ens genom den noggrannaste anatomiska eller fysiologiska undersökning kan varsnas, men ej desto mindre tillräckligt stor för att åstadkomma en dylik uttalslättnad. För att närmare åskådliggöra detta må följande fingerade exempel anföras. I regeln är öfverkäken mera framskjutande än underkäken, hvadan afståndet mellan underläppen och öfvertänderna är kortare än afståndet mellan undertänderna och öfverläppen. Af detta

---

[1]) Med *menas, att ifrågavarande form ej faktiskt existerar, utan endast är genom regressiv slutledning konstruerad och således *kan* vara mer eller mindre oriktig.

skäl frambringa vi *f*- och *v*-ljuden genom att föra underläppen mot öfvertänderna, ty den kortaste vägen är ock den mest bekväma. Det finnes dock — som vi lätt kunna öfvertyga oss om — intet fysiskt hinder för frambringandet af dessa ljud genom att föra undertänderna mot öfverläppen. Men försöka vi så göra, skola vi ock lätt märka, att de så frambragta *f*- och *v*-ljuden ej äro fullt lika med de förra. Vi vilja därför beteckna dem med *f'* och *v'*. Nu finnes det emellertid individer, hos hvilka underkäken är mera framskjutande än öfverkäken — de tituleras, jag vet ej af hvad skäl, med det mindre välklingande namnet galoschkäftar. Ponera vi nu, att genom kampen för tillvaron och det naturliga urvalet denna egenhet blir allt vanligare — hvilket ju är tänkbart, om ock från estetisk synpunkt mindre önskvärdt — blefve det naturligtvis ock allt vanligare, att man uttalade *f*- och *v*-ljuden genom att föra undertänderna mot öfverläppen, ty då vore detta den kortaste vägen och således det mest bekväma sättet. Men då inträdde ock så småningom en ljudöfvergång af $f > f'$ och af $v > v'$. Exemplet må vara, som sagdt, fingeradt, ty en dylik ljudförändring är kanske ej konstaterad, och det är dessutom synnerligen grofhugget, men är det icke desto mindre ganska instruktivt, ty ytterligheterna äro ej sällan de mest lärorika.

Anledningarna till förändringar i talorganet kunna antagas vara af flera slag. De kunna bland annat tänkas vara orsakade af rent geografiska och klimatologiska omständigheter. Det har påståtts, att bergsbor ofta andas hastigare och djupare än slättbor. Det fordras nämligen större ansträngning att röra sig på en kuperad än på en jämn terräng. Men då kan ock lätt hända, att språkljuden liksom utstötas häftigare och varda, som det heter, mera aspirerade. I samband härmed kan förf. ej afhålla sig från att framställa en kanske minst sagdt vågad gissning. Det finnes inom det tyska språkgebitet en grupp ljudförändringar, hvilka bruka sammanfattas under termen *den högtyska ljudskridningen*. Denna består i korthet sagdt af följande ljudöfvergångar;

$$p > pf > (f)f,$$

$t > ts > (s)s$
$k > k\chi > (\chi)\chi$[1])

β (v)[1]) $> b > b'$[1])
$*\eth$[1]) $> d > t$
γ (j)[1]) $> g > g'$[1])

Allt efter den grad, hvarmed denna s. k. ljudskridning inträdt, dela tyskarne sitt modersmål i så att säga tre utvecklingsstadier, nämligen:

niederdeutsch (= frisiska, plattyska, holländska och flamländska) på nordtyska slätten ned mot Östersjön och Nordsjön;

mitteldeutsch — ur hvars dialekter det nyhögtyska riksspråket (hvad vi i dagligt tal kalla 'tyska') hufvudsakligen utgått — i mellersta Tyskland, samt

oberdeutsch i sydligaste Tyskland och Alperna.

Det karaktäristiska för denna ljudskridning är, som vi se, att de af den samma drabbade ljuden blifva allt mer aspirerade och skärpta. I niederdeutsch finnes det blott ansatser härtill, i mitteldeutsch tilltager denna tendens ju längre åt söder man kommer, och i oberdeutsch är den drifven till sin spets. Vi anföra härpå några exempel ur de båda litteraturspråken holländska och tyska:

holl. *plegen*[2]) > ty. *pflegen* (> oberd. *flegen)*
» *schimp*[2]) > » *Schimpf*

[1]) Med χ menas den s. k. palatala frikativan, d. v. s. det ljud, som i tyskan tecknas med *ch*, t. ex. *ach*, *ich*. Vi fästa oss här ej vid skillnaden mellan detta bakre och främre *ch*-ljud (*ach*- och *ich*-laut). Med β mena vi ett med båda läpparne uttaladt *v*, hvilket sedan öfvergår till vanligt *v*. Med γ mena vi ett *g*-ljud, som bildas genom att tungryggen blott höjes mot, men ej vidrör gommen. Det uttalas ofta nära nog som *j*.

Med *b'* och *g'* menas s. k. klanglösa *b*- och *g*-ljud, d. v. s. uttalade utan att röstbanden vibrera. Dessa ljud, hvilka stå midt emellan *b* och *g* å ena samt *p* och *k* å andra sidan, förekomma i sydligaste Tyskland, Schweiz och Tyrolen samt tecknas i fornhögtyska urkunder än med *b* och *g*, än med *p* och *k*. Något så när samma ljud torde, åtminstone stundom, förekomma i vårt modersmål i sådana fall som *snabbt*, *lågt* etc.

Vi beteckna $\eth$ — rörande hvars ljudvärde se ofvan sid. 41 — med * medan öfvergången $\eth > d$ redan inträdt i förlitterär tid.

[2]) Se noten å nästa sida.

holl.	*helpen*	>	ty.	*helfen*
»	*schip*	>	»	*Schiff*
»	*grijpen*[1])	>	»	*greifen*
»	*tal*	>	»	*Zahl*
»	*zwart*[1])	>	»	*schwarz*
»	*groot*[1])	>	»	*gross*
»	*water*	>	»	*Wasser*
»	*kind*	=	»	*Kind* (> oberd. *chind)*
»	*werk*	=	»	*Werk* (> » *werch)*
»	*boek*[1])	>	»	*Buch*
»	*spreken*	>	»	*sprechen*
»	*werwen*	>	»	*werben*
»	*halve*	>	»	*halber*
»	*geven*	>	»	*geben* (> oberd. *g'eb'en)*[2])
»	*doen*	>	»	*thun*
»	*garde*	>	»	*Gerte*
»	*blad*	>	»	*Blatt*
»	*braden*	>	»	*braten*
»	*goed*	>	»	*gut*
»	*zorgen*	>	»	*sorgen*
»	*nijgen*	>	»	*neigen* etc.

Den egentliga orsaken till dessa ljudförändringar är väl att söka i en för alla germ. folk gemensam böjelse att vilja aspirera och skärpa dessa ljud. Så uttala vi svenskar *p, t* och *k* med ett litet efterslag af *h*, så vida icke *s* föregår — jfr. t. ex. *par* och *spar, tå* och *stå, kall* och *skall* — och det danska uttalet af t. ex. ordet *tid* ljuder nästan som *tþið*. Samma böjelse ligger ock till grund för den äldre s. k. germanska ljudskridningen, till hvilken vi nedan skola

[1]) Rörande det holl. uttalet må märkas:
g uttalas som *g* i ty. *sagen*, *Tage* etc, d. v. s. som *γ*;
sch som *s* + *ch* (*χ*), ej såsom ty. *sch*;
ij betecknar diftongen *ei* (förr tecknadt äfven med *y)*;
z betecknar det lena *s* = fr. och eng. *z*;
oe betecknar långt u-ljud = fr. *ou*.
Dubbelteckning af vokal utmärker blott, att densamma är lång.

[2]) I fornhögtyska urkunder förekommer än skrifningen *geban*, än skrifningen *kepan*.

återkomma. Men ej desto mindre är det onekligen ett egendomligt sammanträffande, att denna yngre högtyska ljudskridning tilltager i samma mån som landet höjer sig och blir mera kuperadt. Och det är därför i alla fall frestande att i de geografiska förhållandena vilja se en åtminstone bidragande orsak till densamma.

En rik källa till ljudförändringar är olikheten i talorganets byggnad hos äldre och yngre individer. Barnet kan i förstone, som nämnts, ej 'tala rent'. Är dess uttal i högre grad afvikande från det 'rätta', blir detsamma visserligen ock rättadt, men skulle skillnaden vara obetydlig och föga märkbar, blir den kanske ej ens varsnad och åtminstone vanligen negligerad. Detta oriktiga uttal, som äfven kan orsakas af felaktig efterhärmning på grund af 'dåligt öra', kan då blifva en vana, sprida sig i allt vidare kretsar och varda allt allmännare, under det att den äldre, bortdöende generationens prononciation efter hand förstummas. Och denna ursprungligen obetydliga differens kan med tiden blifva allt större. En gång inne på det sluttande planet fortgår man sakta och varligt alltjämt i den inslagna riktningen, och det kan hända, att först efter flere mansåldrar en sådan ljudöfvergång varder mera märkbar. När t. ex. i vårt modersmål under Medeltiden långt *a* [1]) öfvergick till långt *å,* skedde detta måhända så, att *ā* först fick en svag dragning åt *å* till, hvarefter denna å-färg småningom blef allt djupare, så att kanske först efter ett sekels förlopp ljudöfvergången var fullt färdig. Härpå kan tyda det i litteraturen jämte *a* allt oftare uppdykande *o* (såsom tecken för detta nya *å*-ljud). Ett märkligt exempel på, huru lång tid det kan förflyta, innan en ljudförändring hinner blifva så att säga fullvuxen, erbjuder oss tyskan. På grund af ett följande *i* öfvergår genom det s. k. i-omljudet ett föregående *u* till *y* (*ü*). Det fht. *suntia* (= synd) blir redan i början af 800-talet genom bortfall af *i* ombildadt till *sunta,* men först i den mht. formen *sünde* på 1100-talet visar sig det af *i* orsakade i-omljudet. Det af *i* y-färgade *u* har således

[1]) Jfr. den olika klangfärgen i det nsv. långa och korta *a,* t. ex. *hat* och *hatt, bada* och *badda, skal* och *skall* etc.

behöft nära tre sekler för att öfvergå till ett tydligt utprägladt *y*[1]). Det torde vara öfverflödigt att tillägga, det en dylik succsessiv öfvergång endast undantagsvis kan komma till synes i skriften.

En annan anledning till ljudförändringar är skillnaden mellan infödingens och utländingens prononciation. Det är en allmän regel, att om i ett lånord det finnes språkljud, som ej förekomma i ens eget modersmål, dessa ersättas af de inhemska ljud, som synas vara dem mest lika, en företeelse som på tyska träffande kallas för Lautsubstitution. Så ersätta vi i franska lånord de franska tonande *s*- och *sj*-ljuden med våra tonlösa *s*- och *sj*-ljud, de franska nasalvokalerna med vår palatala nasal (= *ng*-ljudet) o. s. v. Så t. ex. *causeur* > *kåsör, jalousie* > *'sjalusi', terrain* > *terräng* etc. — uttal hvilka äro lika berättigade, så snart dessa främlingar kunna anses ha vunnit fullt burskap i vårt språk, som de äro oberättigade, ifall de skola föreställa den *franska* prononciationen. Samma företeelse, fast i vida större skala, inträffar naturligtvis, när ett folk underkufvar ett annat och påtvingar detta sitt språk. När romarne t. ex. eröfrade Gallien, medförde de romerska kolonisterna dit sitt vulgärlatin, och med kulturens högre rätt förkväfde detta efter hand landets inhemska keltiska tungomål, hvadan gallerna småningom vande sig att tala sina besegrares språk och bortlägga sitt eget. Men hvad de icke kunde bortlägga, det var deras medfödda galliska prononciation, och därför fick äfven vulgärlatinet, i deras mun en allt starkare keltisk färgläggning. Det är också hufvudsakligen ur detta med gallisk tunga uttalade vulgärlatin, som franskan utgått.

På liknande sätt prononcera norrmännen än i dag det dem påtvingade danska språket på det medfödda norska sättet. Det danska *råbe* (= ropa) uttalas t. ex. som 'råpe'; endast i den högtidliga betydelsen 'anropa (Gud)' heter det *råbe*. Här i denna mindre allmänna och mera helgdagsaktiga användning af ordet har dess skrifna synbild segrat.

---

[1]) Detta kan dock äfven förklaras så, att *i* före l. vid sitt bortfall palataliserat (l. muljerat) det närmast föregående *t* och detta därefter *n* och detta slutligen *u*, eller ock att först då ett särskildt tecken för *y*-ljudet uppfanns.

Men ej blott utländska, utan äfven inhemska och nedärfda ljud eller ljudförbindelser, kunna vara så obekväma eller rent af motbjudande, att man söker på alla sätt undvika dem. Så ha t. ex. germanerna städse haft en djup aversion för förbindelsen *sr* och ersatt den med *str*. Det urg. **sraumaz* (besläktadt med skr. *srávāmi* = jag flyter) har därför ombildats till **straumaz* > ty. *Strom*, eng. *stream*, isl. *straumr*, sv. *ström*. På samma sätt har i långt senare tid den fsv. sammansättningen *husfru* > **husru* (genom utstötande af *f* i konsonanthopningen) blifvit *hustru*. Ja, det berättas, att folkskollärarna i Västergötland knappt kunna lära sina disciplar att säga Israels barn, ty hur de än försöka, blifver svaret oföränderligt detsamma: '*Istraels* barn'. I dessa småttingars ljudförråd finns väl den ytterst vanliga förbindelsen *str*, men ej *sr*, och de ersätta därför den senare med den förra. Och *sr* finns ej heller i vårt modersmål öfver hufvud taget annat än i tydligt kända sammansättningar som t. ex. *gräsrik, husröta* etc. Så kan ett språk stundom hysa en synnerlig förkärlek för vissa ljud och ljudförbindelser (t. ex. *str*), och en lika intensiv motvilja för andra (t. ex. *sr*). Och den yttersta grunden härför kan ej gärna vara någon annan än den, att ofta förekommande ljud eller ljudförbindelser på grund af inrotad *vana* falla sig lättare att uttala än mera sällsynta.

I samband härmed må påpekas, att det är likgiltigt, huru många eller huru få exempel det gifves på en ljudöfvergång. Blott den inträder konsekvent i *alla* de fall, där den bör inträda, är den naturligtvis en lagbunden företeelse.

Vi ha med dessa ord sökt angifva några af de viktigaste orsakerna till ljudöfvergångarna. Vi skola nu taga dessa litet närmare i skärskådande.

* * *

En ljudförändring är i allmänhet en produkt af flere samvärkande faktorer, hvaraf naturligtvis följer, att om någon eller några af dessa ej skulle förefinnas eller hämmas i sin värksamhet, den väntade ljudförändringen ej heller

kan inträda. Vi komma härmed in på frågan om ljudöfvergångarnas undantagslöshet.

Det är a priori tänkbart, att vi känna alla eller blott några eller alls inga af dessa faktorer. Låt oss kalla de bekanta bland dem för *a* och *b*, de obekanta för *x* och *y*, och låt oss antaga, att vi ha att göra med trenne ljudöfvergångar — hvilka som hälst — dem vi benämna A, B och C. Då kunna vi naturligtvis tänka oss följande möjligheter:

1). Vi känna rörande ljudöfvergången A alla faktorerna, alltså:

$$A = a + b.$$

2). Vi känna rörande ljudöfvergången B blott några af faktorerna, alltså:

$$B = a + x.$$

3). Vi känna rörande ljudöfvergången C inga af faktorerna, alltså:

$$C = x + y.$$

Det är då gifvet, att ljudöfvergången A måste inträda öfverallt, där vi vänta densamma — så vida inga särskilda yttre hinder skulle tillstöta — d. v. s. inträda *undantagslöst*.

Ljudöfvergången B däremot visar sig visserligen i allmänhet inträda, där vi vänta densamma, ty vi äro den på spåren, men då och då uteblifver den, som det tycks, helt omotiveradt. Den inträder således i det hela enligt regeln, men med ett och annat oväntadt *undantag*.

Ljudöfvergången C slutligen inträder fullkomligt godtyckligt. Den visar sig sålunda för oss som en rent *sporadisk* företeelse, som vi ej kunna i ringaste mån regelbinda.

Det nyckfulla sätt, hvarpå B och än mera C presentera sig, behöfver uppenbarligen ej bero på annat, än att vi ännu ej funnit de bekanta värdena på *x* och *y*. Och det varder alltså språkforskarens uppgift att söka finna dessa. Lyckas han häri, blifva naturligtvis fallen B och C reducerade till fallet A, och undantagen eliminerade.

Att s. k. undantag kunna vara en följd blott af vår okunnighet, har äfven af erfarenheten gång på gång bekräftats. Det kan allt för väl hända, att en s. k. ljudlag är oriktigt formulerad, i det man räknat med en faktor för litet

eller medtagit en för den ifrågavarande ljudöfvergången främmande eller på annat sätt misstagit sig. Vi anföra härpå några exempel.

Förbindelsen *ia* öfvergår i fsv. till *iæ* (nsv. *jä*), t. ex. isl. *hiarta* > fsv. *hiærta* (nsv. *hjärta*), fsv. *stiala* > *stiæla* (nsv. *stjäla*). Men häremot strida dock fsv. *iak* (jämte *iæk*), nsv. *jag*, fsv. *vælia*, nsv. *välja* etc. Dessa undantag försvinna emellertid, om vi formulera ljudlagen så, att öfvergången *ia* > *iæ* inträffar endast i hufvudtonig ställning, ty i *vælia* är *ia* alltid och i *iak* ofta i satssammanhanget obetonadt. Ljudlagen var således oriktigt formulerad, ty det fanns en faktor, som var oss i början obekant.

Det begynnande sv. *f* motsvaras af lat. *p*, t. ex. sv. *fader* = lat. *pater*, sv. *fisk* = lat. *piscis*. Man har emellertid gärna velat sammanställa äfven det sv. *falla* med det lat. *fallere* (= bedraga, egentl. 'komma någon att falla', 'bringa någon på fall', således ursprungligen blott den transitiva sidan af begreppet falla). Men enligt ljudlagen sv. *f* = lat. *p* borde man i stället vänta sig ett lat. **pallere*, och således är denna ljudlag oriktigt formulerad. Förhållandet kunde emellertid vara följande: I det ie. urspråket fanns jämte *p* äfven den s. k. aspiratan *ph*, som är bevarad i sanskrit. Nu vill man återfinna vi vårt *falla* i skr. *phālayāmi*[1]) (= jag snubblar). Öfvergår nu detta *ph* både i lat. och sv. till *f*, så är sammanställningen *falla* — *fallere* naturligtvis fullt riktig. Felet låge i så fall blott däri, att vi hopblandat tvänne skilda ljudöfvergångar — ie. *p* = lat. *p* > sv. *f* och ie. *ph* > lat. *f* = sv. *f* — och anledningen härtill vore då den, att den senare varit oss i början obekant.

Men undantag från ljudlagarne kunna äfven bero på andra orsaker.

Den nyssnämnda öfvergången af *ia* > *iæ* är i Äldre Västgötalagen så litet genomförd, att *ia* därstädes är ej mindre än sju gånger så vanligt som *iæ*. Anledningen härtill kan vara den, att denna öfvergång ej inträdt i den dialekt,

---

[1]) I skr. betecknar *y* samma ljud som det eng. *y* i t. ex. *you*, *yes* etc., d. v. s. ett konsonantiskt *i*.

originalhandskriften [1]) af denna urkund representerat, men väl i afskrifvarens; eller ock att densamma redan inträdt i originalets, men ej ännu i afskrifvarens dialekt, och att denne således ibland af distraktion ej så noga följt originalet, utan låtit sin afskrift mer eller mindre färgas af sitt eget munartliga uttal. Men man kan ock tänka sig, att i den dialekt, denna urkund återgifver, denna öfvergång blott befunnit sig i sitt första utvecklingsstadium, så att *ia* där ännu endast hunnit få en svag dragning åt *iæ*, och att skrifvaren därför liksom famlande efter rätta beteckningssättet af detta mellanljud än kommit att skrifva *ia*, än *iæ*.

Det är klart, att hvilken af dessa möjligheter man än väljer, varda undantagen blott skenbara. —

Emot denna ljudöfvergång strida emellertid äfven i nysvenskan åtskilliga fall, såsom t. ex. *jaga*, *jakt* och *jarl*, *Hjalmar* m. fl. Dessa 'undantag' förklaras därigenom, att ifrågavarande ord inlånats i vårt språk — de förra från tyskan, de senare från isländskan — först sedan denna ljudlag upphört att värka, hvadan de falla utanför tiden för densammas värksamhet.

I vårt riksspråk öfvergår, som förut nämnts, förbindelsen *rd* till ett supradentalt *d* [2]), men i många dialekter till ett 'tjockt' *l*. De ofvan anförda orden *utböling, storvulen* etc. [3]) utgöra då inga undantag från denna riksspråkets ljudlag, emedan de äro inlånade i detsamma från dessa dialekter och falla således utanför området för denna öfvergång.

Det är gifvet, att lika litet som sådana ord som *charmant, jalousie* etc. kunna anses vara till sitt ursprung svenska, lika litet kunna dylika lån från främmande tungomål eller inhemska dialekter anses vara värkliga undantag från ett språks ljudlagar. —

Slutligen kunna afvikelser från ljudförändringar vara följden af ett ords speciella betydelse och användning eller

[1]) Det är bevisligt, att handskriften af Äldre Västgötalagen är en afskrift af ett förloradt original.

[2]) I de södra trakterna af vårt land, där vi ha skorrande *r*, kvarstår enligt hvad ofvan yttrats denna förbindelse oförändrad.

[3]) Se sid. 26.

däraf, att man mer eller mindre afsiktligt söker i uttalet återgifva dess skrifna form etc., och alltså ytterst framalstrade af psykiska anledningar.

De ofvan omnämnda formerna *geväder*, *bevädring* etc. äro sålunda framsprungna ur ett öfverdrifvet noggrannt uttal och liknande är förhållandet med 'inom år och *dag*' i motsats till 'i *da*' etc. genom direkt inflytande från skriftspråket.

Ej häller är det väl något värkligt undantag från någon ljudlag, att det — som Kock (a. a.) anför — jämte *va falls?* äfven heter *hva(d) befalls*. Ty, som Kock träffande anmärker, förekommer det senare, omsorgsfullare uttalet endast då, när man värkligen *menar* något med denna fras, hvaremot det förra är allmänt brukligt, när detta uttryck nedsjunkit till en nästan betydelselös fråga. De psykiska faktorerna äro således i dessa fall ej desamma. Ett annat liknande exempel är det äfvenledes af Kock anförda mera sporadiska och så att säga kyrkliga uttalet *fördömelse* jämte det allmänna *fördömmelse*. Det förra uttalet liksom förutsätter en religiös eller åtminstone teologisk stämning och förekommer därför ock endast i en alldeles särskild användning.[1]) —

Det torde framgå af det nu yttrade, att det visserligen gifves från ljudlagarne mångfaldiga undantag af växlande art och kynne, men äfven att i och med detsamma man kan uppvisa de speciella orsakerna till dessa afvikelser, upphöra de att i egentlig mening vara undantag. Därför är det också språkforskarens uppgift att söka finna dessa orsaker och därigenom förvandla undantagen från att vara ett upphäfvande till att blifva ett bekräftande af regeln.

* * *

Såsom ytterligare exempel på ljudöfvergångar vilja vi bland annat anföra några drag ur den s. k. *germanska ljud-*

---

[1]) Det synes förf. som Kock (a. a. sid. 130 ff.) i sin opposition mot den s. k. junggrammatiska skolans uppfattning af ljudlagarnes undantagslöshet argumenterade något vid sidan af saken, ty att ljudlagar af psykiska anledningar oupphörligt kunna blifva paralyserade eller upphäfda, är väl ett länge sedan allmänt erkändt faktum.

skridningen, hvarmed vi mena en grupp konsonantförändringar, hvilka alla inträffat i det germ. språkområdet i förhistorisk tid och genom hvilka det germ. konsonantsystemet i hög grad afviker från sin källa, det indo-europeiska, hvilket däremot är relativt väl bevaradt i sanskrit, grekiska och latin. För enkelhetens skull skola vi försöka att, så vidt ske kan, inskränka oss till exempel ur latin och svenska.

Vi anföra följande till denna ljudskridning räknade ljudförändringar:

p > *f*:

Ex. lat. *pater* > sv. *fader*,
» *piscis* > » *fisk*,
» *pellis* > » *fäll* (= djurhud),
» *pecu* > got. *faihu*[1]) > sv. *fä*.

t > *þ*:

Ex. lat. *tu* > fsv. *þu* > nsv. *du*, äldre nsv. äfven *thu*,
» *tres* > » *þrir* > » *tre*,
» *tacēre* > got. *þahan*, isl. *þegia*, fsv. *þighia*, nsv. *tiga*,
» *tenuis* > isl. *þunnr*, nsv. *tunn*.

Eftersom *þ* under senare Medeltiden i vårt modersmål öfvergick till *t*, återkommer skenbart det lat. *t* i motsvarande nsv. ord, en företeelse man brukar kalla *cirkel*. Vid studiet af ljudsystemet i ett nutida språk, som saknar all äldre litteratur och hvars historia således är obekant, kan man ofta blifva narrad af dylika 'cirklar' och tro, att det ursprungliga ljudet oförändradt fortlefvat, ehuru det kanske i stället genom en mängd mellanstadier sent omsider återkommit till sin utgångspunkt.

---

[1]) *ai* är i got. i vissa fall tecken för kort *ä*-ljud såsom *faihu* (= fä), *bairan* (= bära), i andra fall tecken för diftongen *ai* såsom *graip* (isl. *greip* = jag grep).

$k > \chi < h$:[1])

Ex. lat. *calamus* > sv. *halm,*
» *cornu* > » *horn,*
» *caput* > fgutn. *hafuþ,* nsv. *hufvud,*
» *caper* > isl. *hafr* (= bock), sv. *haftorn,* en buskväxt, Hippophaë rhamnoides.
» *aqua* > got. *ahwa* > sv. *å.*

Den äldre betydelsen af sv. *å* = vatten finnes ännu kvar i *Åland* = 'vattenlandet' = finska *Ahvenanmaa,* där vi i första sammansättningsledet igenkänna det got. *ahwa* (= urn. **ahwo*).

Förbindelserna *sp, st* och *sk* förblifva emellertid oförändrade, ett förhållande som godt stämmer öfverens med den ofvan nämnda egenheten hos germanerna att icke aspirera *p, t* och *k,* då dessa ljud föregås af *s.*

Ex. lat. *spuere* > sv. *spy,*
» *stare* > » *stå,*
» *scabere* > » *skafva.*

Förbindelsen *kt* öfvergår till *χt,* hvilket sedan på nord. botten assimileras till *tt.*

Ex. lat. *nox,* gen. *noctis* > ty. *Nacht* > sv. *natt,*
» *rectus* > » *recht* > » *rätt.*

Häraf följer, att om ty. *cht* motsvaras i nord. språk af *kt,* är detta ett bevis för, att ifrågavarande ord ursprungligen lånats från tyskan, t. ex. ty. *Macht* > sv. *makt*)(isl. *máttr,* där vi finna den äkta nord. formen. Likaså ty. *Wacht* > sv. *vakt* o. s. v.

---

[1]) *χ* — rörande hvars ljudvärde se ofvan sid. 55 — har i senare tid ofta öfvergått till *h,* speciellt i början af ordet. Jfr ty. *nahe* — *näher* — *nächst, hoch* — *höher* — *höchst.* I den frankiska munarten hade det dock ännu på den merovingiska tiden kvar ljudvärdet *χ* äfven i begynnelseljud, hvilket framgår af sådana skrifningar som *Charibert* (= Herbert), *Chilperik* (= isl. Hialprekr) m. fl. Och den frankiske krönikeskrifvaren Gregorius af Tours (539—593 e. Kr.) återgifver det nord. mansnamnet *Hugleikr* med *Chochilaicus.*

b > *p:*

Exempel på denna öfvergång äro mer sällsynta. Tvifvelsutan sammanhänger det lat. *labrum* med sv. *läpp* och verbet *lapa* ('lapa luft' etc.). Måhända har man ock med rätta sammanställt lat. *lābi* (< *slāb-?*, 'falla', väl egentl. 'falla i hop', 'falla i vanmakt') med got. *slepan,* holl. *slapen,* eng. *sleep,* ty. *schlafen,* hvarmed vårt *slapp* är befryndadt.

d > *t:*

Ex. lat. *duo*, skr. *dvāu*	>	sv.	*två,*
» *edere*	>	»	*äta,*
skr. *vēda* (= jag vet)	>	»	*vet,*
lat. *rādix*	>	»	*rot.*

Vidare må nämnas lat. *divus* > isl. *Týr* (= krigsguden), plur. *tívar* (= gudar), sv. *Tisdag* = krigsgudens dag, öfversättning af lat. *dies Martis* > fr. *mardi.*

g > *k:*

Ex. lat. *genu*	>	sv.	*knä,*
» *grānum*	>	»	*korn,*
» *fāgus*	>	»	*bok,*
» *augēre*	>	isl.	*auka* > sv. *öka.*

Vidare må anföras lat. *rex,* gen. *rēgis* (= fir. *rī,* gen. *rīg*, gall. *Vercingetorix*, gen. *-rigis*)[1]) = got. *reiks* (= 'höfvitsman')[2]), hvilket ord vi återfinna i de germ. mansnamnen *Erik, Fredrik, Alrik, Didrik* o. s. v.

De nu lämnade exemplen torde visa, att äfven den germanska ljudskridningen karaktäriseras af en aspirering och skärpning af vissa konsonanter, alldeles som den förut omnämnda högtyska ljudskridningen, hvilken kan sägas vara blott en intenserad fortsättning af den germanska. Till följd häraf blef ock det urgermanska språket synnerligen

[1]) En släkting till detta latinska *rex* ha vi äfven i det skr. *rājā*, plur. *rājānas* (svarande till ett lat. **rēgo*, plur. **rēgōnes*), hvilket ännu är den indiska furstetiteln, t. ex. den bekante *rajan* af Mysore, Hyder Ali etc.

[2]) *ei* betecknar i gotiskan långt *i.*

rikt på sträfva hväsljud eller s. k. frikativor *f*, *þ* och *χ*, som i det hela voro främmande för de klassiska språken.[1] Det är därför ej heller förvånande, att en romersk författare yttrar om de germanska barbarernas språk, att det knappt kan uttalas med romersk tunga.[2] Och vid betraktande af sådana urg. grundformer som **χlaχian* (= le), **þwaχan* (= två), **þiχslaz* (= tistel), **χariberχtaz* (= Herbert) etc. kan man ej heller förtänka kejsar Julianus, att han liknade de af honom besegrade alemannernas språk vid kråkornas kraxande.

Länge hade man emellertid märkt, att de ie. *p*, *t* och *k* ingalunda alltid motsvarades af urg. *f*, *þ* och *χ*, utan mycket ofta äfven af *β*, *ð* och *γ*, ehuru man ej kunde finna någon regel för denna växling. Då uppträdde 1876 den danske språkforskaren Karl Verner med den efter honom kallade *Vernerska lagen*.

Verner utgick från den besynnerliga differensen mellan ty. *Vater* och *Bruder*, hvilken förutsätter de skilda urg. formerna **faðer* och **βroþer*, ehuru i de till grund härför liggande lat. orden *pater* och *frāter* ingen liknande ljudskillnad förefanns. Som denna differens således ej kunde vara orsakad af någon olikhet i själfva ljuden, måste anledningen härtill sökas i *accenten*, och detta sitt antagande fann Verner på ett slående sätt stödjas af dessa ords betoning i grekiska och sanskrit, i hvilka språk dessa ord heta *πατήρ (patér)*, och *pitá*, ack. *pitáram* samt *φρήτηρ* (= *phréter*) och *bhrátā* ack. *bhrátaram*. Denna sannolikt från det ie. urspråket nedärfda accentuation kunde då ock ha bevarats i det urg. språket, och de urg. formerna vore i så fall **faðér* och **βróþer*. Men härmed var ock gåtan löst Det ie. *t* öfvergår på germ. botten efter betonad vokal till det hårdare och liksom starkare *þ*, efter obetonad vokal, som mera lätt öfverhalkas, till det lenare och liksom svagare *ð*. Genom mångfaldiga nya exempel blef denna Verners geniala hypotes snart höjd öfver allt tvifvel och växlingarna *f*∼*β* och *χ*∼*γ* visade sig äfven lyda denna regel.

---

[1]) De grekiska aspiratorna *φ*, *ϑ* och *χ* uttalades under den klassiska tiden som *th, ph* och *kh*.

[2]) »Vix ore romano eloqui potest.»

Man hade också länge observerat, att ie. *s* i germ. språk än reflekterades af *s*, än af *z*, utan att man heller kunde lagbinda denna företeelse. Vid närmare undersökning fann man snart, att denna växling likaledes reglerades af Vernerska lagen. Och denna kunde sålunda i korthet så formuleras: *på urg. botten öfvergå tonlösa frikativor (f, þ, χ, s) till motsvarande tonande (β, ð, γ, z) efter obetonad vokal.*

Det urg. *z* har emellertid i alla germ. språk utom gotiskan öfvergått till *r*. Denna ljudförändring — att *s* under vissa betingelser öfvergår till *r*, väl alltid genom mellanstadiet *z* — kallar man *rotacism*. Vi mötas af densamma i åtskilliga språk. Så öfvergår *s* i latinet i intervokalisk ställning till *r*, men icke eljest, t. ex. *tempus* — gen. *temporis, genus* — gen. *generis*, *flos* — gen. *floris, minus* — *minoris* — *minister*, *maius* — *maioris* — *maiestas, venus* — *veneris* — *venustus*, *gero* — *gesi* — *gestum* — *gerere, est* — *erat* — *erit* — *esse* o. s. v.

Som exempel på den germanska rotacismen och huru denna regleras af Vernerska lagen, vilja vi anföra temat på verbet *frysa:*

urg. **fréosan-* — *fráus* — *frozán-*.

Ljudlagsenligt bevarad är denna växling ännu i:

isl. *friósa* — *fraus* — *frørenn*,

under det att den är något grumlad i:

holl. *vriesen* — *vroor* — *gevroren*,

ty där har *r* inträngt i pret. sing., hvars ljudlagsenliga form vore **vroos*.

Fullständigt segrat har åter *r*-formationen i:

ty. *frieren* — *fror* — *gefroren*,

och *s*-formationen i:

sv. *frysa* — *frös* — *frusen*.

Bland andra exempel på denna rotacism i germ. språk må anföras eng. I *was* — we *were*, sv. jag *är* — du *äst* (i »Fader vår, som äst i himlom» etc.), sv. *armare* — *armast* (= got.

armoza — *armosts), mindre* — *minst (*= got. *minniza* — *minnists),* sv. *förlora* — *förlust* (tyska lånad), got. *auso* — isl. *øyra*, sv. *öra* (jfr. lat. *auscultare* — *auris),* ty. *gewesen,* isl. *vesa* — isl. *vera,* sv. *vara* o. s. v.

En annan förändring undergår däremot *s* i grekiskan, där det i begynnelseljudet förflyktigas till blott *h* (spiritus asper), t. ex. lat. *sex* > gr. ἕξ *(hex)*, lat. *septem* > gr. ἑπτά *(heptá),* lat. *sisto* > gr. ἵστημι *(histemi),* lat. *sal,* gen. *salis* > gr. ἅλς, gen. ἁλός (*hals*, *halós*) etc.

En egendomlig ljudförändring erbjuder oss franskan, där begynnande *sp, st* och *sc* omvandlas till *ép, ét* och *éc.* Så till exempel:

lat. *spinam*[1]) > fr. *épine,*
» *sponsam* > » *épouse,*
» *spongum* > » *éponge,*
» *statum* > » *état,*
» *stabilire* > » *établir,*
» *studium* > » *étude,*
» *scutum* > » *écu,*
» *scholam* > » *école,*
» *scribere* > » *écrire,* etc.

Ofta händer det, att midt i en konsonanthopning en konsonant inskjutes, hvarpå vi ofvan anfört ett exempel i den germ. öfvergången af *sr* till *str.* Ett annat sådant fall är inskottet af *d* i förbindelsen *nnr* i fornsvenskan, t. ex.

A. S. M. *annan,* A. Pl. M. **annra* > *andra,*
isl. *minne,* fsv. **minnre* > *mindre,* etc.

På samma sätt ombildas *nr* till *ndr* i franskan, t. ex.

lat. *generem*[1]) > fr. *gendre,*
» *tenerem* > » *tendre,*
» *Veneris diem* > » *Vendredi* etc.

Likaså öfvergår förbindelsen *llr* i fornsvenskan till *ldr*, t. ex

isl. *allra* > fsv. *aldra,*
» *ellre* > » *ældre* etc.

[1]) Rörande ackusativformen se ofvan noten sid. 5.

Äfven detta inskott förekommer i franskan, där dock på samma gång förbindelsen *al* öfvergår till *au,* t. ex.

falloir — il *faudra,*
valoir — il *vaudra* etc.

Andra exempel på denna omvandling af *al* till *au* i franskan äro lat. *salmonem* > fr. *saumon* (= lax), lat. *salvare* > fr. *sauver,* lat. *alterum* > fr. *autre,* lat. *saltum* > fr. *saut* etc. Och i full öfverensstämmelse härmed heter ock den store reformatorn Calvin på franska *Cauvin.*

Egendomligt är, att på samma sätt öfvergår *al* i holländskan till *ou* (att uttala *au*) t. ex. ty. *kalt* > holl. *koud,* ty. *alt* > holl. *oud*, ty. *salzen* > holl. *zouten* etc.

Detta kommer en att tänka på, att, likasom i grekiskan, har i de båda närgränsande, fast endast på långt håll med hvarandra befryndade språken, franska och holländska, *u* öfvergått till *y*, en omständighet som ingifvit den framstående språkforskaren Ascoli den hypotesen, att detta möjligen kunde bero därpå, att såväl Frankrike som, åtminstone till en del, Holland fordom bebotts af keltiska folk.

I samband med denna fransk-holländska diftongisering vilja vi ock kasta en blick på de båda urgermanska tveljuden *ai* och *au* och deras reflexer i de germ. språken.

Den urg. diftongen *ai* uppträder i allmänhet i gotiska som *ai*, i högtyska och isländska som *ei,* i fornengelska som som *á* [1]), i lågtyska, svenska och danska som *ē*, t. ex.

heta:

got.	fht.	flt.	fe.	isl.	sv.	da.
haitan	*heizzan*	*hētan*	*hátan* [2])	*heita*	*heta*	*hede.*
	(nht. *heissen*)	(holl. *heeten*)				

vet:

wait	*weit*	*wēt*	*wát*	*veit*	*vet*	*ved.*

---

[1]) Akut accent betecknar i fe. som i isl. blott att vokalen är lång.

[2]) Den nyengelska formen vore **hote*. Jfr. ty. *Bein* — holl. *been* — isl. *bein* — sv. *ben* och eng. *bone*. Likaså ty. *Stein* och eng. *stone* etc.

Vi se af dessa tvänne exempel ej blott, i hvilken dräkt diftongen *ai*, i regeln åtminstone, presenterar sig i de viktigare germ. språken, utan ock huru *t* efter vokal i högtyskan — enligt den högtyska ljudskridningen — öfvergår till *(zz* >*) ss* och i danskan till *d*, hvarpå som vidare exempel må nämnas sv. *äta* > da. *æde*, sv. *fot* > da. *fod* etc.

Den urg. diftongen *au* uppträder i allmänhet i gotiska samt i högtyska och isländska som *au*, i fornengelska som *éa*, i lågtyska som *ō*, i svenska och danska som *ö*, t. ex.

löpa:

got.	fht.	flt.	fe.	isl.	sv.	da.
hlaupan	*(h)lauffan*	*hlōpan*	*hléapan*	*hlaupa*	*löpa*	*løbe.*
	(mht. *loufen*)	(holl. *loopen*)	(eng. *leap*)			
	(nht. *laufen*)					

öga:

augo	*auga*	*ōga*	*éage*	*auga*	*öga*	*øie.*
	(mht *ouge*)	(holl. *oog*)	(eng. *eye*)			
	(nht. *Auge*)					

Dessa tvänne exempel visa oss ej blott, i hvilken dräkt den urg. diftongen *au*, i regeln åtminstone, uppträder i de viktigare germ. språken, utan lämna oss äfven ett nytt fall af cirkel i öfvergången fht. *au* > mht. > *ou* > nht. *au*, hvarförutom det första exemplet ock visar, huru *p* efter vokal i högtyskan — enligt den högtyska ljudskridningen — öfvergår till *f(ff)* och i danskan till *b*, hvarpå som vidare exempel må nämnas sv. *krypa* > da. *krybe*, sv. *rop* > da. *råb* etc.

För att ytterligare belysa, huru dessa diftonger reflekteras på germ. botten, och för att på samma gång åskådliggöra stamvokalernas regelmässiga växling i de s. k. starka verben i de germ. språken, vilja vi anföra följande temata:

gripa:

got.	*greipan*	— *graip*	— *gripans*
holl.	*grijpen* [1])	— *greep*	— *gegrepen*
isl.	*grípa*	— *greip*	— *gripenn*

[1]) I holländskan har långt *i* diftongiserats till *ei* (skrifvet *ij*).

sv.	*gripa*	— *grep*	— *gripen*
da.	*gribe*	— *greb*	— *greben*;

bita:

got.	*beitan*	— *bait*	— *bitans*
holl.	*bijten* [1])	— *beet*	— *gebeten*
isl.	*bíta*	— *beit*	— *bitenn*
sv.	*bita*	— *bet*	— *biten*
da.	*bide*	— *bed*	— (*bidt*, svag form);

bjuda:

got.	*biudan*	— *bauþ*	— *budans*
holl.	*bieden* [2])	— *bood*	— *geboden*
isl.	*bióða*	— *bauð*	— *boðenn*
sv.	*bjuda*	— *bjöd*	— *bjuden* [3])
da.	*byde*	— *bød*	— *buden* (eller *budt*, svag form);

gjuta:

got.	*giutan*	— *gaut*	— *gutans*
holl.	*gieten*	— *goot*	— *gegoten*
isl.	*gióta*	— *gaut*	— *gotenn*
sv.	*gjuta*	— *göt*	— *gjuten*
da.	*gyde*	— *gød*	— (*gydt*, svag form).

Vi se äfven här, huru *b* och *d* (rättare *ð*) i danskan inträda efter vokal i stället för de samgermanska *p* och *t*. De motsvarande tyska verben *greifen, beissen, bieten* och *giessen* — hvilka vi på grund af deras något afvikande tema ej upptagit — lämna oss ock ytterligare exempel på den högtyska ljudskridningen. —

Redan i förhistorisk tid bortfaller *j* i begynnelseljudet på nord. botten, t. ex. lat. *jugum* > ty. *Joch* > sv. *ok;* lat. *juvenca* (= ung ko, kviga) > ty. *jung* > sv. *ung*; got. *jer*, ty. *Jahr* > isl. *ár* > sv. *år*. Häremot strider likväl ty. *jagen* = sv. *jaga*. Detta skenbara undantag beror emellertid, som ofvan sagts, därpå, att sv. *jaga* är lånadt från ty. *jagen*. I

[1]) Se noten å föregående sida.

[2]) *ie* uttalas i holländskan som långt *i*.

[3]) Egentligen *böd* och *buden*, hvilka former förekomma i äldre litteratur. I *bjöd* och *bjuden* är *j* medsläpadt från inf. och pres.

anledning häraf vilja vi anmärka, *att om motsvarande ord i skilda, fast besläktade, språk skulle vara mer lika hvarandra än ljudlagarna tillåta, detta enklast förklaras därigenom, att ordet lånats från det ena språket till det andra.* Så äro t. ex. att fatta följande mot den germ. ljudskridningen stridande fall: lat. *coquere* > sv. *koka,* lat. *corvus* > sv. *korp,* lat. *caseus* > ty. *Käse,* lat. *palus* > sv. *pöl,* lat. *pyrus* > sv. *päron,* lat. *porta* > sv. *port* etc.

Redan i förhistorisk tid har ock på nord. botten inträdt den s. k. *brytningen* af ett kort betonadt *e* > *ea* > *ia* (> nsv. *jä),* resp. *eo* > *io* (> nsv. *jo* l. *jö),* värkad af ett följande vare sig bortfallet eller kvarstående *a,* resp. *o* eller *u,* en ljudförändring som däremot uteblifver i tyskan, hvadan *e* i detta språk kvarstår 'obrutet'. Så t. ex.

urn.	**helpan*	>	isl.	*hialpa*	>	nsv.	*hjälpa*	)(	ty.	*helfen,*
»	**βernuR*[1])	>	»	*biorn*[2])	>	»	*björn*	)(	»	*Bär(en),*
»	**eβnaR*	>	»	*iafn*	>	»	*jämn*	)(	»	*eben,*
»	**erþo*	>	»	*iorð*	>	»	*jord*	)(	»	*Erde.*

Härigenom kan *j* förekomma i begynnelseljudet äfven i nord. språk, men då urgerm. begynnande *j*, enligt hvad nyss visats, bortfaller på nord. botten, och denna brytning, som sagdt, ej finnes i tyskan, komma vi till det resultat, att om ett ord i tyskan börjar med *j,* saknas detta ljud i motsvarande nord. ord och tvärtom. *Så fordras det mången gång en viss ljudlig olikhet, för att de korresponderande orden i befryndade språk skola vara värkligen urbesläktade.*

Redan i urgerm. tid har slutligen kort betonadt *e* på grund af följande *i* öfvergått till *i*, en företeelse man brukar kalla det *urgerm. i-omljudet.* Så t. ex. lat. *medius* > got. *midjis,* isl. *miðr,* sv. neutr. *midt* och *mid*vinter etc., lat. 3 pers. pres. *vertit* > ty. er *wird* o. s. v.

Sammanhålla vi denna brytning och detta i-omljud samt tillägga, att på nord. botten kort obetonadt *u* ofta bortfaller,

[1]) Med *R* mena vi det ur urg. *z* genom rotacism utvecklade *r*-ljudet, hvilket först senare sammanföll med det gamla ie. *r*.

[2]) Med *o* mena vi ett kort å-ljud.

att långt obetonadt *o* kan öfvergå till *a* och att obetonadt *iu* kontraheras till *i*, torde vi inse, att följande tvänne paradigm fullständigt täcka hvarandra:

S.	N.	(urg.)	urn.	*ferðuR	>	isl.	fiorðr [1])
	G.		»	*ferðōR	>	»	fiarðar
	D.	(*ferðiu	>)	*firðiu	>	»	firði
	A.		urn.	*ferðu	>	»	fiorð
Pl.	N.	(*ferðiwiz	>)	*firðiwR	>	»	firðir
	G.		urn.	*ferðō	>	»	fiarða
	D.		»	*ferðum(R)	>	»	fiorðum
	A.		»	*ferðun? [2])	>	»	fiorðu.

Och härmed torde vi ock ha fått ett lysande exempel på, hvilket brokigt virrvarr i flexionen ljudöfvergångarna understundom kunna åstadkomma. Och vi se äfven, att de svenska dubbelformerna *fjord* och *fjärd* endast äro lösryckta bitar ur denna i isländskan ännu sammanhängande böjningskedja.

Det är, som häraf synes, underliga ting ljudlagarna ibland kunna ställa till, och få de riktigt ohäjdadt fara fram, kan det, som förut antydts, till och med inträffa, att de ända till oigenkännlighet kunna förvandla orden. Vi vilja härpå anföra ännu ett exempel.

Det fanns i det indo-europeiska urspråket ett stafvelsebildande *m* — vi teckna det här med *μ* — ungefär identiskt med det *m* vi ha i det frågande *hm?* Detta *μ* öfvergår i sanskrit och grekiska till *a*, under det att ur detsamma utvecklas 'hjälpvokalerna' *e* i latin, *i* i litaviska och *u* i urgermanska. Ett ie. *k* kan vidare i skr. och lit. varda ett *sj*-ljud (i skr. tecknadt med *ç*, i lit. med *sz*). Framför dental (*t*, *d*) öfvergår slutligen i lat. och urg. *m* till *n*. På grund häraf täcka följande till betydelsen identiska ord äfven till

[1]) Ordet återfinnes i eng. *firth*, t. ex. *Firth of Clyde, Solway Firth*, samt i ty. *-furt*, t. ex. *Erfurt*. Besläktadt härmed är äfven lat. *portus* (= hamn), som förhåller sig till det urg. **ferðuz* > urn. **ferðuR* såsom den lat. växelformen *vorto* till *verto*.

[2]) A. Pl. M. har ej ännu hittats på någon urnord. inskrift, hvadan dess urnord. form är något osäker.

formen hvarandra, huru himmelsvidt skilda de än i förstone synas vara: ie. **kμtóm* — skr. *çatám* — gr. *κατόν* (*katón*) — lat. *centum* — lit. *szimtas* [1]) — got. *hund,* af hvilket got. ord vårt *hundra*(*d*) blott är en yngre utbildning. —

Vi anmärka till sist, att likasom det stundom händer, att man genom antecipation eller *assimilation* söker få samma språkljud upprepadt, såsom *Bob* för *Rob(ert)* och det ibland hörda *'skärskildt'* för *särskildt* etc., kan det äfven någon gång inträffa, att man just af motvilja för en dylik upprepning genom dissimilation låter ett språkljud öfvergå till ett annat. Ett godt exempel härpå erbjuder den latinska afledningen *-alis,* hvilka omvandlas till *-aris*, när den tillfogas en på *l* slutande ordstam. Så t. ex. *nivalis* af *nix,* gen. *nivis, borealis* af *boreas, vernalis* af *vernus,* etc., men *polaris* af *polus*, *stellaris* af *stella, capillaris* af *capillus* etc. Vi ha härmed slutligen kommit till ljudförändringar, hvilkas yttersta orsak otvifvelaktigt är af rent *psykisk* natur.

* * *

Genom ljudöfvergångar kunna således de visserligen skilda, men dock hvarandra mycket närstående böjningsformerna af ett och samma ord understundom få ett ganska olika utseende, såsom det nyss anförda isländska paradigmat *fiorðr* tillfyllest visar. Vi tillägga några andra exempel härpå:

Sv. *fader* — *fäder, rand* — *ränder, rot* — *rötter, gås* — *gäss;* ty. *Buch* — *Bücher, Hand* — *Hände*, *Braut* — — *Bräute, Tochter* — *Töchter;* eng. *foot* — *feet*, *tooth* — *teeth, man* — *men, brother* — *brethren.*

Sv. *välja* — *valde, dölja* — *dolde, smörja* — *smorde;* ty. *brennen* — *brannte, senden* — *sandte.*

Ty. ich *halte* — er *hält*, ich *gebe* — er *giebt,* ich *stosse* — er *stösst,* ich *spreche* — er *spricht.*

Sv. imp. *gack* — *gången!, statt* — *stånden!* pret. *fick*

---

[1]) Ordet har i lit. blifvit mask, eftersom i detta språk likasom i franska, italienska etc. genus neutrum är försvunnet.

— *fingo;* isl. imp. *halt* — *haldeð!*, pret. *helt* — *heldo* (af halda = hålla), *galt* — *guldo* (af *gialda* = betala).

Ty. *denken* — *dachte;* isl. *þekkia* — *þátte* (= tänka), *søkia* — *sótte* (= söka), got. *þunkjan* — *þuhta* (= tycka).

Lat. *nix* (< *nigvs) — gen. *nivis* (< *nigvis), *nox* (< *nocts) — gen. *noctis, pes* (< *peds) — gen. *pedis*, *os* — gen. *oris, lac* (< *lact) — gen. *lactis.*

Lat. *vivo* — *vixi* — *victum* (< *vigvo — *vigvsi — vigvtum), *sedeo* — *sessum* (< *sĕdtum), *edo* — *ēsum* (< *ēdtum), *noscere* (< *gnoscere, gr. *γιγνώσκειν*) — *cognoscere.*

Lat. *fides* — *fidelis* > fr. *foi* — *fidèle,* lat. *finis* — *finire* > fr. *fin* — *finir,* lat. *dies* — *diurnus* > fr. *-di* (i *lundi, mardi* etc.) — *jour, journée,* lat. *me* betonadt > fr. *moi,* obetonadt > fr. *me* etc.

En dylik ljudväxling kan svårligen från tydlighetens synpunkt vara något fördelaktigt eller eftersträfvansvärdt, utan snarare kännas som ett onödigt ondt och ett öfverflödigt tillkrånglande af en i och för sig enkel sak. Och detta i än högre grad, om de ljudlagar, som åstadkommit all denna oreda, för länge sedan upphört att lefva, och endast de döda, delvis oförstådda resultaten af deras värksamhet kvarstå. Vi söka därför ock i tydlighetens och enkelhetens intresse utjämna dessa differenser och låta då än den ena, än den andra formen, någon gång — om de skulle vara jämnstarka — båda formerna segra.

Vi skola nu med några exempel belysa denna utjämning:

Ljudlagsenlig böjning.		Utjämnad böjning.	
isl.	*hnot* — *hnøtr*	sv.	*nöt* — *nötter*
»	*son* — *söner*	da.	*søn* — *sønner*
da.	*ko* — *køer*	sv.	*ko* — *kor*
isl.	*iord* — *iarðar*	»	*jord* — *jordar*
»	*land* — *lond*	»	*land* — *land*
»	*súga* — *sýgr*	»	*suga* — *suger*
»	*veria* — *varðe*	»	*värja* — *värjde*
»	*fann* — *fundo*	»	*fann* — *funno*
»	*batt* — *bundo*	»	*band* — *bundo*
»	*søkia* — *sótte*	»	*söka* — *sökte*

Dubbelformer.

isl.	*fiorðr*	— gen.	*fiarðar*	sv.	*fjord*	—	*fjärd*
fsv.	*ande*	— ack.	*anda*	»	*ande*	—	*anda*
isl.	*sun(r)*	— gen.	*sonar*	isl.	*sun(r)*	—	*son(r)*
isl.	*ætt*	— »	*áttar*	»	*ætt*	—	*átt*

	Ljudlagsenlig böjning.		Utjämnad böjning.	
Pres. sing.	got.	ty.	isl.	sv.
1:a pers.	*falla*	*falle*	*fell*	*faller*
2:a »	*fallis*	*fällst*	*fellr*	*faller*
3:e »	*falliþ*	*fällt*	*fellr*	*faller*

Pres.		lat.	ffr.	nfr.
Sing.	1:a pers.	*ámo*	*aim*	*aime*
	2:a »	*ámas*	*aimes*	*aimes*
	3:e »	*ámat*	*aime(t)*	*aime*
Plur.	1:a »	*amámus*	*amons*	*aimons*
	2:a »	*amátis*	*amez*	*aimez*
	3:e »	*ámant*	*aiment*	*aiment*
	Inf.	*amáre*	*amer*	*aimer*

Förbindelserna *mp*, *nt* och *nk* blifva under vissa villkor i nord. språk assimilerade till *pp, tt* och *kk,* hvarvid föregående *i* och *u* öfvergå till *e (ä)* och *o*. Så t. ex. sv. *klimp* > isl. *kleppr,* sv. *krumpen* > isl. *kroppenn,* sv. *klint* > isl. *klettr,* holl. *drinken* (sv. *drinkare*) > isl. *drekka,* sv. *sjunken* (äldre *sunken*) > isl. *sokkenn* etc. Äfven denna växling har stundom alstrat dubbelformer såsom fsv. *klimper* och *klæpper* (nsv. *klimp* och *klock-kläpp*), sv. *svamp* och (rör)*sopp,* fsv. *vinter* och *vætter,* sv. *klint* och (dialektiskt) *klätt* etc.

Formerna *dricka* och *drucken* stämma emellertid ej öfverens med denna regel, ty här tyckas *i* och *u* kvarstå trots assimilationen af *nk* > *kk.* Vi komma härmed in på s. k. kompromissformer. Det kan stundom hända, att man liksom slår i hop ett ords olika former, tager några plagg ur den enas, några ur den andras dräkt och låter ordet uppträda i en så att säga blandad kostym. Dylika kompromiss-

former äro t. ex. sv. *dricka* < **drinka* + *drekka,* sv. *drucken* < **drunken* (jfr. sv. *drunkna*) + *drokkenn,* da. *klit*, plur. *klitter* (= sandkullar) < *klint* + *klätt,* fsv. *vitter* < *vinter* + *vætter,* isl. imp. *bitt* (= bind!) < *binda* + **bett* o. s. v.

Det fanns i det ie. urspråket åtskilliga nomina, hvilkas stam i vissa kasus var utbildad med ett *r,* i andra med ett *h.* Så t. ex. gr. ὕδωρ (*hydor*) — gen. ὕδατος (*hydatos* < *nydν-*[1]). Vanligen har då genom utjämning antingen *r-* eller *n*-formationen segrat, såsom eng. *water,* ty. *Wasser* eller isl. *vatn,* sv. *vatten.* Ibland kunna ock båda formationerna segra och alstra dubbelböjning, såsom lat. *femur* — gen. *feminis,* hvaraf såväl *femur* — gen. *femoris* som *femen* — gen. *feminis.* Men någon gång kan det äfven hända, att en kompromissböjning uppkommer, såsom lat. gen. *itineris* af *iter* — gen. **itinis* och gen. *jecinoris* af *jecur* — gen. *jecinis.*

Det ligger i sakens natur, att kompromissbildningar måste vara relativt sällsynta, ty de förutsätta tydligen, att de båda om väldet kämpande formerna skola vara lika lefvande i medvetandet, så att den talande i hastigheten låter dem hopsmälta till ett mixtum compositum. Som ytterligare exempel på denna företeelse må nämnas de ofvan anförda barnorden *tiggar* och *bråma* samt det mera skämtsamma *bekyttad* < *bekymrad* + *betuttad.*

Vid närmare eftersinnande torde vi snart finna, att yttersta eller rättare innersta orsaken till dessa utjämningar och kompromisser är att söka däri, att de mer eller mindre likbetydande, men olikljudande formerna *associeras* med hvarandra och att således också dessa ombildningar äro produkter af en relativt medveten *psykisk* värksamhet, hvadan vi i själfva verket redan lämnat ljudöfvergångarna och beträdt **associationsförändringarnas** område. Och vi se äfven af dessa nu lämnade exempel, huru de korthus, ljudlagarna oupphörligen söka uppföra, ständigt vilja blåsa sönder för hvarje minsta fläkt från idé-associationernas värld. Därför ligga deras byggnader ock städse i ruiner och endast här och där kunna vi skönja några svaga spår af den ur-

---

[1]) Med ν mena vi ett stafvelsebildande *n.* Jfr hvad ofvan sagts om μ.

sprungliga ritningen. Men de äro ej heller byggda på tankens fasta berggrund, utan på bekvämlighetens och lättjans lösa sand.

* * *

Det händer oss litet hvar då och då, att vi låta undslippa oss ett *'väsjöte'*, *'ösjöte'*, *'gäsjifvare'*, ehuru vi alla så innerligen väl veta, att det heter *västgöte, östgöte* och *gästgifvare.* Hvad är skälet härtill? Språkforskaren svarar oss, att detta beror allenast därpå, att förbindelsen *stj* redan för ett par sekler tillbaka öfvergick till *sj*-ljud och att detta uttal ljudlagsenligt alleställes måste göra sig gällande, där *stj* förekommer, alltså ej blott i *stjäla, stjälk, stjärna* etc., utan ock i *'västjöte'*, *'östjöte'* och *'gästjifvare'*. Godt och väl, men hvarför uttala vi då dessa ord stundom äfven med *stj?* Helt enkelt därför — svarar han oss — att vi *associera* dessa sammansättningar med *Västergötland, Östergötland* samt med *gäst* och *gifva,* i det att vi mer eller mindre medvetet *reflektera* öfver, huru dessa ord äro bildade, och denna vår egen psykiska värksamhet upphäfver ljudlagens. På samma sätt förhåller det sig — fortsätter han — med sammansättningar i allmänhet. Så länge dessa äro tydligt *kända,* äro ljudlagarna i regeln tämligen maktlösa, hvilka åter fritt och otvunget få husera i sådana, hvars bildning är dunkel eller förgäten, ty dylika sammansättningar erbjuda inga anknytningspunkter för idé-associationernas trefvande antenner. Låt oss t. ex. jämföra följande klara och så att säga skymda sammansättningar:

husfrid)(*hustru* (< *husfru*),
brudpar)(*'bruggum'* (< *brudgum*)[1]),
gudbarn)(*'guffar'* (< *gudfar*),
barnsben)(da. *barsel* (< *barnsøl*).[2])

Likaså *rospiggar* < fsv. *roþsbyggiar* (= innebyggare i

[1]) Af fsv. *gume* (= lat. *homo*) = man.

[2]) Jfr sv. *graföl, arföl,* af *öl* = dryckeslag, kalas, gästabud. I konsonanthopningen *rns* har *n* uttstötts.

Ropen = Roslagen), *älskog* < fsv. *ælskhughe* (jfr. *räddhåga*), *argbigga* < *arg* + fsv. *bikkia* (= hynda) m. fl.

Det är ögonskenligt, att det ideella afståndet mellan ett substantiv och dess verb är större än mellan de olika böjningsformerna af ett och samma verb. Ej dess mindre har sträfvandet efter likformighet och harmoni varit nog starkt att utjämna äfven sådana divergenser som *lån* — *läna*[1]) > *lån* — *låna, kam* — *kämma* > *kam* — *kamma* etc., en process som ännu ej är fullt afslutad i *lås* — *läsa* och *låsa*.

Från verbets aktiva form ligger äfvenså den deponentiella längre bort än den passiva, ty den förra står liksom på samma nivå som den aktiva, är dennas jämställda, handlingslystna vederlike, medan den senare är densammas underordnade, lydige tjänare. Därför attraherar den aktiva formen ock starkare den passiva än den deponentiella. Och då dessa båda äro till sin bildning identiska, visar sig dennas starkare dragningskraft däri, att den passiva formen vida oftare än den deponentiella är ombildad efter den aktiva. Så t. ex.

akt.	*rifver*	—	pass.	*rifves*	—	dep.	*'riffs'*
»	*biter*	—	»	*bites*	—	»	*'biss'*
»	*slår*	—	»	*slås*	—	»	*'slåss'*.

Det torde ock villigt medgifvas, att det är ej en så liten skillnad mellan 'de rifvas, de bitas och de slås' och 'de riffs, de biss och de slåss'. I förra fallet kan man ej låta bli att tycka det är synd om de där stackarna, i senare fallet nästan kliar det i fingrarna att ej få gifva 'dom där rustibussarna' en välbehöflig och välförtjänt 'sitt opp'.

De singulara och plurala formerna i verbalböjningen stå tydligen hvarandra mycket nära. Därför rätta sig också de senare ofta efter de förra. Så t. ex. fsv. *brøt* — *bruto*

---

[1]) Så ännu hos KELLGREN i hans Dumboms lefverne:

»En hans finansplan väl förtjänar
att nämnas för sin nyhets skull.
Den lyder så: ju mer man *länar*,
dess mer man sätter sig i skuld.»

> nsv. *bröt* — *bröto,* fsv. *fløgh* — *flugho* > nsv. *flög* — *flögo,* och endast några få till denna grupp hörande verb göra ännu en svag opposition mot denna utjämning, såsom *klöf* — *klufvo, kröp* — *krupo.* I danskan och tyskan har denna ombildning nästan undantagslöst blifvit genomförd, såsom t. ex. sv. *gaf* — *gåfvo*)(da. *gav* — *gave,* sv. *var* — *voro*)(da. *var* — *vare,* sv. *band* — *bundo*)(ty. *band* — *banden,* sv. *tvang* — *tvungo*)(ty. *zwang* — *zwangen* etc.[1])

Svagare är visserligen bandet mellan infinitiven (eller rättare presens-stammen) och supinum, hvadan vi ock ännu ha sådana vokalväxlingar som *binda* — *bundit, bära* — *burit, ligga* — *legat, bryta* — *brutit* etc., men äfven här vill utjämning inträda, och mycket ofta får man höra ett *brytit, knytit, flygit* o. s. v., för att ej nämna sådana vulgära former som *dricki(t), skäri(t)* och det efter pret. *låg* bildade *låga(t).*

Denna känsla af samhörigheten mellan verbets alla former visar sig ock i sådana ombildningar som fsv. *biuþa* — *bøþ* — *buþo* — *buþen* > nsv. *bjuda* — *bjöd* — *bjödo* — *bjuden,* sv. *stjäla* — *stal* — *stulit* > da. *stjæle* — *stjal* — *stjålet,* sv. *hjälpa* — *halp* — *hulpen* > da. *hjælpe* — *hjalp* — *hjulpen* o. s. v.

Ett sådant nedsläpande af *j*'et ur presens-stammen jämte omformning af hela temat efter typen *bjuda* — *bjöd, ljuga* — *ljög* uppträder i verben *sjunga* och *sjunka.* Ursprungligen hörande till klassen *binda* — *band, finna* — *fann* (jfr. ty. *singen* — *sang, sinken* — *sank)* hade de i fsv. följande tema:

siunga — *sang* — *sungo* — *sungen,*
siunka — *sank* — *sunko* — *sunken.*

Genom den relativa likheten med

biuþa — *bøþ* — *buþo* — *buþen*

---

[1]) En motsatt utjämning från plur. till sing. torde, åtminstone på nord. botten, vara rätt sällsynt. *Åt* — *åto* är på grund af identiteten med lat. *ēdi* — *ēdimus* ett urgammalt arfgods och *kom* — *kommo, sof* — *sofvo* (? = skr. aorist. *ágamam* — *ágamāma, ásupam* — *ásupāma)* kunna äfven så vara.

och speciellt genom förekomsten af *iu* i presens-stammen ombildades efter typen *biuþa* temat till

siunga — söng — sungo — sungen,
siunka — sönk — sunko — sunken,

hvarefter det blott i presens-stammen berättigade *si* > *sj*-ljud inträngde i hela böjningen.

Så kan, medelst en och annan likhet som angreppspunkt, en verbklass inkräkta på en annans område och värfva än den, än den proselyten.

Ursprungligen hörde *sitta* till klassen *gifva — gaf* och dess tema var i fornsvenskan:

sittia — sat — sāto — sitin.

Men genom att *t* förlängdes före *i* i presensstammen och detta *i* själft sedan genom utjämning försvann (*sittia — sitter* > *sitta — sitter*, jfr. *svärja — svär* > *svära — svär* och *svärja — svärjer* med dubbel utjämning) kom detta verb att få ett visst tycke med klassen *binda — band, finna — fann,* hvilken likhet blef än större, när detta *tt* började intränga i hela böjningen, och när det så i denna klass olyckligtvis fanns ett alldeles speciellt lockande verb, nämligen *spritta,* kunde *sitta* ej längre motstå frestelsen, utan påtog sig uniformen

sitta — satt — sutto — sutten.

Det hette fordomtima

springa — sprak[1]) — *sprungo — sprungen.*

Denna 'oegentlighet' blef emellertid snart igensopad och ersatt med ett *sprang.* Så kom en tid, då *a* måste öfvergå till *å* före *ng* (jfr. fsv. *langer* > nsv. *lång,* fsv. *ganga* > nsv. *gånga* etc.) och då måste detta *sprang* blifva *språng.* Denna nya 'oegentlighet' — som ännu kvarstår i Geijers Vikingen: »på fjället jag *språng*» — har i sin tur också blifvit aflägsnad och ersatt af ett nytt *sprang.* Man har således tvänne gånger sökt tvinga detta ostyriga verb att rätta sig efter

---

[1]) I fsv. tecknas lång konsonant i slutljud alltid enkelt såsom än i dag i danskan. Se sid 45.

typen *binda* — *band*, *finna* — *fann*, och därigenom ha vi ock här ett exempel på, att äfven associationsförändringar kunna gå i cirkel.

Vi ha härmed sökt visa, huru dessa analogiska utjämningar gripa omkring sig ej blott inom det enskilda verbets flexion, utan ock kunna sprida sig från en böjningstyp till en annan. Däremot sträcker sig deras inflytande i allmänhet ej utom det verbala området till andra ordklasser. Så har *j*'et i *bjuda* t. ex. ej inträngt i det besläktade substantivet *bud*, ej *sj*-ljudet i *sjunga* och *sjunka* i *sång* och *sank*, ja ej ens i verbet *sänka*. Afståndet är nämligen här allt för stort för att attraktionen skulle kunna göra sig gällande. Häremot strider ej den nyss nämnda utjämningen af *läna* > *låna* efter *lån*, ty detta är att fatta som direkt nybildning på *lån* efter typen *skål* — *skåla*, *svar* — *svara*, *mat* — *mata*, *sadel* — *sadla* o. s. v.

Såsom ett ytterligare exempel på analogiska ombildningar må följande anföras:

I nord. språk bortföll redan på 800-talet *w* före *o* och *u*. Det forna temat på verbet *vinna* var därför:

vinna — *vann* — *unno* — *unnen*,

men genom analogi från alla de former i böjningen, där *v* ljudlagsenligt kvarstod, har *v*'et sedan medsläpats i hela temat, hvarigenom redan under Medeltiden formerna *vunno* och *vunnen* uppkommo. Af samma skäl hette part. pret. af *svälta* fordom *sulten*, men nu *(ut)svulten*. I den *adjektiva* betydelsen 'hungrig' lefver dock *sulten* ännu (dialektiskt) kvar, ty eftersom denna form härigenom lösryckts ur verbalflexionens systemtvång, har den kommit utom räckhåll för denna utjämning. Och i t. ex. *orm* (= ty. *Wurm*), *ulf* (= ty. *Wolf*) och *ord* (= ty. *Wort*) har det bortfallna *w*'et omöjligen kunnat återinsättas, emedan det var försvunnet i dessa ords *alla* böjningsformer, och dessa kunde således ej erbjuda någon enda angreppspunkt för idé-associationen.

I utvecklingen *unno* > *vunno*, *sulten* > *svulten* etc. ha vi för öfrigt ett nytt exempel på cirkel. —

I samma mån det ideella afståndet mellan orden ökas, aftager alltså attraktionskraften dem emellan, och skulle ett ord från en eller annan synpunkt intaga en fullt isolerad ställning, är det ock i detta hänseende oemottagligt för analogibildningarnas smitta.

Vi öfvergå nu efter dessa förberedande anmärkningar till att närmare betrakta associationsförändringarnas natur och orsaker.

* * *

Du går ombord på ångbåten för att hälsa på din vän X ute i skärgården. Som resan tar flera timmar, ty det är så många bryggor, som måste anlöpas, och du ej har annat att göra, går du ner i matsalongen att äta middag, mera för att fördrifva tiden än därför, att du är hungrig. Det var besynnerligt! Den där gulröda nejlikan, som tronar midt på smörgåsbordet mellan brännvinskaraffinerna bland alla assietterna med rökt lax, sardiner, rädisor och allt annat, sekunderad af ostkupan, för hvilken det aldrig finns någon plats, har du bestämdt sett en gång förut. Ja, mycket riktigt. Det var ju för många, många år sedan, då du som liten gosse flyttade ut med dina föräldrar till det där sommarstället, som du aldrig riktigt glömt, fast du ej nu på länge kommit i håg det. Det var visst första gången du åt på en ångbåt och därför står den där nejlikan så lifligt för ditt minne. Och medan du mekaniskt äter din middag och knappt tänker på hvad du äter, börjar den ena hågkomsten efter den andra draga förbi din inre blick. Du minns plötsligen alltsammans som det var i går. Hur smakade ej grönsoppan, kalfsteken med prässgurkorna och rabarberkrämet, där du satt bredvid mamma midt emot styrman! Och sedan, när ni ändtligen voro framme och båten höll på att ta med sig hela den rankiga bryggan — huru alla flyttsakerna ställdes huller om buller på gräsplanen utanför den rödfärgade stugan, öfver hvilken det nyss utslagna äppelträdet lutade sig, under det att gullvifvorna och hundlokan trängde sig fram ända till förstubron. Och

den rysligt roliga kvällsvarden! Att i det oordnade rummet på det hvitmålade slagbordet utan duk få äta ägg utan äggkoppar med saltet i en pappersstrut och smöret i den gula, glaserade stenburken, ty så sent hade ju ingen tid att packa upp något! Och hur du sedan satt hos pappa vid fönstret och såg, huru solen sakta dalade bak den i alla aftonrodnadens färger skimrande fjärden, och i den nordiska försommarkvällens underbara dager

'allt var ljust och gladt och fågelsång'. —

Men du ruskar på dig, som vore du vid dåligt lynne, och jag tror nästan, att du börjar på att bli sentimental, gamle gosse. Allt det där är ju så länge, länge sedan, och allt är så annorlunda nu mot då. Det var bara den där gamla nejlikan, som narrade fram alla de där dumma minnena. Och det är ej utan, att du nästan smått skäms för dig själf, när du nu går upp på öfverdäck för att skölja ner alltihop med en kaffe och avec.

Men det var då som förgjordt! Det är ju alldeles samma konjak, som din vän Y bjöd på i våras på sin examensfäst. Och han som försäkrade, att den hade han fått af en släkting i Lyon och att den ej stod att få för pängar! Nå, han är allt tämligen fallen för att narras, den kroppen. Det var emellertid en sablarnas rolig kväll. Ostronen och hjärparna voro delikata, fast Bourgognen var bara skräp. Och plötsligen dyka alldeles oväntadt upp för dig ett par episoder ur Z:s kvicka tal samt ansiktena på några af de 'bröder', du då lika hastigt vann som förlorade. Det gick för resten allt rätt friskt till, och den där tokiga historien med utfärden sedan, dina egna fåniga värser, som framkallade ett sådant homeriskt skratt — allt det där kunde lika så gärna varit ogjordt. Dagen efter var inte heller just treflig. Först fram på kvällkvisten började man bli något så när lik sig igen. Men det var då också katten! Skall du nu nödgas att lefva igenom alla de där dumheterna. Gud vet, om inte det var trefligare nyss därnere i matsalongen med alla de gamla ljusa barndomsminnena. Du vecklar upp Dagens Nyheter för att skingra dina tankar. Där står ett resebref af Mustafa. Mustafa,

det är ju Turkiet och Islam! Och innan du vet ordet af, är du långt borta i Österlandets brännheta öknar. Mot din vilja anstränger du dig allt hvad du kan att samla i hop alla dina reminiscenser ur den arabiska historien. Muhammed var först kameldrifvare. Sedan blef han gift med den rika enkan Kadidja och därpå fick han uppenbarelser af ärkeängeln Gabriel. År 622 var det han flydde till Medina. Det betyder profetens stad. Förut hette den Jatrib. Riktigt. Den store kalifen Omar lät sin fältherre Amru uppbränna biblioteket i Alexandria. Men det är ju bara en af historiens många lögner, ty långt dessförinnan hade det gått all världens väg. Det är bra underligt med den en gång så blomstrande moriska kulturen, som nu ligger i lägervall. Kalifatet i Kordova var väl Spaniens enda och egentliga storhetstid, ty Filip II:es för alla tankefrihetens kämpar flammande autodaféer voro just intet lämpligt sätt att befordra upplysning och humanitet. Och nu finnes blott Alhambras borgruin kvar som ett sörjande minne af all denna förgångna härlighet.

Men hvad i Herrans namn har du med Muhammed och Kaliferna och Alhambra att göra? Och du kastar en blick på de leende björk- och granklädda stränderna, som skymta förbi. Då rinner dig i hågen den där segelturen förra sommaren. Först var det nog ett drygt arbete att ro i den trånga säfbevuxna ån, där vassen böjde sig som till hälsning ända ner till vattenbrynet, där näckrosen vaggade på böljan, medan de praktfulla svärdsliljorna stodo kappraka vid strandbrädden och sågo på, huru gäddnaten ständigt hakade sig fast i årorna. Men hur det sedan friskade i, när ni kommo ut på de vida vattnen med de nakna, liksom renskurade klipporna under vågornas salta stänk, måsarnas skrik och vindens tjut i tackel och tåg.

Men nu är du framme, och där står vännen X på bryggan, medan solen åter sakta dalar i väster bak den skimrande fjärden. —

Så äro minnena ihäktade i hvarandra och den obetydligaste tillfällighet kan komma tanken att vandra nya vägar och kalla till lif en ändlös kedja af idé-associationer.

Och tänka vi närmare efter, hvari själfva den associerande kraften ligger, så finna vi, att det är i en viss, större eller mindre *likhet* i förnimmelserna, vare sig denna orsakas af en värklig inre frändskap dem emellan eller af ett blott yttre tillfälligt sammanträffande eller efterföljande i rum och tid. Men då är det ock klart, att de språkliga tecknen för våra perceptioner och idéer, som vi kalla ord, äfven måste vara underkastade dessa associationer och mer eller mindre attrahera hvarandra. Ty

»med tanken ordet föds på mannens läppar»,

och utan sitt ideella innehåll äro ju orden i bokstafligaste mening blott munväder. Det är tanken, som så att säga sätter pricken öfver i'et, som andas lif i dessa döda ljudföljder, hvilka den förutan endast vore meningslöst mummel.

Kunde det osynliga taga synlig gestalt och det ideella materialiseras, skulle vi därför också se, att alla orden i vårt medvetande ligga inväfda i ett nät af elastiska tanketrådar, hvilka uttänjas eller hopdragas, allt eftersom det psykiska afståndet mellan orden af tanken ökas eller minskas, och att i detta af idé-associationerna spunna nät dessa ljudbilder ligga ordnade i tallösa större och smärre grupper. Så bilda t. ex. alla substantiv en koloni, alla verb en annan, alla adjektiv en tredje o. s. v., ty den af oss i formläran gjorda indelningen i vissa ordlasser är blott en tom efterhärmning af den gruppering af ordförrådet, Ordets gudinna förut gjort i vårt medvetandes oskrifna, lefvande ordbok. Och vidare skulle vi snart varsna, att hvar och en af dessa grupper upplöser sig i en mängd mindre samhällen efter ordens former, funktioner och betydelser. Så bilda t. ex. alla komparativer ett eget enskildt sällskap, alla starka verb ett annat, alla växtnamn ett tredje o. s. v. Ty tänka vi blott på en enda liten blomma, är det som om Floras alla andra täcka skyddslingar ville titta fram vid synranden. Men vi skulle ock inom kort finna, att alla dessa skilda samfund ingalunda äro några slutna kaster, utan att tvärtom innevånarne i dessa kolonier knappt kunna sägas vara riktigt bofasta, ity att de stundom föra ett nomadiserande vagabondlif och till och med ibland kunna vara allestädes när-

varande. Så har t. ex. en stor utvandring skett från adjektiven till adverben, men flertalet af dessa emigranter ha därför ej upphört att vara adjektiv. Och till substantivens rike begifva sig ständigt turister från alla möjliga håll. All association måste nämligen, som sagdt, bero på en viss likhet, och då orden kunna vara lika hvarandra från skilda synpunkter — lika i afseende på själfva ljuden, i anseende till sina funktioner, sina betydelser etc. — så kan ett och samma ord attraheras än åt ett, än åt ett annat håll, beroende på hvilken dragningskraft för tillfället är den starkaste.

Den lägsta och så att säga mest materiella associationen är den, då orden attraheras endast af sin inbördes *ljudlikhet*. Man har det 'på følelsen' — för att använda ett oöfversättligt norskt uttryck — att t. ex. *duka* känner sig mera attraheradt af *bruka* än af *begagna*, ja i någon mån äfven af *kruka*, men ej det minsta af *flaska* o. s. v. Denna association framträder särskildt tydligt hos personer, som ha lätt att *rimma*, ehuru de visserligen för öfrigt kunna vara i saknad af all egentlig poetisk begåfning. Och det är äfven denna association som bidragit till uppkomsten och bevarandet af en mängd rimmande fraser — vi taga här rim i vidsträcktaste bemärkelse och inbegripa således i detta ord äfven assonans och allitteration —. Vi anföra några sådana:

Råd och dåd, bot för sot, i ur och skur, sju för tu, smått och godt, rätt och slätt, kaka söker maka, huller om buller, Anders slaskar och jul braskar;

jämt och samt, här och hvar, ditt och datt, pick och pack, korn och kärna, i fyllan och villan, tissla och tassla;

buller och bång, barn och blomma, tand för tunga, ny och nedan, mått och mal, väder och vind, lägga lök på laxen etc.

Och hit torde ock vara att föra sådana uttryck som *virrvarr, mischmasch, sicksack, piff-paff-puff, tripp-trapp-trull* m. fl.

Det behöfver knappt påpekas, att flera af dessa exempel ha sitt enda raison d'être i denna ordens ljudlikhet och att åtskilliga eljest ur språket försvunna ord genom densamma ännu i vissa stelnade fraser kvarlefva.

En stor lättnad för minnet är, som ofvan antydts, förnimmelsernas *samvaro eller följd i tid och rum.* Och likasom härigenom den ena hågkomsten kan framkalla den andra, likaså associeras ofta närstående ord och kunna påverka hvarandra, äfven om de ej skulle hafva något annat gemensamt än detta grannskap, ehuru attraktionen dem emellan blir så mycket starkare, om den därtill understödes af likhet i ljud, betydelse etc.

Sådana exempel äro bland andra:

no.	*Kreti og Pleti*	>	*Kreti og Preti,*[1]
fsv.	*fæþerne ok møþerne*	>	*fæþerne ok mæþerne,* *føþerne ok møþerne,*
fr.	*rimes léonines*	>	*rimes léonimes,*[2]
ital.	*egli amano*	>	*eglino amano* (= de älska),
sv.	*här och tvärs*	>	*härs och tvärs,*
ty. dial.	*elf, zwölf*	>	*ölf, zwölf* etc.

Och på samma sätt är väl ock det fslav. *devętĭ*[3] (= nio), i stället för det väntade **nevętĭ*, ombildadt efter det följande *dęsętĭ* (= tio). Stundom kan man äfven få höra ett *bägge båge* för *bägge båda* och ett energiskt *joj* för *jo* efter ett lika energiskt *nej!*

Denna analogiska utjämning kan — somd essa exempel visa — likaväl (genom antecipation) vara regressiv som progressiv. Så har t. ex. *ölf* ej uppkommit därigenom, att man roat sig med att räkna baklänges, utan af det skäl, att när man skulle säga *elf,* man så att säga redan hade det följande *zwölf* på tungan.

Det ligger i sakens natur, att dessa associationsförändringar skola vara tämligen sällsynta, ty de förutsätta uppenbarligen en rätt hög grad af slarf och tanklöshet hos den talande, hvadan de ock i allmänhet dö i samma stund, som de födas.

---

[1]) Så i Ibsens Vildanden.

[2]) S. k. leoninska rim i hexameter l. pentameter, där slutstafvelsen rimmar med den i midten varande hufvudcesuren.

[3]) Med *ę* mena vi ett nasaleradt *e*, d. v. s. uttaladt både genom mun- och näshålan, ungefär = fr. *vin, fin* etc.

Vida viktigare och till sina värkningar långt mera omfattande och genomgripande äro de associationsförändringar, som orsakas af likhet i ordens *funktioner* och *betydelser*, och det är hufvudsakligen genom dem, som språken varda analogiskt ombildade. Det är på grund häraf, som alla substantiv, alla verb, alla adjektiv o. s. v. mer eller mindre sammanhänga med hvarandra, hvadan ock en bland substantivens deklinationer lätt kan influera på de öfriga, men ej på verbens eller adjektivens böjning och vice versa.

Så har t. ex. den i vårt modersmål så talrikt representerade substantivböjningen *dag — dagar, sol — solar* dragit till sig åtskilliga ord från andra deklinationer, såsom *ek* (isl. *eik — eikr*), *bok* (isl. *bók — bøkr*), *moder*, *dotter*, *syster* (fsv. plur. *møþer, døter, syster* såsom ännu *fäder* och *bröder)* etc.

Den likaledes i svenskan så ytterst talrikt representerade verbböjningen *kalla — kallade, älska — älskade* har attraherat till sig en massa verb ur andra konjugationer, såsom *bida* (isl. *bíða — beið*), *luta* (isl. *lúta — laut*), *blanda* (isl. *blanda — blett*), *häda* (fsv. *hæþa — hædde*, part. *hädd* ännu kvar i frasen 'som man är klädd blir man hädd'), *störta* (fsv. *styrta — styrte*, part. *stört*, ännu kvar i *bestört*) m. fl. samt *lyfta, fästa* etc., hvilka ännu stå och vackla (pret. *lyfte* och *lyftade* etc.), hvartill kommer, att alla nybildade verb ansluta sig till denna konjugation, såsom *telefonera, strejka, sporta, 'baggböla'* o. s. v.

Det i vårt språk vanligare komparationssättet *vis — visare, arm — armare* har likaledes ryckt till sig en mängd adjektiv från det mera sällsynta *tung — tyngre, hög — högre*, såsom *dyr* (fsv. komp. *dyrre*), *kär* (fsv. komp. *kærre*)[1]) m. fl., och redan nu vill ett *trångare* tränga sig fram vid sidan af det gamla *trängre*, för att ej tala om *'lågare', 'ungare'*, och de ännu djärfvare *'goare', 'gamlare'*.

Dessa associationsförändringar äro tydligen i främsta rummet orsakade af likheten i ordens funktioner. Däremot är betydelsen den förnämsta faktorn i följande fall.

Vi bilda s. k. nomina agentis af verb genom afledninn-

[1]) Den fsv. superl. *kærister* (samma bildning som gr. ἥδιστος, ἄριστος) kvarlefver kanske ännu i det substantiverade *käresta*.

gen *-are*, t. ex. af *leda ledare*, af *skrifva skrifvare*, af *sälja säljare* etc. Till följd häraf har det gamla *følghislaghe* (af fsv. *laghe* = kamrat) omformats till *följeslagare* samt af *gå på* och *förstå sig på* bildats de nästan barbariska, men onekligen expressiva orden *gåpåare* och *förståsigpåare*.

Efter de många feminina benämningarna på *-a*, såsom *gumma, piga, jänta* etc., har man äfven af *mor* gjort ett *'mora'*.

I fornsvenskan ändades s. k. starka mask. substantiv i nom. i regeln på *-er*, t. ex. nom. *dagher* — ack. *dagh*, nom. *hunder* — ack. *hund* etc. Denna ändelse är nu bortträngd af ack., men som vok. var lika med nom., har densamma bibehållit sig i en mängd okvädinsord, emedan dessa oftast förekommo som tilltalsord (d. v. s. i vok. = nom.). Så t. ex. *slarfver, toker, lufver, spjufver, fjäsker, slusker, dummerjöns* m. fl. Detta kan dock äfven tänkas bero på tyskt inflytande.

Under Medeltiden voro åtskilliga frukt- och bärnamn feminina på *-a*, såsom *fika, pæra* etc. Nu äro de alla däremot neutra på *-on*,[1]) såsom *fikon, päron, plommon, krikon, nypon, hallon, smultron, hjortron, odon, lingon, mjölon, tränjon* (= tranbär) m. fl. och det enstaka *äpple* känner sig därför ibland benäget att antaga formen *'äpplon'*.

Orden för mått, mål, vikt och mynt tendera att blifva oförändrade i plur. Detta är naturligtvis fullt riktigt i sådana neutra som *pund, lod, tum* etc., men det heter ock tio *öre*, tolf *skilling*, fem *riksdaler*, tre *fot*, två *mil*, 10,000 *man* etc. jämte fyra *alnar*, hundra *kronor*, åtta *famnar* o. s. v.

Dessa exempel visa oss, huru i substantivens stora grupp det på grund af likhet i betydelsen uppstår en mängd mindre grupper, inom hvilkas respektive gränser alldeles särskilda analogiska krafter söka göra sig gällande. —

Efter denna allmänna öfversikt skola vi med några ytterligare exempel söka närmare belysa associationsförändringarna.

* * *

---

[1]) Vi vilja ej yttra oss om, hvad orsaken kunnat vara till denna ombildning.

De s. k. starka verben ha länge varit ett utdöende släkte och under århundradenas lopp har, som ofvan anförts, än det ena, än det andra verbet deserterat till de svaga verbens framtidsrika flexion. Men det oaktadt ha de förra dock i denna i det hela hopplösa kamp stundom lyckats vinna en och annan seger och hemfört åtskilliga fångar från det fientliga lägret. Sådana äro t. ex. *strida* (förr alltid *stridde*), *smida* (förr *smidade* och *smidde), tiga* (fsv. *þighia — þaghþe)* efter typen *vrida — vred*, *stiga — steg; duga* (förr alltid *dugde), knyta* (förr *knytte*) efter typen *suga — sög*, *bryta — bröt; hinna* (förr *hinde*) efter typen *finna — fann* m. fl. I dessa fall har ljudlikheten eller rent af rimlikheten i hög grad bidragit. Sådana vulgära och skämtsamma böjningar som *smaka — smok* och *missa — mass* äro däremot bildade efter de allmänna klasstyperna *fara — for* och *finna — fann* samt *sudda — sadd* och *lyckas — lacks* efter den starka böjningens abstrakta skema öfverhufvud.

Under Medeltiden utvecklade sig så småningom den för vårt modersmål alldeles egendomliga konjugationen *bo — bodde — bott, strö — strödde — strött,* och den blef först fullt färdig under Reformationstidehvarfvet. Trots eller kanske just till följd af denna sin ungdom är den nu synnerligen lifskraftig och har förvärfvat sig den ena proselyten efter den andra. Så t. ex. *flå* (förr *flå — flog)*, *två* (förr *två — tvog*, ännu stark form i part. pret. *tvagen*), *ske* (< ty. *geschehen — geschah*), delvis *le* (*— log — lett), dö (— dog — dött), slå (— slog — slagit* och *slått*, äfven *slådde* i bemärkelsen slå gräs). Hit vilja också sluta sig *klä* (= *kläda,* speciellt i betydelsen 'det *klär* honom'), *trä* (= *träda), bre* (= *breda)*, *fö* (= *föda)*, *rå* (= *råda,* alltid i *rå för, rå om*). Utgångspunkten för denna analogi är pret. *klädde* — part. pret. *klädd,* hvilken böjning skenbart sammanfaller med *bodde — bodd.* Vidare attraheras hit *bli, ge, be, ta, dra* etc., hvilkas pret. *blidde, gedde, bedde, tadde, dradde* väl ännu egentligen blott tillhöra barnkammaren och bakgatan, men tvifvelsutan ha framtiden för sig. Utgångspunkten för denna analogi torde vara att söka i pres. *'blivr'* > *blir, 'bedr'* > *ber, 'tagr'* > *tar* i obetonad ställning.

Efter lat. verb af typen *tribuo* — *tribui* — *tributum* såsom *acuo, minuo, induo* etc. har i vulgärlatinet part. pret. på *-utus* inträngt först i de verb som hade perf. på *-ui*, såsom *habeo* — *habui* — *habitum, teneo* — *tenui* — *tentum, debeo* — *debui* — *debitum* och sedan äfven i andra verb, såsom *venio* — *veni* — *ventum, vendo* — *vendidi* — *venditum* etc. Dessa vulgärlatinska former ha sedan framalstrat de nuvarande italienska och franska. Så t. ex.

vulgärlat.		ital.	fr.
habutus	>	*avuto,*	*eu,*
tenutus	>	*tenuto,*	*tenu,*
debutus	>	*dovuto,*	*du,*
volutus	>	*voluto,*	*voulu,*
parutus	>	*paruto,*	*paru,*
venutus	>	*venuto,*	*venu,*
vendutus	>	*venduto,*	*vendu* etc.

Däremot kvarlefver det klassiska latinets part. perf. fem. *debita* och *vendita* i de till substantiv öfvergångna part. perf. ital. *detta,* fr. *dette* (= skuld), ital. *vendita,* fr. *vente* (= försäljning), emedan dessa former härigenom lösryckts ur verbalböjningens systemtvång.

Det lat. uttrycket *dulci mente* (af *mens,* gen. *mentis* = själ, sinnelag) betyder naturligtvis 'med mildt sinnelag'. Vi återfinna emellertid detsamma såsom *ett* ord med rent adverbiell betydelse i ital. *dolcimente* och fr. *doucement* (= ljuft, mildt). Utgående från sådana sammanställningar har nämligen detta *-mente, -ment* nedsjunkit till en blott adverbiell afledning och därför ock småningom blifvit tillfogadt hvilket adjektiv som hälst. Så t. ex. ital. *facilmente* (= lätteligen), *parimente* (= lika), *ottimamente* (= bäst), *pessimamente* (= sämst), fr. *seulement* (= endast), *certainement* (= visserligen), *immédiatement* (= omedelbart), *autrement* (= annorlunda) etc. Söka vi inlägga den lat. betydelsen af *mens* i dessa uttryck, blifva uppenbarligen åtskilliga bland dem fullkomligt meningslösa.

Vi dana gärna maskulina smeknamn af typen *Kalle,*

Janne. Så t. ex. *Pålle* (< Pål), *Olle* (<Olof), *Fille* (< Filip), *Nisse* (< Nils), *Jösse* (< Jöns), *Ludde* (< Ludvig), *Vicke* (< Viktor) m. fl. Dessa bildningar äro väl ej så underliga, men då Rudolf blir *Rulle*, Adolf *Alle*, Ragnar *Rasse*, Tor *Tosse*, Teodor *Tette*, Maurits *Mojje*, Fredrik *Figge*, för att ej tala om, att skådespelaren Gustaf Fredrikson tituleras för *Frippe*, måste man värkligen taga sin tillflykt till en något långt gången analogi. Hvilken utgångspunkten för dessa bildningar än må vara, är likväl nu det rent abstrakta skemat af ett tvåstafvigt ord på *e* med föregående lång konsonant — hvilken som hälst — det mönster, efter hvilket de danas, då Fredrik kan bli Figge och Fredrikson Frippe.

En annan än mera produktiv bildning är den på *-is*, t. ex. *tjenis* (= tjänare), *svagis* (= svagdricka), *champis* (= champagne), vara *stupis* (= stupfull), gå i *bakis* (= bakrus), *bondis* (= bondånger), *stukis* (= en hög cylinderhatt, 'storm', som lätt kan bli stukad), komma på *dekis* (= dekadans), *otis* (= otur), vara *såvis* (af fr. sauver), på *tumis* (= på tu man hand), *vaktis* (= vaktmästare), *prosis* (= procentare), *Labbis* (= Laboratorium), *Teknis* (= Tekniska högskolan i Stockholm), *Gästis* (= Gästgifvaregården och Stadshotellet i Uppsala), *Opris* (= Operakällaren i Stockholm) o s. v. Om också denna tendens uppstått inom den relativt lärda studentslangen af de talrika lat. och grek. orden på *-is* (t. ex. *axis, funis, βάσις, θέσις* etc.), så har den dock, som vi se, nu gripit vida omkring sig och blifvit i hög grad guterad.

Vi ha med afsikt upptagit denna egentligen i slangspråket hemmastadda bildning, emedan just sådana exempel kanske allra tydligast visa, huru associationsförändringarna likasom språkliga farsoter sprida sig från det ena ordet till det andra, så fort de äro i minsta mån mottagliga för denna smitta.

Vi vilja nu till sist anföra några genom missförstånd framkallade analogibildningar.

I de fsv. adjektiven *yllen* — *yllet* (= af ull), *linnen* — *linnet* (= af lin) och *øpen* — *øpet* (= beskärd, tilldelad) — jfr. nsv. *naken* — *naket*, *mycken* — *mycket* — har den neu-

trala formen fattats såsom ett substantiv med bestämda artikeln af typen *rike -t, snöre -t*, och till följd däraf har man ur densamma abstraherat fram de obestämda formerna *ylle, linne* och *öde*.

Liknande är förhållandet med eng. *adder* (= huggorm) Ordet hette egentligen *nadder* (jfr. ty. *Natter*, isl. *naðr* i samma betydelse) och med obestämda artikeln således *a nadder*, men genom association med *an aspic* (= orm, esping), *an animal* (= djur), *an ape* (= apa), *an ass* (= åsna) och andra på vokal begynnande substantiv har det uppfattats såsom '*an adder*' och härur *adder* abstraherats.

Ett alldeles motsatt öde har däremot lat. *hederam* > fr. *ierre* (= murgröna), med bestämda artikeln *l'ierre*, fått röna. Ty genom analogi med *la laiche* (= starr), *la laitue* (= vildsallat), *la luzerne* (= en ärtväxt) och andra på *l* begynnande (fem.) substantiv samt väl äfven genom invärkan af *lier* (= binda) har man kommit att tro, det ordet hette *lierre* och således med bestämda artikeln: *la lierre*. På samma sätt har da. *verden* (= värld) fattats såsom obestämd form, hvadan också det nu ståtar med tvänne artiklar: *verdenen*.

Ett dylikt slöseri är ingalunda sällsynt. Genom tillfogande af det komparativa suffixet *-ter* till de lat. komparativerna *magis* (= mer) och **minis* (= mindre) ha uppkommit de lat. substantiven *magister* (= öfverhetsperson, öfverste) och *minister* (= tjänare), egentligen 'den merare' och 'den mindrare'. Af skr. *gurús* (= tung, gr. *βαρύς*, lat. *gravis*), komp. *gáriyan*, har man ock med samma suffix den dubbla komparationen *gariyanstaras*, som alltså kunde öfversättas med ett 'tyngrare'. Till den lat. superlativen *minimus* (= minst) har likaså fogats den vanliga lat. superlativändelsen *-issimus*, hvarigenom den nästan barbariska formen *minimissimus* — att återgifva med ett 'minstast' — alstrats. Lika illa är det beställdt med vårt *närmare*. Af stammen *na-* (= ty. *nahe*) ha vi först bildat komp. fsv. *nær* (= urn. **nahwiR* = got. *nehwis*) och därpå medelst superlativsuffixet *-m* (jfr. lat. *mini-mus, inti-mus, opti-mus* etc.) en stam *nærm-*, till hvilken ytterligare vidhängts vår vanliga komparativändelse *-are*.

Det lat. *claudere* > *clōdere* borde gifva oss ett ital. **chiodere*,[1]) men det heter ej dess mindre *chiudere*. Detta beror därpå, att på grund af den fornlatinska betoningen blef lat. *claudere* i sammansättningar *-clūdere* såsom *cóncludere, íncludere* etc., och härur har *clūdere* > *chiudere* såsom simplex abstraherats. I fr. *clore*)(*conclure, reclure* är däremot det ursprungliga förhållandet bevaradt. Och så kan ofta genom *abstraktion* ur sammansättningar ett ords enkla form varda förändrad.

Slutligen må omnämnas det analogiska kuriosum, som heter *nescioquis*. Satsens ursprungliga lydelse torde väl varit *nescio quem* (= 'jag vet icke hvem'), men uppfattande densamma som *ett* ord bildade man efter böjningen ack. *quem* — nom. *quis* denna, minst sagdt, underliga form. Tänkas kan dock äfven, att detta uttryck utgått ur en indirekt frågesats, i hvilket fall romarne blefve fritagna från beskyllningen, att — mirabile dictu — i hastigheten ha satt ackusativ-objektet i nominativus.

* * *

Väl är det sant, att ljudöfvergångar och associationsförändringar kunna åstadkomma många underliga ting, men det vore dock lika förhastadt som orättvist att låta dem därför bära skulden till alla 'oegentligheter' i språken.

Oregelbundenheter kunna nämligen äfven uppkomma därigenom, att två eller flera till ursprunget skilda, men till betydelsen relativt lika ord vidställas hvarandra och hopblandas i flexionen.

Så kunna t. ex. genom inga ljudlagar eller analogibildningar i världen komp. *äldre* och superl. *äldst* förklaras ur posit. *gammal,* utan saken är helt enkelt den, att vi här ha att göra med tvänne sins emellan helt och hållet obefryndade ord, och vi behöfva ej leta länge, förrän vi finna den rätta positiven till *äldre, äldst*, nämligen i det tyska *alt*.

---

[1]) Jfr. lat. *clārus* > ital. *chiaro*, lat. *plānus* > ital. *piano*, lat. *plus* > ital. *più* etc. *Ch* betecknar att *c* uttalas hårdt (såsom k) före s. k. lena vokaler (e, i).

Likaså äro *bättre* och *bäst* besläktade med *bot, båtnad* etc., men ha ej det ringaste etymologiska sammanhang med *god*. På samma sätt är det lat. temat *fero* — *tuli* uppkommet genom hopställning af två fullkomligt skilda, ehuru relativt likbetydande verbalbaser: $\sqrt{bher}$- > lat. *fero,* skr. *bhárāmi* sv. *bära*) och $\sqrt{tel}$- (> lat. *tollo,* isl. *þolu,* sv. *tåla).* Den lilla differensen mellan begreppen *bära* och *tåla* är ock försvunnen i Vergilius' vackra värs:

»Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.»[1]

Ännu mera hoplappadt är det fr. temat

je suis — j'étais — je fus,

där vi ha ej mindre än tre olika verbalbaser, nämligen:

$\sqrt{s}$-: lat. *sum,* ital. io *sono*, fr. je *suis* (= jag är), ty. *sein,* sie *sind* etc., och dess variantform $\sqrt{es}$-: lat. *est,* fr. il *est*, ty. er *ist,* plur. isl. *ero,* sv. *äro,* hvaraf sing. *är* (genom den ofvan omnämnda rotacismen);

$\sqrt{st\bar{a}}$-: lat. *stābam* (= jag stod) > fr. *j'étais* (= jag var). Jfr. de synonyma fraserna 'hur *är* det?' och 'hur *står* det till?';

$\sqrt{bheu}$-: skr. *bhávāmi* (= jag är), lat. *fui* (= jag har varit), fr. *je fus* (= jag var). Härmed sammanhänger ock sv. *bo* (jfr. den nästan lika betydelsen i *bo* och *vistas,* hvilket senare är besläktadt med isl. *vesa*∾*vera* = sv. *vara,* ty. *gewesen* etc.).

Så är ock det i sanning oregelbundna grekiska temat:

ὁράω — ὄψομαι — ἑώρακα — εἶδον
(*horao* — *opsomai* — *heoraka* — *eidon*)

sammansatt af tre skilda verbalbaser, nämligen:

$\sqrt{ver}$- (i ὁράω = jag ser och ἑώρακα = jag har sett), hvilken vi återfinna i sv. taga *vara* på, blifva *varse,* isl. *vara* (= ana);

$\sqrt{ok}$- (i ὄψομαι = jag skall se), på hvilken t. ex. lat. *oculus* (öga) är en utbildning;

[1]) Hvad hälst än må hända, bör hvarje öde genom att (tåligt) båras öfvervinnas.

√*veid-* (i εἶδον < ἐϜιδον (*evidon* = jag såg), hvilken vi träffa å ena sidan i lat. *vidēre* > fr. *voir* (= se), å andra sidan i skr. *véda* = sv. jag *vet.*

De anförda exemplen torde till fyllest visa, från huru vidt skilda håll de olika formerna i ett ords skenbara flexion stundom kunna vara hämtade, och att vid bedömandet af dylika oregelmässigheter såväl ljudöfvergångar som associationsförändringar sakna säte och stämma.

* * *

Det är i minnets stora dagbok alla intryck från den omgifvande världen inskrifvas, och där upptecknas ock på sin särskilda kolumn alla språkets ord och former. Men allt är förgängligt, och med tiden varda också dessa inskrifter som alla andra allt mer och mer otydliga. Äfven den i den hårda klipphällen inhuggna inskriptionen förvittrar omsider. Och hvad som är skrifvet i minnets bok är som skrifvet i sand. Ty städse vilja där bokstäfverna liksom sammanrinna, bilderna flyta i hop och öfver dem sänka sig det halft förgätnas förvillande skymning. Emedan minnet är så ytterst känsligt, blifva nämligen de grunda intrycken i detsamma lika lätt utslätade som inpräglade, och den ilande fart, hvarmed förnimmelserna skymta förbi, tillåter i allmänhet ej en tillräcklig expositionstid för bildernas fixerande i erinringens kamera. Intrycken måste därför gång på gång förnyas, orden upprepade gånger ditskrifvas om igen, för att de skola framstå tydliga för vår inre blick. Men detta kan uppenbarligen endast ske med de vanliga orden, ty af de mera sällsynta kan på sin höjd blott det abstrakta skemat af deras konturer blifva djupare inprägladt. Därför varda ock de mindre ofta hörda ordens former lätt till hälften glömda, och dessas liksom skymda, utsuddade kanter låta vi då i regeln restaureras efter dessa allmänna skemata, de stora, härskande böjnings- och bildningstyperna. Och vid denna restaurering, liksom vid all annan, händer det ofta, att den nya byggnaden ej rätt liknar den forna, och detta så mycket lättare, som vi ej sällan omedvetet följa

en annan ritning än den ursprungliga. All associationsförändring förutsätter sålunda för sin tillblifvelse en viss grad af *glömska*.

Eftersom intrycken i minnet gång på gång behöfva upprepas för att blifva tillräckligt djupa, är det, som vi sade, de *vanliga* orden och ordformerna, hvilka tjäna till mönster vid detta restaurationsarbete. Men det är här att märka, att vi taga uttrycket *vanlig* i betydelsen *ofta förekommande*, och vi måste därför vid hvarje analogibildning ej endast *räkna*, utan ock *väga* orden. I en talrikt representerad böjning kan det därför mången gång blott vara självfva *typen*, som är i denna bemärkelse vanlig, och således endast denna, som kan attrahera. I en fåtaligt företrädd flexion åter, hvilken alltså från denna synpunkt är relativt sällsynt, kunna däremot själfva orden vara så vanliga, att de äro i stånd att utöfva en till och med lika stark attraktion. Härigenom förklaras t. ex., att den visserligen fåtaligt representerade, men i det dagliga talet så ytterst ofta förekommande deklinationen *hand* — *händer, tand* — *tänder* kunnat locka till sig *brand* — *bränder* (fsv. *brander* — *brandar*) från den numerärt så öfverlägsna böjningstypen *dag* — *dagar*, *sol* — *solar,* en företeelse, som dock i alla fall knappt torde inträffat, så vida ej ljudlikheten härtill mäktigt bidragit. Af samma skäl ha, som ofvan anförts, de i själfva verket långt svagare s. k. starka verben vunnit en och annan seger öfver sina vida starkare motståndare, hvilka det oaktadt allt fortfarande kallas svaga. Och skulle ett ord så ytterligt ofta brukas, att det aldrig ens i minsta mån hinner förgätas, då är det också i regeln oemottagligt för all analogi. Detta är i allmänhet fallet med hjälpverb, pronomina, räkneord etc. och till följd däraf äro dessa ock i alla språk från den abstrakta grammatikens synpunkt de mest oregelbundna. Här få därför äfven ljudlagarna fritt husera och de omvandla också vanligen ordens former till den grad, att dessa knappt kunna sägas representera några vissa flexionstyper, utan hvart och ett har ofta nog sin särskilda böjning. Så t. ex.

Sv. *skall* — *skola*, *må* — *måtte;* ty. *werde* — *wurde, mag* — *mögen;* eng. *was* — *were;* fr. *j'ai* — *j'avais* — *j'eus* etc.

Sv. *hon* — *hennes* — *henne, denne* — *detta* — *dessa*; ty. *der* — *die* — *das, euer* — *euch*; eng. *he* — *his* — *him*, *they* — *their* — *them;* fr. *le* — *la* — *les, ce* — *cette* — *ces;* fsv. *tver* — *tvar* — *tu* — gen. *tvæggia, þrir* — *þrear* — *þry* — gen. *þriggia*[1]; lat. *duo* — *duæ* — *duo* — dat. *duobus, duabus* (= två); skr. *catváras* — *cátasras* — *catvári* (= fyra) etc.

Men just till följd däraf, att sådana ord ej egentligen företräda någon viss böjningstyp, ej längre äro så att säga partichefer, utan 'vildar', enskilda individer, kunna de ej heller i allmänhet influera på de öfriga orden. Så intager t. ex. pres. *(jag) är* i många språk en fullkomligt isolerad ställning såsom:

		lat.	ital.	fr.	got.	ty.	isl.
Sing.	1:a pers.	*sum*	*sono*	*suis*	*im*	*bin*	*em*
	2:a »	*es*	*sei*	*es*	*is*	*bist*	*est*
	3:e »	*est*	*è*	*est*	*ist*	*ist*	*es*
Plur.	1:a »	*sumus*	*siamo*	*sommes*	*sijum*	*sind*	*erom*
	2:a »	*estis*	*siete*	*êtes*	*sijuþ*	*seid*	*eroð*
	3:e »	*sunt*	*sono*	*sont*	*sind*	*sind*	*ero*

Det är ock därför å ena sidan fullständigt oemottagligt för all invärkan från andra ord och å andra sidan äfven absolut ur stånd att själft kunna utöfva något inflytande, på samma gång bekräftande och bestridande skaldens paradox:

»Den mand er sterkest, der står mest allene».

Det är sålunda — som af det föregående ock framgår — i de s. k. regelbundna, med de allmänna böjnings- och bildningsskemata harmonierande formerna, som de analogiska förändringarna företrädesvis äro att finna, hvaremot de ljudlagsenliga trifvas bäst i de s. k. oregelbundna, till följd af sin betydelse eller användning ur paradigmernas systemtvång mer eller mindre lösryckta formerna. Vi vilja härpå gifva ännu ett exempel.

Genitiven är i allmänhet sin herre nominativens (eller

[1]) N. A. Pl. N. *tu* och *þry* kvarlefva i arkaismerna 'de unga *tu*', 'klockan är *tu*', 'ett, *tu*, tre', '*try* ting'; G. Pl. *tvæggia* och *þriggia* i *tvägge*handa och *trägge*handa.

ackusativens) trogne tjänare och bär vanligen dennes livré. Det skall endast vara i sådana på en gång självsvåldiga och självbehärskande språk som grekiska och sanskrit, som han får, äfven när han är i tjänsten, tillåta sig dylika friheter som att kalla sig κυνός (*kynós*) och *çunás*, ehuru hans principal heter κύων (*kyon*) och *çvā*. Eljest får han allt dansa efter sin husbondes pipa och kalla sig *dags, vägs* och *sjös*, om denne heter *dag, väg* eller *sjö*. Men det händer stundom, att han tager sig bondpermission för att slå sig i slang med adverben och far då, så fort det bär till *vägs*, hur *dags* det än är, till *sjöss* i sin ljudlagsenliga dräkt. Ja han tager äfven någon gång i tjänsten denna kostym på sig — om han t. ex. skulle vara en *guds* tjänare — men ber då också för *guss* skull, att ingen skall säga ett ord därom. Associationstråden mellan nominativen och genitiven börjar med andra ord brista, när denne senare åtager sig en annan syssla eller genom att i tid och otid anlitas blir så bortskämd, att han tror sig själf vara herre på täppan.

För att kunna afgöra, om en form är ljudlagsenlig eller analogisk, ha vi därför i första rummet att se efter, huruvida den så att säga lefver för sig själf eller tillsammans med andra. Går den nämligen omkring som en underlig enstöring midt i språkets rörliga societetslif, på sin höjd bekant med några stycken andra, lika besynnerliga figurer, klädd på sitt eget originella sätt utan att det ringaste akta på modet för dagen eller rätta sig efter dess nycker, då är den sannolikt en ljudlagsenlig bildning. Förefaller den däremot att vara, som det heter, sällskapssjuk och vilja bli bror och god vän med hela världen, åtminstone aldrig vara utan sitt eget särskilda kotteri, kläder den sig efter senaste modet och tyckes anse det vara långt bättre att vända kappan efter vinden och tjuta med ulfvarna än att göra sig skyldig till det obetydligaste etikettsbrott, då är det troligen en analogisk bildning. Så t. ex. går den ljudlagsenliga böjningen *gåss* — *gäss* och tjurar för sig själf, när den ej någon gång talar ett par ord med sina mindre presentabla bekanta *mus* — *möss* och *lus* — *löss*, under det att den analogiska nybildningen *smörgås* — *smörgåsar* lefver ett flott lif tillsam-

mans med sina vänner *ost* — *ostar, korf* — *korfvar, sill* — *sillar, biffstek* — *biffstekar, sup* — *supar* m. fl.

Ett vida säkrare kännetecken på en forms analogiska eller ljudlagsenliga natur är emellertid följande:

Då ljudöfvergångarna — i det hela åtminstone — såsom orsakade af fysiska förändringar eller olikheter i talorganet värka oberoende af medvetandet och viljan, hvaremot associationsförändringarna just äro produkter af en mer eller mindre medveten, af ordens större eller ringare inbördes likhet framkallad reflexion, är det klart, att för hvarje analogibildning det måste kunna uppvisas någon *psykisk* anledning, under det att de rent ljudlagsenliga förändringarna från denna synpunkt förefalla fullkomligt *omotiverade*. Den analogiska böjningen *smörgås* — *smörgåsar* är också lätt förklarlig, ty den är ju uppenbart en anslutning till den så allmänna flexionen *dag* — *dagar, sol* — *solar,* medan den ljudlagsenliga böjningen *gås* — *gäss* tyckes, ju mera man tänker på den, vara utan all rim och räson. I sammanhang härmed må påpekas — ehuru det egentligen är en självklar sak — att man ej är berättigad att antaga, det en bildning är analogisk, förr än man kan påvisa det mönster, efter hvilket den är danad, lika litet som man får uppställa en ljudöfvergång, om den ej kan stödjas åtminstone af något annat exempel af samma eller liknande art.

* * *

Associationsförändringarna kunna på visst sätt betraktas som ett oafbrutet iordningställande efter all den villervalla, ljudlagarna ideligen åstadkomma. Ty från logisk synpunkt vålla dessa endast oreda och förvirring i vår eljest så omsorgsfullt städade språklåda. De fara nämligen fram som riktiga vildbasar, och utan minsta hänsyn till ordens betydelse eller funktioner rycka de genitiven från nominativen, pluralen från singularen, komparativen från positiven, preteritum från presens o. s. v. Associationsförändringarna åter sträfva att tvinga dessa i tanken och till betydelsen närstående former att äfven i sin yttre gestalt ej skilja sig mer från hvarandra än hvad som för tydlighetens skull är

erforderligt. Därför söka de omvandla t. ex. gen. *'guss'* till *guds*, plur. *vrår* till *vråar*, komp. *trängre* till *trångare*, pret. *'köffte'* till *köpte* o. s. v. Ljudöfvergångarna ha alltså i det hela ett *isärskiljande, söndersplittrande*, associationsförändringarna däremot ett *utjämnande, nivellerande* inflytande.

De förra kunna liknas vid den vulkaniska kraften, som dels genom väldiga eruptioner, dels genom sekellånga höjningar och sänkningar ständigt arbetar på att göra jordskorpan allt mera ojämn och skilja närliggande trakter genom obestigliga fjällkammar och ofarbara forsar. De skulle, om de finge, förvandla hela språkets värld till ett af otaliga vikar och bergskedjor genomskuret Grekland, som till följd af naturens egen söndersplittring och en däraf alstrad öfverflödande rikedom på nationella och individuella differenser söndersliter sig själft i oupphörliga inre strider, — där hvarje stad är en stat, med sitt Pnyx och sin areopag, och där den mest vältalige demagogen är den självskrifne härskaren för stunden.

De senare åter äro att likna vid den neptuniska kraften, som genom vattendroppens ständiga fallande sakta, men säkert urhålkar den rotfasta klippan, denna tysta »jämkningsande», som på sin eviga vandring genom världen småningom under årtusendenas lopp förvittrar de snöhöljda fjällen och uppslammar hafven. De skulle, om de finge, förvandla hela språkets värld till ett af knappt märkbara skogshöjder och af nästan i hela sitt lopp segelbara floder genomdraget Ryssland, som till följd af naturens egen likformighet och ett däraf alstradt armod på nationella och individuella differenser oafbrutet växer allt fastare samman, och där hvarje stat nedsjunker till ett guvernement, hvars styrelse och gränser bestämmas af den enväldigt härskande tyrannen.

Ljudöfvergångar och associationsförändringar, till sin börd och sin natur hvarandras motsatser och sträfvande till diametralt motsatta mål, äro därför naturliga fiender, som städse ligga i inbördes fäjder. Hvad de ena söka bygga upp, det söka de andra rifva ned. De gå oupphörligen i vägen för hvarandra och korsa i oafbruten växling hvarandras planer. De äro så att säga oskiljaktiga trätobröder,

som aldrig kunna vara tillsammans utan att tvista, men som äro så vana därvid, att de ej kunna lefva hvarandra förutan. Och som människan är ett på samma gång fysiskt och psykiskt väsen, kan denna deras eviga strid aldrig någonsin sluta.

Men härigenom räddas ock språket från att å ena sidan varda allt för mångfärgadt och brokigt, å andra sidan allt för enformigt och monotont. Och det är således just genom denna kamp mellan dessa tvänne jämstarka krafter, som språket självt kan tillkämpa sig en harmonisk jämvikt.

Betydelseväxlingar.

Du ser himmelens lätta skyar, jagande hvarandra draga fram öfver fästet, för hvarje minsta luftström växlande gestalt. I gryningen skiftande i morgonrodnadens alla färger förblekna de snart i den klara middagssolen, tills de omsider, sjunkande ned mot horizonten, ånyo färgas af aftonrodnaden och likasom sträcka ut sina konturer för att hvila sig på en bädd af moln.

Så fylles ock människans tankevärld af ständigt nya intryck och idéer, för hvarje ny strömning i tidsandan växlande form och gestalt. I tidehvarfvets morgon ännu begjutna af hoppets svikande skimmer, mista de snart sin trollska färgprakt i värklighetens kalla dager, tills äfven de omsider sjunka ihop vid synranden, förgyllda af minnets dröjande återsken.

Ty hvarje tidehvarf har sin egen saga — lefver sitt eget tankelif. Och det är i självva värket ej så mycket, som de olika tidsåldrarna ha gemensamt med hvarandra. Vi, som lefva i ångans, elektricitetens, världsutställningarnas och strejkernas tidehvarf, som digna under den väpnade fredens centnertunga börda och knappt våga eller ens mäkta draga svärdet, huru spända de politiska förhållanden än må vara, vi ha sannerligen ej lätt att förstå till exempel dessa Reformationstidens trosvarma, intoleranta stridsmän, hvilkas

hela intresse var koncentreradt på teologiska spörsmål, hvilka för den obetydligaste skillnad i trosläran väckte det ena religionskriget efter det andra och som ej ett ögonblick tvekade att antingen för andra tända eller att själfva bestiga bålet för att med en kvalfull död bekräfta sanningen af den eller den hårfina dogmatiska distinktionen. Deras uppfattning och åskådningssätt, deras syn på tingen, de intressen som fyllde deras inre lif likasom deras yttre privata och sociala förhållanden — de ha alla för länge sedan sjunkit ned bak vår horisont, och det är helt andra åsikter och idéer, som nu draga fram öfver tidens himmel.

Men om ock således med en stigande eller sjunkande kultur människans både yttre och inre lif skiftar form och färg, så förändras dock ej språket i samma grad, och för alla dessa nya förhållanden, dessa nya vyer saknar det därför alla uttryck.

Det finnes flera sätt, hvarpå detta språkets ständigt återkommande behof af nya ord kan tillgodoses, men det kanske både enklaste och vanligaste sättet är att låta ett redan förutvarande ord mer eller mindre ändra sin betydelse.

Denna utväg är nämligen synnerligen bekväm, ty ordens betydelsegränser äro i regeln liksom flytande, utan fasta, stelnade kanter. Äfven de kunna därför liknas vid himlahvalfvets lätta skyar, ity att de så att säga för hvarje tidens andetag vilja ändra form, medan de skifta i skilda färger, allt efter de olika sätt, hvarpå de af tanken belysas.

* * *

Vid närmare eftersinnande skola vi snart finna, att det nästan aldrig händer, att ett ord har blott en enda fast och bestämd betydelse. Ja, detta kan knappt sägas vara fallet ens med räkneorden, hvilkas betydelser man dock kunde tycka borde vara matematiskt noggrannt fixerade. Ty för att ej tala om *tusen* och *hundra*, hvilka ofta kunna beteckna ett ganska obestämdt antal, är det en rätt stor skillnad mellan t. ex. '*sjutton* öre' och 'det var *sjutton!*', och

till och med *två* och *tre* ha en sväfvande bemärkelse i ett sådant uttryck som '*två tre* stycken'. Och tänka vi på ett sådant ord som *vacker*, så finna vi, att dess betydelse kan på mångahanda sätt variera, såsom t. ex. en *vacker* flicka, *vackert* väder, *vacker* potatis, *vacker* skörd, en *vacker* handling, 'jo *vackert* gör han det' o. s. v. Och en än större betydelseväxling erbjuder oss t. ex. verbet *stå*, såsom: han *står* vid bordet, bordet *står* bra, klockan *står*, barometern *står* högt, hunden *står* för orren, det *står* i tidningen, det *står* i mantal, hur högt *står* rågen nu i pris?, ännu *står* han sig allt, det *står* honom nog dyrt, det *står* illa till, hvad *står* du och tänker på? o. s. v., där i sista frasen ordets betydelse så förändrats, att den nästan nedsjunkit till noll.

Så har ett ord i allmänhet en mångfald mer eller mindre olika bemärkelser, eller rättare sagdt dess betydelsesfär är mångsidig och kan således liksom vetta åt skilda håll i den psykiska världen. Och flytande som dess kanter äro, kunna då dessa än utdragas, än hopkrympa, allt eftersom de attraheras eller repelleras af idéassociationerna. Ty äfven här är det dessa, som ha trådarna i sin hand och låta de liflösa dockorna — orden — göra sina krumsprång. Och den allra minsta, mest flyktiga och ytliga jämförelsepunkt kan därför komma ett ords betydelse att förändras. Så är det t. ex. just ingen i ögonen fallande likhet mellan *nyckeln* till en dörr och *nyckeln* till ett chifferalfabet, ej heller äro *foten* på en människa, *foten* på en svamp, *foten* af ett berg och måttet *fot* mycket lika hvarandra. Men det oaktadt torde utgångspunkterna för dessa associationer genast för en hvar framträda. Därför kan det ock stundom hända, att genom en hel serie af associationer ett ords betydelse till den grad förändras, att begynnelse- och slutlänkarna också i en sådan utvecklingskedja, vid första påseendet åtminstone, ej tyckas ega den ringaste frändskap med hvarandra. Och äfven genom betydelseväxlingar kunna alltså orden förvandlas ända till oigenkännlighet.

På grund af denna ordens mångsidiga betydelse — hvarför man träffande liknat dem vid månghörningar — händer det ock nästan aldrig, att tvänne, som det heter,

likbetydande eller synonyma ord ha alldeles samma bemärkelse, hvadan man ock jämfört dem med oliksidiga, i lika stora cirklar inskrifna månghörningar, ty de tyckas visserligen upptaga lika stora ytor, men lägger man dem på hvarandra, passa de aldrig riktigt i hop. Så äro t. ex. *exposition* och *utställning* ej fullt sammanfallande, ehuru de godt kunna utbytas mot hvarandra. Vid det förra uttrycket tänker man nämligen mera på sakens *passiva* sida — att föremålen *exponeras* —, vid det senare åter mera på den *aktiva* — att man *utställer* föremålen. Lika litet täcka *gosse* och *pojke* fullkomligt hvarandra. Ty vid det förra känner man en viss benägenhet att tänka på en snäll och beskedlig »mammas gosse», vid det senare vill däremot lätt bilden af en ostyrig gatpojke skymta fram, hvarför ock sammansättningen **gatgosse* liksom förbjuder sig själf. Så kunna ofta tvänne synonyma ord leda tanken i olika riktningar och framkalla vidt skilda idé-associationer.

Det är därför äfven — i förbigående sagdt — en långt större konst, än man i allmänhet tror, att kunna *öfversätta*. Innehållet och tankarna, till och med bilderna och stämningen kunna väl någorlunda återgifvas, men själfva färgen och doften i originalet äro vanligen borta. Äfven den bästa öfversättning kan därför liknas, ej vid en kopia, utan endast vid ett — låt vara synnerligen troget och lyckadt — träsnitt af en oljefärgstafla; det är blott i teckningen, ej längre också i färgbehandlingen, som konstnärens förmåga och individualitet kunna gifva sig till känna.

Men äfven från en annan, djupare synpunkt kan ett ords betydelse växla, i det att man kan så att säga se det i olika dagrar. Så t. ex. betraktar botanisten en sällsynt ros med vetenskapsmannens ögon och fäster sig vid dess säregna karaktärer och kännetecken, medan orangören mera ser på densamma från affärssynpunkt och undrar, om det skulle löna sig att odla den i stor skala, och balhjälten egentligen blott tänker på, hvilken furore han skall göra, när han uppträder med densamma i knapphålet. Eller ett nytt, sinnrikt konstrueradt gevär väcker officerens odelade intresse, och han betraktar det med fackmannens kännarblick,

under det att den sparsamme riksdagsmannen ser det med mera motvilliga blickar som en ny anledning till ökadt anslag åt femte hufvudtiteln, och den stora allmänheten likgiltigt åhör, att ett nytt mordvapen uppfunnits och sväfvar i djupaste okunnighet om det nya i detsamma.

Dessa olika synpunkter, hvarifrån man ser ett och samma ord, kunna naturligtvis ock gifva upphof till skilda idé-associationer och däraf orsakade betydelseväxlingar. Det är tobakshataren, ej rökaren, som kallar cigarren för *stinksudd*, och det är ej de frireligiösa själfva, utan deras motståndare, som kallat dem *frimicklar*.

* * *

Det är ej allenast skalderna, som tala i bilder, utan så göra vi alla dagligen och stundligen, änskönt vi ej alltid uttrycka oss vare sig så poetiskt eller träffande.

Så tala vi t. ex. om *tandkronan, tandroten, tandlådorna* och *tandvallen,* om *blomkrona* och *blomfoder*, om *hufvudet* på en knappnål och *ögat* i en synål, om tungans *rygg*, örats *mussla* och ögats *himmel,* om vindens *klagan,* vågornas *kammar,* daggens *tårar,* den *leende* stranden och den *allvarsamma* skogen, om en *glödande* känsla, en *skarp* tanke, en *gnistrande* kvickhet och *stormande* passioner, om en *kylig* blick, ett *varmt* småleende, ett *svalt* emottagande, ja till och med om en *talande* bild och en *vältalig* tystnad.

Så röra vi oss oupphörligt, äfven i det dagliga hvardagsspråket, med en hel arsenal af metaforer. Och vi skulle storligen bedraga oss, om vi trodde, att detta tydde på någon högre begåfning, det är tvärtom endast en följd af vår egen inskränkthet och språkets däraf orsakade armod. Ty bundna, som vi äro, vid materien, måste vi, strängt taget, föreställa oss allt i sinnlig dräkt, och därför ega vi ock egentligen uttryck endast för det sinnliga. Och till följd häraf är äfven det rikaste språk lika fattigt och armt på ord som alfabetet på ljudtecken. Likasom vi af detta skäl måste låta en ock samma bokstaf representera en mängd olika ljud, likaså måste vi låta ett och samma ord få en

mängd skilda betydelser, om språket i någon mån skall kunna uttrycka allt det lilla, som bor i vårt inre.

Det är denna nödvändighet att låta orden beteckna något annat och mera, än hvad de ursprungligen betydde — oafsedt det ständigt återkommande behofvet af nya uttryck för alla nya förhållanden och idéer — som är den djupaste grunden till betydelseväxlingarna, och det är, som nyss framhållits, idé-associationerna, hvilka så beredvilligt besörja detta ordens öfverflyttande från den ena betydelsen till den andra.

Vi skola nu efter dessa allmänna betraktelser taga betydelseöfvergångarna i närmare skärskådande.

* * *

»Ordet vardt kött och bodde ibland oss.» Det är ingen hädelse, när vi i detta sammanhang anföra dessa Evangeliets ord, ty de ega här sin fulla, man kan nästan säga religiösa tillämpning.

De stora fullvuxna människobarn, vi kalla naturfolk, kunna ej fatta något annat än det materiella. Allt tager för dem kroppslig gestalt, och de äro allt för naiva att ej antaga som självfallet, att likasom de själfva äro orsaken till sina egna handlingar, likaså måste hvarje naturföreteelse vara omedelbart och direkt orsakad af en annan kroppslig person. Och som de snart märka, att naturkrafterna äro vida starkare än deras egna ringa kroppskrafter, föreställa de sig den till grund för den eller den naturföreteelsen liggande personen vida mäktigare, än hvad de själfva äro. När t. ex. stormen ryter i skogen, så tänkes detta bero därpå, att en jätte sitter i en örns skepnad vid världens ände och viftar med sina väldiga vingar öfver jorden. När de skumhöljda vågorna höja och sänka sig på det förrädiska hafvet, då är det Ägirs fagra döttrar, som stiga upp ur djupet och med sina mjuka, svällande former locka med underlig makt den unge vikingens håg. Och när den brusande forsen störtar sig utför stalpet och sjunger sin sorgsna sång, då är det Näcken, som vid den branta hällen griper i

harpan och spelar för den tysta, mörka skogen i den stilla kvällen. Så personifieras hela naturen; hvarje dal och hvarje berg, hvarje flod och hvarje källa får sin särskilda gudomlighet, och hela jorden varder till slut i vildens fantasi förvandlad till en värld af gudar.

Allt tager för naturmänniskan kroppslig gestalt, och hon kan ännu ej ens i tanken skilja mellan det materiella och det intellektuella. Men omsider randas den dag, då denna skillnad börjar framträda för hennes inre blick, och hon begynner känna behof af särskilda uttryck för det psykiska. Och då har hon ingen annan utväg än att försöka tala i bilder och låta ordens betydelser flytta öfver från den kroppsliga till den andliga världen.

Lika litet eger vilden i förstone någon uppfattning af det abstrakta, ty allt tager för honom äfven konkret gestalt. Tingen och deras egenskaper äro ännu ett, och handlingen kan ej tänkas skild från sitt föremål. Och när han börjar vilja lösgöra det generella från det enskilda, går det steg för steg. Så anför t. ex. Kock (a. a.), »att Cheroki-indianerna hafva ej mindre än tretton verb för olika slag af 'tvätt', såsom 'tvätta hufvudet', 'tvätta händerna' o. s. v., men intet uttryck för det allmänna begreppet 'tvätta', och att Tasmanierna saknade särskilda ord för sådana begrepp som 'rund', hvadan de måste för att uttrycka detsamma använda dylika omskrifningar som 'lik månen' eller 'lik en boll etc.» Likaså är talbegreppet för naturmänniskan allt för abstrakt. Det kan visserligen i början låta litet besynnerligt, att talet 'tjugo' på grönländska uttryckes med 'en människa' och således 'hundra' med 'fem människor', men saken är i själfva värket ganska enkel, ty 'tjugo' är den sammanlagda summan af alla fingrarna och tårna. — Så liksom trefvar vilden i sitt konkreta ordförråd efter bilder för detta nya, generella.

Och på samma sätt hafva också våra förfäder en gång famlat efter metaforer, ty äfven alla våra ord för det andliga och abstrakta hafva, åtminstone så vidt vi veta, ursprungligen haft en rent kroppslig och konkret betydelse. Men dessa våra bilder äro så »lösskummade från ytan utaf tingen», ha så länge lefvat ett själfständigt lif, att vi knappt

märka deras bildliga natur. I tankeutbytet af dessa kroppslösa abstraktioner, dessa osinnliga begrepp, hvilka i sin tur för vår uppfattning nästan gestaltat sig till värkliga, påtagliga 'tanketing', ha dessa skiljemynt så länge varit ute i rörelsen, att deras ursprungliga prägel blifvit otydlig, men se vi närmare efter, är den likväl i de flesta fall ännu skönjbar. Naturmänniskans outvecklade tungomål framskymtar därför ännu i det utbildade kulturspråket, det förras naiva bildvärld lefver allt jämt kvar i det senares konventionella termer. Äfven när detta i sin *högsta utveckling lätt* och *målande afspeglar* de mest *hårfina skiftningar* i *uppfattningen,* lyser hennes barnsliga åskådningssätt igenom. De nu kursiverade orden torde i detta hänseende vara bevis nog. Och kommer allt omkring, är därför denne af oss så föraktade vilde visst en gammal bekant, som vi råkat många gånger förut, ty vilja vi vara sanna mot oss själfva, måste vi allt erkänna, att han ännu bor kvar i vår egen barm. —

Vi skola nu med några exempel närmare belysa denna utveckling:

Kvick — isl. *kvikkr*, A. S. M. *kvikkvan* = lat. *vivus* < **gvigvus*, skr. *jīvas* — betydde egentligen 'lefvande', hvilken bemärkelse ännu finnes kvar i *kvicktionde* (= tionde, som utgöres af lefvande kreatur), veder*kvickas* och *kvickna* vid samt hos Bellman:

»Solen sticker,
gumman *kvicker,*
vaknar upp och ur stopet dricker.»

Genom mellanstadiet 'snabb, flink', såsom t. ex. 'vara *kvick* i vändningarna', '*kvicka* dig', har det emellertid nu fått en öfvervägande *psykisk* betydelse: 'liflig, snabb i tanken'.

Något annorlunda är förhållandet med *snäll*. Från att betyda 'snabb, flink', hvilken bemärkelse ännu är kvar i det tyska *schnell* och vårt från detta språk lånade *snälltåg* — har det i svenskan kommit att betyda blott, att man vill vara snabb och 'lägga benen på nacken', äfven om man ej kan röra sig ur fläcken, således 'tjänstaktig' > 'villig' >

'beskedlig'. Men det kunde ock utveckla sig i samma riktning som kvick, och härpå ha vi ett exempel i vårt *snille*.

Det ty. *nehmen* och det isl. *nema* betyda 'taga'. I bibeln talas det om en 'borttagen' hand och i samma bemärkelse får man stundom höra uttrycket '*numna* fingrar'. En helt annan betydelse har det efter tyskt mönster danade *förnimma*, egentl. 'taga till sig', 'taga till sig i tanken'. Och alldeles samma öfvergång föreligger i lat. *capere* (= taga) och *percipere* (= förnimma). De båda synonyma orden *förnimmelse* och *perception* äro således äfven i afseende på själfva gången af betydelseförändringen fullt likställda. Denna senare andliga bemärkelse finna vi ock i det da. *tungnem* (= trögtänkt, 'den som har svårt att fatta').

Det tyska lånordet *begripa* hade under Medeltiden ännu betydelsen 'fasttaga', såsom i det bibliska uttrycket: »vandrer, medan I hafven ljuset, att mörkret *begriper* eder icke.» Sedan utvecklades bemärkelsen 'innesluta', såsom i Evangeliets ord: »världen skulle icke kunna *begripa* de böcker, som skrifvas skulle». Men nu har äfven detta verb likasom *förnimma* fått en psykisk betydelse och betecknar speciellt människans till graden högsta intellektuella värksamhet, nämligen det rent abstrakta tänkandet.

Det fsv. *liþamot* betydde 'ledfogning', men med *ledamot* menas nu vanligen något helt annat, nämligen en medlem i ett låt vara mer eller mindre 'andligt' sällskap, hvadan vi ock kunna tala om en *hedersledamot*, hvilket i våra förfäders öron utan tvifvel skulle låta ganska egendomligt.

Ordet *fä* kan ännu alltjämt likasom förr beteckna ett boskapsdjur, speciellt nötkreatur. Men emedan boskapen fordom var den förnämsta egendomen, kom fsv. *fæ*, isl. *fé* äfven att betyda egendom i allmänhet. Så talas det t. ex. i våra gamla landskapslagar om *handsalt fæ*, d. v. s. i handen lämnadt gods, 'depositum'. Och på samma sätt har den af det härmed identiska lat. *pecu* bildade afledningen *pecuniæ* — hvaraf vårt *pekuniär* — fått betydelsen 'pängar'. Men *fä* kan ock nu ha en förandligad, ehuru ej vidare smickrande bemärkelse, när det användes om människor. Och

denna senare är fullkomligt enrådande i afledningen *fäaktig* och sammansättningen *fähund.*

Likaså brukas ock en mängd andra djurnamn som förklenande benämningar på personer, såsom *åsna, räf, svin* — äfven den komiska sammansättningen *svinpäls* — *dromedar, kamel, oxe, får* m. fl. Speciellt är detta vanligt i sammansättningar, som *brödget, snålvarg, fyllhund, fyllkaja, ballejon, brumbjörn* etc.

Det sista ordet — *björn* — har dessutom en alldeles särskild betydelse, nämligen fordringsegare, egentl. väl 'en brummande, ovettig karl', med hvilken det är både lätt begripligt och förlåtligt, att en borgenär ofta erbjuder en viss likhet. Och härur ha vidare utvecklat sig sammansättningen *björnbref* och verbet *björna.*

Vårt nu af ett ideligt släp och slit utmärglade *och* — runstenarnas *auk* och tyskans *auch* — har en gång haft en fyllig och saftig betydelse, ty det är egentligen intet mer och mindre än imperativen af *öka*, isl. *auka.* Han och hon' betydde således ursprungligen 'han, lägg därtill hon'.

Vid *korset* (< lat. *crux*), det förfärliga 'dödsträdet', fastnaglades fordom 'ogärningsmän' för att på ett kvalfullt sätt aflifvas. Genom Jesu död på korset har detta ord emellertid blifvit en symbol för lidande i allmänhet, och att 'man bär sitt *kors*' betecknar nu, att man tåligt och undergifvet bär den pröfning, som blifvit en tillskickad af en kärleksrik försyn. Detta ohyggliga pinoredskap har således nu fått bemärkelsen af den ädlaste och högsta religiösa resignation.

Skr. *udhar,* gr. *οὖθαρ (uthar)* och lat. *uber* betyda alla 'modersbröst', 'spene'. Men gr. *οὖθαρ* kan äfven ha bemärkelsen 'fruktbar åker', och det af lat. *uber* härledda *ubertas* betyder 'ymnighet'. På det germ. området återfinna vi ordet i ty. *Euter* och eng. *udder* (= spene, jufver). Men härmed äro de isl. orden *auðr* (= rikedom) och *auðegr* (= rik) = got. *audags* (= salig) besläktade och likaså isl. *auðna,* som betyder 'lycka, framgång'. Men det är ofta nog blott en lycklig *slump,* att man har lyckan med sig, och därför har det härmed sammanhängande isl. part. *auðenn* kommit att betyda ('af lyckan, slumpen) beskärd, tilldelad'. Detta

ord heter i fornsvenskan *øpen,* neutr. *øpet,* och det är, som vi förut nämnt, ur denna sista form, som genom missförstånd vårt *öde* uppkommit. Och härmed torde vi ha lämnat ett exempel på en kedja af betydelseöfvergångar, i hvilken den första och den sista länken ej förete den minsta likhet.

Till sist må anföras de nu ofta använda termerna *konkret* och *abstrakt.* Det förra är part. perf. af det lat. verbet *concrescere* = 'sammanväxa' och betyder således ursprungligen 'sammanvuxen' > 'tjock' > 'påtaglig'. Det senare är part. perf. af det lat. verbet *abstrahere* = 'frândraga' och betyder alltså egentligen 'frândragen' > 'afsöndrad' > 'lösryckt från det — sit venia verbo — konkreta underlaget'. —

Det är således, som vi se, först genom dessa öfverflyttningar af ordens betydelser, som det blifvit oss, stoftets barn, möjligt att i språket ej endast höja oss till abstraktionens rymder, utan äfven närma oss den öfversinnliga världen. —

Exempel på den motsatta utvecklingen — från det andliga och abstrakta till det kroppsliga och konkreta — måste naturligtvis, såsom stridande mot strömmen, vara ganska sällsynta. Men ett och annat finnes dock.

Så kan just ordet *andlig* stundom få en rätt begränsad och konkret bemärkelse, t. ex. 'det *andliga* ståndet' (= prästerskapet), 'sedefördärfvet hos de *andlige*' (vid t. ex. Luthers uppträdande) o. s. v.

Ett annat, synnerligen belysande exempel — hvarför vi ej kunna underlåta att nämna det — är *blygd,* hvilket jämte sin allmänna, vanliga betydelse äfven kan beteckna en kroppsdel.

Vidare kunna anföras det danska *avis* — i äldre svenska och ännu någon gång förekommer *avisa* — < fr. *avis* 'underrättelse' < lat. part. perf. *advisus* af *visus* 'sedd', samt det synonyma svenska *tidning,* äldre *tidende* 'underrättelse'. I »Post och inrikes tidningar» ha vi ännu ett kvardröjande minne af detta ords forna abstrakta betydelse.

* * *

Ordens betydelsesfärer voro — sade vi — utan fasta, stelnade kanter. Det kan därigenom lätt hända, att de liksom utbreda eller sammandraga sig eller att en sida utvecklas på de öfrigas bekostnad.

Såsom exempel på en sådan betydelsens utvidgning eller förminskning och specialisering må nämnas:

Bank (< ty. *Bank*) betydde egentligen blott den *bänk*, hvarpå pänningeväxlaren satt på torget. Nu kan ordet beteckna ej endast en växel- eller pänningaffär i allmänhet, utan ock själfva den lokal, det hus, hvari en sådan rörelse bedrifves, hvarförutom det säges om den, som i spel har hand om kassan, att han har *banken*.

Man talar ej endast om oxens eller bockens, utan ock om snigelns, ja till och med om månens *horn*, och man kan med sin hemlige fiende tömma det bräddade dryckes*hornet*, änskönt man har ett *horn* i sidan till honom.

Krona (< lat. *corona* 'krans', ursprungligen en ring- eller kransformig hufvudprydnad, som af romarne började användas i stället för de kransar, hvilka förut utdelats som krigiska äretecken) har en ännu vidsträcktare betydelsesfär. Ty denna omfattar ej blott konungens och brudens, utan äfven tandens, blommans och trädets *krona* samt dessutom *kronans* kaka, lifvets *krona* och *kronan* på värket jämte alla en-, två-, fem-, tio- och tjugo*kronor*.

Och *ligga* är måhända än mera mångtydigt. Man jämföre blott: 'han *ligger* raklång', 'landet *ligger* högt', 'Rom *ligger* vid Tibern', 'köttet *ligger* på is', 'rågen *ligger*', 'sjön *ligger*', 'sjön *ligger* på', 'åkern *ligger* i träde' samt i öfverflyttad bemärkelse: 'jordbruket *ligger* för fäfot', 'det *ligger* nära till hands', 'det *ligger* något i dina ord', och det är nästan, som om det *låge* en liten satirisk udd i frasen 'han *ligger* vid universitetet', under det att det heter 'han *går* i skolan'. I sådana uttryck som 'han *ligger* och latar sig' har dessutom detta verb, likasom *stå*, nära nog förlorat all betydelse.

Det svenska *djur* har ingen speciell betydelse, men dess danska motsvarighet *dyr* användes oftast om rådjuret och det egelska *deer* betyder endast hjort.

Med *korn* menades fordom i vårt land, såsom i viss mån ännu i Tyskland, säd i allmänhet, hvaraf vi ock ha ett minne i det ofvan nämnda assonerande uttrycket '*korn* och kärna'. Nu betyder det åter endast säd af släktet Hordeum, hvilken förr kallades *bjugg*. I norra Tyskland menas med *Korn* oftast råg såsom det därstädes vanligaste sädesslaget.

Likaså hade *bygga* fordomdags en långt mera omfattande betydelse än nu, ty det kunde äfven beteckna begreppen 'inrätta', 'ordna', 'arrendera', och reminiscenser häraf äro sådana stelnade fraser som 'land skall med lag *byggas*' och 'vill man hjonelag *bygga*'.

Fågel har visserligen alltjämt kvar sin generella bemärkelse, men det har äfven en speciell, nämligen vilda matnyttiga fåglar, särskildt hönsfåglar, såsom tjäder, orre, järpe etc. Till följd häraf förekommer ock sammanställningen 'höns och *fågel*', hvilken kunde tyckas vara en pleonasm, men i själfva värket är tänkt som en motsättning.

I tyskan betecknar *Fleisch* och i engelskan *flesh* kött i allmänhet, men i svenskan betyder *fläsk* endast svinkött, ja till och med blott köttet på sidorna hos svinet i motsats till skinka. Vi tala därför ock om 'kött och *fläsk*', under det att sammansättningen **svinfläsk* såsom en uppenbar pleonasm ej kan förekomma.

Det fornindiska flodnamnet *Sindhu* (nu *Sindh*, hos oss *Indus*) blef af indiernas (eller *hinduernas*) västra grannar, de iraniska folken, i hvilkas språk likasom i grekiskan begynnande *s* öfvergick till *h*, omvandladt till *hindu* och kom småningom att beteckna själfva landet Indien. Häraf bildade sedan grekerna *'Ινδία (India)*. Eftersom Kolumbus lefde och dog i den tron, att det var en östlig förlängning af Indien, som han upptäckt, fingo den Nya världens infödingar namnet *indianer*. På grund af de många berättelserna om dessa naturfolks fria, vilda lif säga vi, när vi 'slå oss lösa' och 'leka vildar', att vi föra ett *indian*lif, och när det sent på hösten kommer liksom på gyckel några vackra varma dagar, kalla vi därför detta för en *indian*sommar.

Astrologerna försäkrade i forna dagar, att den, som var

född under planeten *Jupiter* (gen. lat. *Jovis)*, skulle få den lyckliga gåfvan af ett gladt lynne. Det kan väl vara frågan om, huruvida dessa stjärntydare spådde så sant, men visst är, att härigenom har *jovialisk* fått sin nuvarande betydelse.

Det engelska *butterfly*, som ursprungligen hade en rätt prosaisk bemärkelse, nämligen en smörlikt färgad fluga, har nu uteslutande den mera poetiska betydelsen af fjäril.

Man kan slå omkring sig med *frivola* uttryck, men man kan också sitta helt oskyldigt och 'slå *frivoliteter*' — ett slags så att säga mera legert förfärdigade spetsar. —

En sådan specialisering kan också ofta ha till följd, att orden med hänsyn till sin betydelse sänkas eller förädlas.

Det medelhögtyska *buobe* betydde 'tjänare', 'gosse' utan någon nedsättande bemärkelse, men dess svenska från lågtyskan inkomna motsvarighet *bof* har sjunkit så djupt ett ord gärna kan göra.

Med en 'publicanus' menades i det forntida Rom en förpaktare af statsinkomsterna eller en entreprenör af offentliga arbeten. Tillfället gör tjufven, och genom försnillningar och rofferier fingo dessa embetsmän med tiden ett dåligt rykte. Nu äro '*publikaner*' och 'syndare' nästan synonyma.

Det grekiska *διάβολος* (*diabolos*) betyder 'förekastare' 'förtalare' men hos oss betecknar nu *djäfvulen* intet mer och mindre än själfva mörksens furste, personifikationen af det onda. Och en liknande bemärkelse har äfven det långt yngre lånordet *diabolisk*.

När man tänker på sagans och folktrons hemska trehöfdade *troll*, kunde man tycka, att detta ord ej borde kunna användas i någon smickrande betydelse. Men icke desto mindre kan man kalla en skälmsk, intagande flicka för ett 'litet *troll*' och till och med bli riktigt *förtrollad* af henne.

Det grekiska *βίβλος* (*biblos*) betydde ursprungligen 'papyrusbast', sedan 'bokrulle', 'bok'. Nu menas med *bibel*, som bekant, endast 'boken par préférence', 'böckernas bok'.

Det från tyskan inkomna *marskalk* betyder egentligen *stalldräng*, (jfr. isl. *marr* = häst och *skalk*, fordom = tjänare). Under den äldre Medeltiden betecknade ordet en af riddarens tjänare, men efter hand steg det så i graderna, att efter 1627

innehade en *'maréchal* de France' högsta värdigheten i armén. Emellertid har ordet äfven nedsjunkit till att beteckna *marskalkar* vid bröllop, fester o. s. v. Den sammandragna formen *marsk* — i Norden äldst titeln på den embetsman, som hade uppsikten öfver konungens hästar sig anförtrodd — kom småningom att betyda ungefär detsamma som 'krigsminister', och under vår stormaktstid var *riksmarsken* den andre i ordningen af de fem höga riksembetsmännen. I *fodermarsk* kvarlefver dock ännu den gamla bemärkelsen. I samband härmed må påpekas, att den fem. motsvarigheten till isl. *marr,* nämligen *märr*, nu så degraderats, att detta ord knappt kan användas i mera vårdadt språk.

»Skilda falla ödets lotter», kan man vara frestad att utropa, när man tänker på, huru olika banor de latinska orden *magister* och *minister* [1]) kommit att beträda. Det förra hade nämligen fordom en mycket förnäm betydelse. Så kallades t. ex. högste befälhafvaren för det romerska rytteriet *magister equitum,* och *magister sacri palatii* var fordom titeln på en påflig embetsman, som hade censur öfver alla i Kyrkostaten utgifna skrifter. Det senare betydde däremot äldst blott tjänare. Nu menas emellertid med *minister* konungens eller statens främste tjänare, under det *magister* i allmänhet får nöja sig med att beteckna den främste i skolrummet. Rangskillnaden mellan en *statsminister* och en *skolmagister* är därför ock rätt 'betydlig'. —

Dessa exempel leda oss öfver till sådana fall, då ett och samma ord kan hafva alldeles motsatta betydelser.

Detta inträffar för det första, när ett uttryck användes i *ironisk* bemärkelse, såsom t. ex. 'nu har du allt burit dig *fint* åt', 'det var riktigt *vackert* sagdt', 'jo, det här var *trefligt!*' o. s. v.

Men att betydelsen på detta sätt liksom vändes upp och ner, kan äfven eljest någon gång hända.

Ett sådant exempel är det ofvan anförda fr. *blanc* — eng. *black.* Bland andra må nämnas *grina*, hvilket, som be-

---

[1]) Rörande dessa ords bildning och ursprungliga betydelse se ofvan sid. 118.

kant, kan betyda både 'gråta' och 'skratta', båda utgående från den ursprungliga bemärkelsen 'förvrida anletsdragen'.

Likaså kunna uttrycken 'det gör han *visst*', 'det gör han *säkert*' ofta betyda, att det i sjelfva värket är ganska *ovisst* och *osäkert*, om han gör det. Och på samma sätt betecknar frasen 'lägga något till *handlingarna*', att det ej föranleder till någon åtgärd alls och således minst af allt till någon *handling*. —

Äfven genom förkortningar och ellipser kunna ordens betydelser förändras.

Kornet är antingen grönt eller gult, åtminstone är det aldrig blått. Men det oaktadt finnes uttrycket *kornblå*. Detta beror därpå, att ordet är en förkortning af det äldre *kornblomsblå*, en sammansättning med *kornblomma* = den blomma, som företrädesvis växer i säden, d. v. s. blåklint. Denna hopdragning har tvifvelsutan underlättats genom motviljan för upprepningen af ljudförbindelsen *bl*, likasom **tragikokomisk* har blifvit *tragikomisk*.

Det franska *rien* såsom utgående från lat. *rem*, 'sak', borde visserligen alltid betyda 'något', men har ej dess mindre ofta den motsatta bemärkelsen 'intet', emedan negationen *ne* från början underförståtts. Och på samma sätt förhåller det sig med fr. *personne* < lat. *personam* och fr. *aucun* < lat. *aliquem unum*.

Till slut må nämnas, att äfven en rent yttre tillfällighet kan vara orsaken till en betydelseöfvergång.

Den romerske skalden Vergilius var under Medeltiden en mycket populär författare och gjordes därför af folkfantasien till hjälten i en massa äfventyr. En gång spelade han likväl en mera slät roll. Han var nämligen häftigt förälskad i en ung tärna, men denna besvarade ej hans böjelse. För att bli af med den efterhängsne friaren hittade hon då på följande list. Hon lät honom komma upp i sin jungfrubur, men inbillade honom genast, att de voro förrådda, och öfvertalade honom att låta nedhissa sig i en korg. Korgens botten hade hon emellertid förut lösskurit, så att Virgilius helt snöpligt föll genom korgen. Häraf skola sedan talesätten 'gifva någon *korgen*' och 'få *korgen*' hafva uppkommit.

En sort mycket högt uppstående löskragar bära det något egendomliga namnet *fadermördare*. Anledningen härtill påstås vara följande. Efter skräckväldets slut under den stora franska revolutionen, då »la jeunesse dorée» uppträdde på ett synnerligen sprättaktigt sätt, vistades i Paris en ung tysk. När han sedan reste hem till Tyskland, var han naturligtvis klädd efter senaste modet och därför äfven iförd en dylik krage. Vid sin hemkomst slöts han i sin lycklige faders armar, men därvid inträngde ena kragspetsen i dennes öga och vållade en sjukdom, som hade döden till följd. Och denna tragiska händelse säges vara orsaken till, att sådana löskragar kallas fadermördare.

Det är gifvet, att det också är en ren tillfällighet, att dylika anekdoter blifvit upptecknade, och därför torde förklaringen till en mängd betydelseväxlingar af samma art som dessa nu senast anförda aldrig varda funnen.

* * *

Det vore naturligtvis mer än förhastadt att af det nu sagda draga den slutsatsen, det tvänne till ljud och form sammanfallande ord ursprungligen varit ett och samma, hur skilda deras betydelser än må vara.

Pluraliteten har icke alltid rätt. Ehuru flertalet af vår tids mera bildade svenskar torde föreställa sig, att det är vårt *mun(d)* — fsv. N. S. *munder* — som ingår i ordstäfvet 'morgonstund har guld i *mund*', är detta dock kanske ett misstag. Ty detta *mund* kan äfven vara = fsv. *mund* 'hand' och i så fall besläktadt med det latinska *manus*.

Vårt *väldig* har trots den yttre likheten ej det minsta sammanhang med det *-väldig* som vi finna i den negativa sammansättningen *oväldig* ('opartisk'). Ty det förra är en afledning af *våld* under det att det senare sammanhänger med *vilja*.

Lika främmande för hvarandra äro ock *mod* och *mod*, Och det är också en liten skillnad mellan en värklig man. som har ett uns *mod* (ty. *Muth*) i bröstet, och snobben, hvars hela diktan och traktan går ut på att vara klädd efter det

mod (lat. *modus* = sätt), som bruket för dagen föreskrifver.

Dessa få exempel torde vara tillräckliga för att bevisa, att äfven i detta fall eger satsen 'skenet kan bedraga' sin fulla tillämpning.

Det är för öfrigt en själffallen sak, att, huru stora förändringar ett ords bemärkelse än kan blifva underkastad, det alltid är en oeftergiflig fordran, att utvecklingsgången i hvarje betydelseväxling skall kunna uppvisas eller åtminstone framställas som sannolik, så vida densamma skall kunna ega något värde och själf vara af någon betydelse.

* * *

Äro dessa betydelseförändringar redan för länge sedan så att säga utlefvade och resultaten af desamma framträda som stelnade, häfdvunna, ofta oförstådda fakta, då är allt godt och väl. Det kan visserligen finnas en och annan öfver höfvan logiskt anlagd person, som hänger upp sig på det 'oegentliga' i sådana uttryck som 'godt *hufvud*', '*hjärtlöst* handladt' etc., men de äro få och lätt räknade. I regeln göra dessa liksom stannade betydelseöfvergångar därför intet uppseende, och det känns så tryggt att segla med lik i lasten, ty de döde äro ett fredsamt och stilla folk, som ej mer ställa till något krångel. Men skulle en sådan öfvergång genom någon reflexrörelse förråda, att lifvet ännu ej helt och hållet slocknat, så väcker den genast anstöt, och skulle den ännu ej vara på långt när fullgången, utan just befinna sig i sin 'Sturm-und Drangperiod', då varder det i allo lande ett stort skri upphäfvet, ty allt nytt åstadkommer städse förargelse, och det beståendes målsmän ha så märkvärdigt lätt att glömma, att äfven detta en gång varit lika nytt och främmande, som det nu är gammalt och vant. Att säga t. ex. att något var '*vådligt, väldigt, gräsligt, förfärligt* eller *rysligt* roligt', förefaller nämligen mången vara i *hög grad* (< lat. *gradus* = steg) *simpelt* (< lat. *simplex* = enkel), *ociviliseradt* (< lat. *civis* = medborgare) och *ologiskt* (< gr. *λόγος* = ord). Ty de förra uttrycken äro ej som dessa senare ännu fullt länspumpade på sin ursprungliga betydelse, och

därför bildar t. ex. *ryslig*t, när man reflekterar på dess egentliga bemärkelse, en stötande motsägelse till det följande *roligt*. Men det är blott en tidsfråga, när det hunnit blifva lika urvattnadt som dessa och omvandlats till en lika tom och innehållslös mod-docka som t. ex. *mycket* i det så ytterst vanliga talesättet »*mycke' lite'*». Så länge orden i afseende på sin betydelse ännu befinna sig i sin jäsningsprocess och ej hunnit trampa ut barnskorna, äro de vanligen allt för mycket — om vi så få säga — skojfriska för att passa i städadt sällskap och behöfva då mer än väl en och annan tillrättavisning. Men många bland dem kunna småningom arbeta sig upp och en vacker dag kanske varda inflytelserika och högt uppsatta medlemmar i språkets samhälle. Ty dessa spirande betydelseförändringar kunna sitta inne med många möjligheter, hvilka man nu hvarken kan skönja eller ana. Och därför böra vi till dessa företeelser ställa oss undrande och spörja, hvad som kan varda af de barnen, städse ihågkommande, att de blott må rättas, ej afrättas. Och en dåre är den, som i förtid afmejar sina skördefält, innan de ännu ens hunnit gå i ax. Ty om han låtit säden växa och mogna, skulle den kanske burit frukt både tiofaldt och hundradefaldt.

* * *

Vi böra så mycket mindre förakta, så mycket mer vårda och ansa dessa i sin utveckling varande betydelseförändringar, som det just är genom att låta orden få en öfverflyttad bemärkelse, som språket i första och främsta rummet kan rikta sig, hålla jämna steg med en stigande kultur och följa med vår tanke, när denna ej längre vill krypa på alla fyra utmed jorden. Och häri ligger dessa förändringars egen största betydelse. Ty det är — som vi förut antydt — endast genom dem, som 'ordet är vordet kött', som det andliga kunnat taga kroppslig gestalt och därmed för oss, stoftets barn, först i egentlig mening blifva fattbart. Och är det sannt hvad skalden säger, att 'det är människans högsta kall att tänka och att svärma', så är det därför ock en

icke mindre sanning, att det endast är genom betydelseöfvergångar det blifvit oss människor möjligt att i språket finna uttryck, med hvilka vi kunna

'denna värld oss närma,
för hvilken äfven tänkarns blick är skum,
den eviga, oändliga och höga,
enhvar vill ana bakom tid och rum'.

Sammansättningar.

Vi ha sökt lämna en framställning af de förändringar språken äro underkastade såväl till det yttre beträffande ordens ljud och former som till det inre beträffande deras betydelser. Innan vi nedlägga pennan, vilja vi kasta en kort blick på de tvänne viktigaste förändringar språken i öfrigt förete, nämligen sammansättningar och inflytande från andra tungomål.

För att tillgodose behofvet af nya uttryck har sammansättning städse varit en träget anlitad utväg. Så möta oss t. ex. redan i vår äldsta litteratur sådana sammansättsättningar som *bondason, laghman, husfru, nipingsværk* etc., hvaremot i våra dagar bildats *brefkort, frimärke, stålpenna, ångsåg, kulspruta* etc.

I afseende på sin sammansättningsförmåga visa emellertid språken en stor olikhet. Sanskrit, grekiska och i allmänhet de germanska språken äro från denna synpunkt mycket rika, hvaremot latinet och de från detsamma härstammande romanska språken i detta hänseende äro ganska sterila. Bortsedt från sammansättningar af verb med prepositioner (eller prefixer) och dessas afledningar, såsom t. ex. *per-cipere, ad-venire, in-cludere (re-pellere, dis-jungere), perceptio, ad-ventus* etc., äro värkliga komposita i latinet till

och med mycket sällsynta, såsom *animadvertere* (< *animum* + *ad-vertere*), *hodie* (< *hoc* + *die*), *undecim* (< *unum* + *decem*) etc., ty i sådana fall, där de skilda lederna ännu böjas hvar för sig, såsom *jus jurandum*, gen. *juris jurandi*, ha orden ej ännu riktigt vuxit ihop. I franskan är förhållandet i det hela detsamma. Värkliga komposita, som t. ex. *lundi, longtemps, printemps, toujours* etc., äro relativt sällsynta. Ty sådana uttryck som *beau-père, belle-mère, belles-lettres* etc. kunna från formell synpunkt näppeligen anses vara sammansättningar och *un verre à bière* (= ett *ölglas*), *un collier de perles* (= ett *pärlband*) än mindre. Däremot är vårt modersmål i detta fall så mycket bördigare och det finnes för oss egentligen intet teoretiskt hinder för att bilda hur långa sammansättningar som hälst. Och beträffande längden rätt aktningsvärda äro onekligen t. ex. *husbehofsbränvinsbränning, postförskottsförsändelse, spårvagnskonduktörsfruarna, olycksfallsförsäkringsaktiebolag, jubileumstvåkroneinnehafvare, resekostnadsbeklädnadsersättning, volontärkontingentsbefälhafvare, basfiolsfodralsmakaregesällenka* etc. Men vi må akta oss för att slösa med denna vår rikedom, och det vore i hög grad önskvärdt, det vi i detta afseende försökte vinnlägga oss om litet mera sparsamhet. Och sådana bildningar som *vidhandenger, lyshåll* (trappor och förstugor!) böra ej mana till efterföljd.

Änskönt sammansättningar obestridligen äro för språket af oskattbart värde, medföra de dock åtskilliga olägenheter, speciellt därigenom, att förhållandet mellan lederna ej är angifvet. I det fornindiska skådespelet Çakuntalā förekommer t. ex. följande attribut till en elefant: *tīvra-aghāta-pratihata-taru-skandha-lagna-ēka-dāntas* = 'häftig-stöt-kullslagen-träd-stam-fastnad-enbetad', d. v. s. (en elefant), hvars ena bete fastnat i en genom en häftig stöt kullslagen trädstam. Och man jämföre blott med hvarandra våra sammansättningar *mjölkko, mjölkmat, mjölkflaska, mjölkfläck, mjölkkastning* och *mjölkblod*, där förhållandet mellan lederna i alla exemplen är olika. Ja stundom kan det till och med inträffa, att tvänne ord, som man kunde tycka borde ha motsatta betydelser, blifva synonyma, såsom t. ex. *lifsstraff* och

dödsstraff. Det är gifvet, att detta från tydlighetens synpunkt ingalunda är lyckligt och att så till vida de franska uttrycken *un verre à bière, un collier de perles* äro i djupare mening långt mera språkriktiga.

* * *

Sammansättningar kunna på visst sätt liknas vid bolag, i hvilka de enskilda enkla orden göra sina insättningar för att med samfällda krafter frambringa ett resultat, hvilket de hvar för sig ej mäkta åstadkomma. Så beteckna t. ex. *ståltråd*, *husrum* något annat och mera än *stål* + *tråd, hus* + *rum* och framför allt något nytt, *enhetligt.* I den värkliga sammansättningen äro lederna i fogarna liksom kemiskt förenade och kunna ej skiljas från hvarandra, utan att ordets speciella bemärkelse går förlorad. Och på samma sätt som i en firma det stundom händer, att blott den ene af kompanjonerna är den värklige chefen och den andre endast som kompanjon, ej som enskild person är af någon betydelse, samt likasom efter hans död hans tomma namn i firman dock fortfarande kvarstår, likaså kan i en sammansättning det ena ledet allt mer förlora sin egen betydelse, måste så att säga stödja sig på det andra för att kunna existera och kan härigenom kvarlefva i sammansättningen, äfven när det upphört att finnas i språket såsom enkelt, självständigt ord. Men till följd häraf försvagas ock allt mer vår känsla af, att ordet värkligen är sammansatt, och det tenderar därför till att för vår uppfattning te sig som ett enkelt ord, eller öfvergå, som det heter, till en *latent* sammansättning, som blott under språkforskarens synglas låter upplösa sig i sina enkla beståndsdelar.

* * *

I denna öfvergång från tydliga till latenta sammansättningar kunna flera till graden skilda utvecklingsstadier iakttagas. Vi skola ett ögonblick dröja vid dessa.

Det finnes åtskilliga växter, som ej rätt kunna trifvas utan att stödja sig vid, ja, suga sig fast vid andra, lefvande således *på* dessa, men dock ej hämtande sin näring *af* dem. Så klänger sig t. ex. murgrönan fast vid ek-, bok- och alstammar och låter sina luftrötter tränga in i deras bark för att vinna starkare fäste, men lefver det oaktadt sitt eget lif, är blott en efterhängsen gäst, ej någon snyltgäst.

I likhet härmed finnes det i språket en mängd ord, som vilja sluta sig till och suga sig fast vid andra ord, utan att dock till sitt eget lif vara af dessa helt och hållet beroende. Ett sådant är *sippa,* hvilket visserligen finnes som enkelt ord, t. ex. »med *sippor* stränderna strös», »*sippan* i lunden nigande står», men som dock endast är fullt lifskraftigt i sammansättningarna *hvitsippa, blåsippa, backsippa, fjällsippa* etc. Än mera sällskapssjukt är växtnamnet *klint,* ty det förekommer egentligen blott i sammansättningarna *blåklint* och *rödklint* (= Centaurea Jacea l. Agrostemma Githago) —.

Men den efterhängsne gästen blir lätt en värklig snyltgäst. Och det finnes äfven en massa växter, som i fullaste mening äro detta, ity att de lefva ej allenast *på,* utan också *af* sina s. k. värdplantor. Dessa parasiter sakna ej endast värkliga blad, utan äfven vanligen den lifskraftiga gröna färgen, såsom den blekgula tallörten (Monotropa) på tallrötter och den blekröda fjällroten (Lathræa) vanligen på hasselrötter. Åtskilliga bland dem äro mera liberala och förekomma på flera olika växter, andra hålla sig uteslutande till en enda art.

I full öfverensstämmelse härmed finnes det i språket äfven en massa ord, som med en liksom bleknad, urvattnad betydelse endast förekomma sammansatta med andra och lefva helt och hållet af dessa. Somliga bland dem kunna ock vara mindre nogräknade och frossa på flera värdars bekostnad, andra äro åter mera granntyckta och gästa blott en enda.

Såsom exempel på de förra må anföras:

-vard (= isl. *verðr* = 'måltid') i *dagvard, aftonvard, nattvard,*

sot (= isl. *sótt* = 'sjukdom') i *rödsot, tvinsot, gulsot, bleksot, sotsäng, sotdöd* etc.[1]),

-vulen (= *'vurden'*, part. pret. af *varda*) i *storvulen* och *karlavulen,*

svär- (= äldre sv. fem. *svära,* got. *swäihra* = svärfader) i *svärfader, svärmoder, svärson, svärdotter.*

Såsom exempel på de senare må anföras:

ram- (= sv. dial. *ramn,* da. *ravn* = 'korp') i *ramsvart,*

mjäll- (= isl. *mioll,* gen. *miallar* = 'nyfallen snö') i *mjällhvit,*

haf- (= isl. *hafr* = 'bock') i *haftorn,* en buskväxt, Hippophaë rhamnoides,

-gum (= isl. *gume,* lat. *homo* = 'man') i *brudgum.*

Eftersom ena ledet ännu är fullt lefvande, äro dessa sammansättningar ännu kända som sådana, ehuru man ej rätt vet, huru de äro bildade, men skulle båda lederna upphöra att finnas som enkla ord, kommer naturligtvis känslan af ordets sammansatta natur att allt mer försvagas. —

Det finnes — för att ytterligare fortsätta bilden — vissa växter, som äro till den grad sammanvuxna, att de tillsammans utgöra en skenbar enhet. Så är t. ex. förhållandet mellan vissa alger och svampar, hvilka tillsammans bilda hvad man i dagligt tal kallar lafvar. På grund af att den ena växten i denna förening är liksom slaf under den andra, har man benämnt detta förhållande för *helotism.* Men djupare sedt kan det väl vara fråga om, huruvida ej båda äro hvarandras slafvar, ty kan — som Byron säger om fångvaktaren —

»det kallas frihet, att man kan
ta hand om nycklarna och göra runden»,

och är icke denne i själfva värket bunden af samma bojor som fången själf?

Ett dylikt ömsesidigt slafveri förekommer ock i språket,

---

[1]) *Sot* kan förekomma som simplex i den stelnade frasen 'bot för sot'.

när lederna i en sammansättning genom att båda utdött som enkla ord hopsmält till en skenbar enhet såväl till form som betydelse. Sådana latenta sammansättningar, hvilka endast genom en vetenskaplig undersökning kunna upplösas i sina enkla element, äro t. ex.

bröllop < *bryð* + *hlaup* (= lopp), således egentl. 'flykt med bruden', måhända ursprungligen härstammande från den fornåldriga seden, att mannen röfvade sin brud från en annan stam,

helvete < fsv. *hæl* = 'död' — ännu kvar i uttrycket 'slå i *h(j)äl*' — och *vite* = 'straff',

vallmo, väl ursprungligen **dval-moghe* af *dval-* besläktadt med *dvala* (jfr. *valhändt*) och *moghe* = gr. *μήκων (mekon)* = vallmo, 'papaver' alltså egentl. den vallmo, som sänker en i dvala = 'Papaver somniferum'.

I dessa exempel kvardröjer ännu som en skugga minnet af, att orden en gång varit sammansatta, men äfven detta är fullkomligt försvunnet i följande fall:

sv. *värld* < fsv. *væræld*, isl. *verold* af isl. *verr* = lat. *vir* = 'man' och isl. *old*, gen. *aldar* = 'generation', alltså egentl. 'människoålder',

sv. *fräls* = isl. *friáls* = got. *freihals* = 'den som har en fri hals', 'den som ej behöfver böja den under oket',

ty. *Messer* < fht. *mezze-rahs* < urg. **matisahs*, d. v. s. 'matskärare'[1]),

sv. *lärft* < *lin* + isl. *ript* = 'tyg',

sv. *åska* < *as* + *ikia* = 'as-åkning', 'guda-åkning', af isl. *áss* = 'asagud',

sv. *hvilken* < fsv. *hvi* — D. S. N. af *hvat* = 'hvad', ännu kvar i det föråldrade frågeordet *hvi?* — och fsv. *liker* = 'lik', således egentl. 'lik hvad?'

Dessa exempel gestalta sig tydligen för vår uppfattning

---

[1]) *Sahs* > * *zahs* > *rahs* enligt Vernerska lagen efter obetonad vokal och rotacism af *z* > *r*. Se ofvan sid. 68.

som fullkomligt *enkla* ord, och det ligger då nära till hands att antaga, det månget annat ord, hvilket man anser vara enkelt, ursprungligen varit en sammansättning, ehuru det ej ens under språkvetenskapens starkaste synglas ännu låtit upplösa sig.

Det torde ej behöfva påpekas, i huru hög grad språket genom dessa latenta sammansättningar kan riktas. En gång uppfattade som enkla ord blifva de ock behandlade som sådana och kunna själfva bilda nya sammansättningar och afledningar.

*   *
*

När ett ord håller på att utdö och dess betydelse allt mer bleknar bort, inträffar det ibland, att man söker underhålla dess flämtande lifsgnista genom att sammansätta det med ett annat relativt likbetydande ord såsom en förtydligande tillsats. Så uppkomma s. k. tavtologiska sammansättningar, hvilka, sedan det döende ordet fullkomligt dött, ej längre själfva uppfattas som tavtologier. Sådana äro t. ex.

oxeltand, besläktadt med isl. *jaxl* = 'kindtand', således egentl. 'kindtandstand',

fargalt, besläktadt med ty. *Ferkel* och lat. *porcus* = 'svin', således egentl. 'galtgalt',

ormslå, besläktad med ty. *Schlange,* således egentl. 'ormorm'.

I viss mån befryndade härmed äro sådana i barnspråket förekommande sammansättningar som ty. *wauwau-hund* och *bä-schaf,* hvartill vi äga en motsvarighet i '*tacka-bä*'. När barnet lärt sig, att hunden heter *hund,* vill det dock i förstone ej uppgifva sin gamla benämning på honom och bildar då som öfvergångsstadium den tavtologiska sammansättningen *wauwau-hund.*

Men härmed må ej förblandas sådana skenbara upprepningar som *farfar, mormor, sonson, dotterdotter* och *barnbarn,* ty här står första ledet ursprungligen i genitiv, såsom

fsv. *faþurfaþer*, 'fadersfader', *barnabarn*, 'barnsbarn' visa och hvilket af betydelsen ännu framgår.

Likaså må härifrån skiljas sådana skenbara tavtologier som den kemiska termen *syresyror* etc

* * *

För fullständighetens skull må nämnas, att det ingalunda är gifvet, det lederna i en sammansättning alltid skola vara hopskrifna eller ens i det lefvande talet stå tillsammans. I tyskans s. k. oäkta sammansatta verb kan prepositionen, som bekant, ofta vara skild från sitt verb af åtskilliga ord. Så t. ex. 'Die altindische Sprache *zeichnet* sich durch einen besondern Reichtum an Synonymen *aus*'. men: 'Wir wissen, dass die altindische Sprache sich durch einen besondern Reichtum an Synonymen *auszeichnet*'. Det är självklart, att i båda dessa exempel verbet är sammansatt, då det obestridligen i dem båda är ett och samma ord, men i föra fallet stå lederna ej dess mindre långt skilda från hvarandra. Vårt modersmål är äfven synnerligen rikt på sammansättningar af verb med efterföljande preposition, hvilken stundom kan stå långt efter detsamma. Så t. ex. *hålla af* någon: 'jag *håller* så rysligt mycket *af* honom', *rå för* något: 'jag *rår* sannerligen inte *för* det' etc. Då nämligen sådana uttryck som *hålla af*, *tycka om*, *rå för*, *rå om*, *taga af* (= fotografera), *falla ifrån* (jfr. *frånfälle*) etc. hvart och ett faktiskt betecknar *ett* begrepp och då verbet i tanken är oskiljbart från sin efterföljande preposition (eller rättare postposition), måste de betraktas som värkliga sammansättningar, huru långt aflägsnade från hvarandra de båda lederna än stundom må vara.

Vi få ej låta det yttre skenet bortskymma det värkliga förhållandet.

Sådana ord som *slutdom*, *dödsdom* etc. äro fullt tydliga sammansättningar, i hvilka båda lederna lefva sitt eget själfständiga lif, på samma gång som de lefva ett samlif med hvarandra.

Men i *visdom, sjukdom, mandom, träldom* etc., är förhållandet ett annat. Ty här har det förra ledet nästan fullkomligt beröfvat det senare all dess betydelse. Det är ej längre något bolag, utan en slags lifsegenskap, där husbonden har oinskränkt makt öfver trälen. Det förra ledet är hufvudet, som tänker och handlar, det senare är armen, som utför hvad detta befaller, men hvars arbetskraft den härskande tanken, när allt kommer omkring, ej kan undvara, så vida han ej kan skaffa sig i dennes ställe en annan lifegen. Ett sådant ombyte af arbetare förekommer ock ibland, som då t. ex. *visdom* utbytes mot *vishet.*

På liknande sätt förhåller det sig med ordet *vis.* I sådana uttryck som 'på detta *vis*', 'på annat *vis*' är det ännu ett självständigt ord, en man för sig, men i *lyckligtvis, troligtvis, gruppvis, parvis* etc. har äfven det nedsjunkit till en rättslös slaf, som blott har att lyda sin herres vilja.

Så är vidare fallet med *lek* — man jämföre 'vara med i *leken*' och *väderlek, smälek, kärlek, tjocklek* etc. — och det från lågtyskan under Medeltiden inkomna *-het* (det mht. *heit* fanns ännu som enkelt ord i betydelsen 'beskaffenhet') i *fromhet, godhet, myckenhet, uselhet* etc., samt det ofvan behandlade romanska adverbialsuffixet ital. *-mente,* fr. *-ment* af lat. *mens*, gen. *mentis* (= själ, sinnelag).

Tänka vi nu närmare efter, hvilka roller dessa så att säga halflatenta sammansättningars sista led spela, så finna vi, att de endast tjäna till att närmare bestämma de föregående hufvudledens betydelse — ombilda ett adjektiv till ett substantiv eller adverb o. s. v. — utan hänsyn till ordets ställning i satsen eller dess relation till andra ord.

Sådana suffix, hvilka således endast på ett inre sätt närmare bestämma ett ords betydelse, kalla vi ***afledningar.***

Och af de anförda exemplen framgår, att *dessa* afledningssuffix åtminstone en gång ingått som led i sammansättningar och ursprungligen varit självständiga ord.

Men afledningar äro då ock på grund af sin funktion sådana sufflix som t. ex. -nad (i *fägnad, hugnad, härnad* etc.), -ing, -ling, -ning (i *viking, växling, varning, vekling,*

kyckling, brottsling, ledning, lagning, bäddning etc.[1]), -bar (i *lastbar, fruktbar, skönjbar* etc.), -ig (i *väldig, skuggig, solig* etc.), -d (i *dygd, bygd, helgd* etc.), -(e)n (i *socken, lösen, borgen* etc.) o. s. v.

Det ligger då nära till hands att antaga, det äfven dessa suffix en gång varit självständiga ord, hvilka såsom led i sammansättningar så utsugits och afnötts, att nu endast några förkrympta rudiment af deras forna fulla former kvarstå. Men detta deras successiva nedsjunkande till afledningar har redan försiggått i förlitterär tid, och de ha så länge varit glömda som enkla ord, att deras ursprungliga former ännu gömma sig för språkforskaren i forntidens dunkel.

Det är gifvet, att i saknad af bevisande material kan det antagandet, att afledningar i allmänhet på detta sätt uppkommit, ej varda annat än en hypotes, men å andra sidan finnes det intet, som talar emot sannolikheten af denna gissning. —

Det kan ofta hända, att flera afledningar hängas på hvarandra för att ytterligare bestämma grundordets betydelse. Så kunna vi t. ex. utbilda ordet *ung* med ej mindre än tre afledningar, nämligen: *ung-dom, ung-dom-lig* och *ung-dom-lig-het.* Likaså *dug-lig-het, spar-sam-het, veten-skap-lig-het* o. s. v. —

Det är klart, att när ett sammansättningsled väl en gång nedsjunkit till en afledning, kan denna sedan genom analogi få en allt större utbredning. Så har t. ex. den från tyskan under Medeltiden inkomna fem. afledningen *-ska* (såsom i lånorden *krögerska, mörderska* etc.) blifvit synnerligen produktiv och framalstrat ej blott en *pastorska, kaptenska, kamrerska* och *studentska* etc., utan till och med *Andersonskan, Petterssonskan* och *Lundströmskan.* Speciellt intressant är att iakttaga, huru äfven de långt yngre romanska afledningarna *-tion* och *-age* nu försöka göra sammalunda. Så äro redan färdiga *seglation, muntration, byggerage,*

---

[1]) Suffixen *l-ing* och *n-ing* torde ha uppkommit ur *-ing* genom analogi ur sådana ord, hvilkas stam ändas på *-l* och *-n*, såsom *växl-ing, varn-ing.*

slitage, klåtage m. fl. Och ett, men ett lejon är det efter det fr. suffixet *-eux, -euse* bildade *sviniöst.*

* * *

Närbesläktade med afledningarna äro de s. k. ***inseparabla prefixen,*** ty äfven dessa tjäna blott till att mer eller mindre förändra hufvudordets betydelse, under det att deras egen allt mer förbleknat. Likasom afledningssuffixen ha dessa prefix ock utvecklat sig i sammansättningar och ursprungligen varit självständiga ord.

Det ty. *bei* (och eng. *by*) kan ännu förekomma som värklig preposition, men i de af oss från tyskan lånade orden *bistå, bivista* har det nedsjunkit till ett blott prefix.

Sak samma är det med ty. *an* (och eng. *on* = grek. *ἀνά*)[1]) i våra tyska efterbildningar *anse, antaga, anföra* etc.

Likaså har vårt *i* (= ty., eng. och lat. *in,* grek. *ἐνί*) urblekts till ett sådant prefix i *emot* och *emellan.*

I fsv. förekommer ännu adverbet *e* 'alltid' (= got. *aiw,* lat. *ævum*) som självständigt ord, men nu finnes det blott i de halflatenta sammansättningarna *ehvad, eho, enär, ehuru* etc.

Det är under sådana omständigheter ytterst troligt, att alla inseparabla prefix äfven uppkommit i sammansättningar af ursprungligen självständiga ord, ehuru deras forna fulla former ofta nog dölja sig för oss.

Så torde vara fallet med t. ex. lat. se- (i *se-pelire, seducere* etc.), lat. re(d) (i *re-sistere, red-ire* etc.), det negativa prefixet lat. in-, ty. un-, sv. o- (i lat. *in-imicus, in-ermis,* ty. *Un-sinn, un-möglich,* sv. *o-vän, o-klar* etc.), ty. ge- (i *ge-schehen, ge-nug* etc.) o. s. v.

Det ty. *genug* motsvaras af det isl. *g-nógr*, och vi se här detta prefix således uppträda under formen *g-*. Så är ock förhållandet i ty. *g-leich* = isl. *g-líkr,* i vårt från tyskan hämtade *g-unst* (jfr. det sv. *ynnest*) etc. I sådana fall är sista skymten af, att ordet en gång varit en sammansättning, fullständigt försvunnen eller denna har blifvit fullkomligt latent.

[1]) Den nordiska formen af denna preposition är isl. *á*, sv. *å*, t. ex. '*å* ena sidan' etc.

I samband härmed må nämnas, det man sökt sammanställa *öra* och *höra* med hvarandra. Dessa sv. former äro blott ljudlagsenliga reflexer af got. *auso* och *hausjan*[1]), och dessa äro otvifvelaktigt nära befryndade med grek. *οὖς* gen. *ὠτός* (*us, otós*) < **οὐσ-* = 'öra' och *ἀκούω* < **ἀκουσ-* = 'höra'. Då så är, har man emellertid svårt att värja sig för den misstanken, att det senare blott är en sammansättning med ett dylikt prefix *ak-* ~ *k-* > germ. *h-* af det förra, alltså **οὐσ-* — **ἀκ-ουσ-* = *auso* — *h-ausjan* = *öra* — *h-öra*. Vi skulle i så fall i *höra* äfven ha en latent sammansättning, bildad med ett inseparabelt prefix, som redan i det indo-europeiska urspråket tycks ha varit döende, ty man har af detsamma endast funnit några spridda och otydliga spår. —

Likasom afledningar kunna äfven dessa prefix hängas på hvarandra, så att ett ord kan ståta med flera sådana förstafvelser. Så t. ex. ty. *un-be-wusst, un-er-träglich, an-genommen,* sv. *o-e-mottaglig,* de från tyskan mer eller mindre lånade *o-be-gråten, o-an-senlig, bi-be-hålla, o-an-ge-näm* etc.

Till följd häraf kan det ock ofta hända, att ett ord kan vara utstyrdt med såväl åtskilliga prefix som suffix, t. ex. *o-an-sen-lig-het, o-för-be-håll-sam-het* etc.

Det torde vara öfverflödigt att tillägga, det också dessa prefix kunna, om de äro lifskraftiga, alstra analogibildningar i massa. Så ha vi af det ty. *be-*, som ofvan anförts, bildat *begråta,* och på samma sätt af det ty. *an-* *antaga* o. s. v.

Någon gång kunna äfven dessa 'inseparabla' prefix förekomma efter sitt hufvudord, såsom t. ex. *stå bi* i stället för *bistå*, '*taga* sig *an* något' (med annan betydelse än *antaga*), och således ock ibland vara skilda från detsamma af till och med flera ord, såsom '*stå* din olycklige broder *bi*, om du kan'. Vi få ej heller här låta skenet bedraga oss, ty i tanken äro de allt fortfarande lika inseparabla och betyda i och för sig själfva intet.

* * *

---

[1]) Strängt taget af växelformerna **auzo* och **hauzjan* med *s* > *z* > *r* enligt Vernerska lagen och den germ. rotacismen.

För vår nysvenska uppfattning gestalta sig *sak-en, barn-et, gosse-n, rike-t, saker-na, barn-en, rike-na* som böjningsformer af *sak, barn, gosse, rike,* endast betecknande att dessa substantiv stå 'i bestämd form'. Annorlunda var det förr och det till och med för ej så länge sedan. Ännu på 1100-talet var detta nuvarande flexionssuflix *-(e)n, (e)t, -na, -a* ett självständigt demonstrativ-pronomen *en(n), et* etc. = 'den, det', som sattes efter substantivet och till följd däraf småningom hopsmälte med detta. Denna process se vi försiggå midt för våra ögon i de äldsta isländska handskrifterna. Något tvifvel om, att dessa 'flexionsformer' *saken, barnet* etc. i äldre tid varit sammansättningar, kan således ej finnas.

Af språkhistoriska skäl veta vi ock, att vårt passiva flexionssuffix *-s* endast är en reducerad rest af reflexivpronominet dat. **siR* > fsv. *sær,* som ännu lefver kvar i uttrycken 'i *sär*', *särskild, säregen.* I obetonad ställning har vokalen utstötts, hvarpå *sR* assimilerats till *ss*, hvilket sedan såsom obetonadt förenklats till *s.*[1]) I samma funktion förekom ock, speciellt i isl. och fno., ack. *sik* af samma pronomen i den reducerade formen *sk.* Det är alltså blott ett i betydelsen kvardröjande minne, då deponentiella och reflexiva verb i nsv. ännu kunna vara synonyma, såsom *hämnas* och *hämna sig, giftas* och *gifta sig, förvånas* och *förvåna sig* etc. I sin yngre passiva bemärkelse kan åter denna bildning till och med komma att betyda motsatsen till den reflexiva, såsom t. ex. *försörjas* och *försörja sig.*

Se vi närmare efter, hvilka roller dessa nu nämnda suffix spela, så märka vi, att de endast tjäna till att på ett yttre och ytligt sätt närmare bestämma hufvudordets betydelse, utan att egentligen kunna sägas förändra densamma. Ty *sak* och *sak-en, försörja* och *försörja-s* ha samma inre bemärkelse — de tillfogade suffixen angifva blott, att denna ses från olika synpunkter, hvarigenom ock ordets relation till andra ord merendels antydes.

---

[1]) I Äldre Västgötalagen t. ex. förekommer någon gång ännu *ss*. Jfr ofvan sid. 45.

Men det är just sådana suffix, som man i dagligt tal kallar *ändelser*.

Och af de anförda exemplen framgår altså, att *dessa* böjningssuffix åtminstone en gång ingått som led i sammansättningar och ursprungligen varit självständiga ord.

Men ändelser äro då ock på grund af sin funktion sådana suffix som t. ex. -ar (i *dag-ar, vak-ar* etc.), -or (i *kruk-or, rofv-or* etc.), -s (i *gud-s, barn-s* etc.), -t (i *vacker-t, låg-t* etc.), -(e)r (i *kalla-r, bind-er* etc.), -om (i *hör-om!, bjud-om!* etc.) o. s. v.

Det ligger då också nära till hands att antaga, det äfven dessa suffix ha sin ursprungliga källa i en gång självständiga ord, hvilka såsom led i sammansättningar efter hand så afslipats, att endast en kanske mycket ringa rest af deras forna, fulla former kvarstår. Men detta deras reducerande till ändelser har i allmänhet skett redan i en så uråldrig tid, att vi i de flesta fall intet veta om deras ursprung.

Det är klart, att under sådana förhållanden det också blott är en gissning, att ändelser öfver hufvud taget på detta sätt uppkommit, men å andra sidan finnes det ej heller något, som talar emot sannolikheten af denna hypotes.

Så har man t. ex. velat sammanställa den ändelse *-m(i)*, som ofta möter oss i indo-europeiska språk i 1:a pers. sing. af verben såsom t. ex. lit. *es-mi*, skr. *ás-mi*, grek. *εἰμί* (*emi*) < **es-mi*, lat. *sum*, got. *im*, isl. *em*, fsv. *æm* = 'jag är'; skr. *bhárā-mi* = 'jag bär', *dádā-mi* = grek. *δίδω-μι* (*didomi*) = 'jag gifver' etc., med det *m-* vi finna i 1:a personens pronomen: ack. skr. *mām*, lat. *me*, sv. *mig*, dat. skr. *máhyam*, lat. *mihi* etc. Det ie. **ésmi* skulle således ursprungligen vara en sammansättning: *'är + jag'*.

Likaså har man velat se ett samband mellan den ändelse *-t(i)*, som ofta träffas i 3:e pers. sing. af verben, såsom t. ex. skr. *ás-ti*, grek. *ἐσ-τί* (*esti*), lat. *est*, got. och ty. *ist* = 'han är', skr. *bhára-ti* = lat. *fer-t* = 'han bär', ty. er *komm-t*, fr. *a-t*-il? etc., med det *t-* vi finna i 3:e personens pronomen lat. is-*te* — is-*ta* — is-*tud* = 'den där', skr. ack. *tam* — *tām* — *tad* = 'den', got. *þana* — *þo* — *þata* = 'den' och vårt sv. *den* — *det*. Det ie. **és-ti* skulle således ur-

sprungligen vara en sammansättning: *'är + han (hon, det')*. Men dessa teorier föra oss tillbaka ända till det indo-europeiska språkets förhistoria, och om denna gråa urtid kunna vi endast hysa ytterst sväfvande och dunkla föreställningar.

Det kan äfven ibland inträffa, att flera ändelser häktas i hvarandra, och detta är särskildt i de nord. språken ofta fallet. Så nsv. *dag-en-s, dag-ar-na-s, rike-n-a-s*, isl. *fiarð-ar-en-s* ('fjärdens'), *iarð-ar-en-nar* ('jordens') etc. Och då t. ex. plur. nsv. *möss*, isl. *mýss*, är uppkommet ur det urn. **musiR*, där *-iR* är pluraländelse, så ha vi strängt taget ej mindre än fyra böjningssuffix i den äldre nsv. formen *mös-s-er-na-s.*[1])

Ett ord kan till följd häraf någon gång också uppträda med såväl flera prefix som åtskilliga aflednings- och ändelsesuffix, såsom t. ex. *o-be-tyd-lig-het-er-na-s.*

Att äfven ändelser kunna genom analogi utbreda sig vidt öfver sina ursprungliga områden, ha vi ofvan vid associationsförändringarna sökt visa. —

Våra reflexiva verb *förvånas* och *nalkas* kunna öfversättas på franska med *s'étonner* och *s'approcher*. Detta *s'* är, som bekant, blott en reducerad form af reflexivpronominet *se* < lat. *se* = 'sig'. Det fr. *s'étonner* är således i det hela bildadt på samma sätt som det sv. *förvånas*. Det är egentligen blott platsen för 'ändelsen' *s*, som är olika.

Vi se häraf, att äfven i början af ordet kunna ändelser — eller rättare flexionssuffix, då 'ändelser' i detta fall blir en föga lämplig term — förekomma. Detta är t. ex. mycket vanligt i den stora grupp sydafrikanska tungomål (söder om Sudan ned till Kaplandet), som man vanligen sammanfattar under benämningen Bantu-språk. Så heter på zuluspråket 'gosse' *um-fana*, men 'gossar' *aba-fana*, 'ko' *in-komo*, men 'kor' *izin-komo* etc.[2]) Och vi ha ett långt närmare exempel härpå just i franskan. Då ett böjningssuffix naturligtvis ej kan finnas som självständigt ord, utan blott vidhängdt ett annat, är t. ex. fr. *'j(e)'* i *je crois*, *j'aime* strängt

---

[1]) *sR* är nämligen här, likasom i det nyss nämnda passiv-suffixet -*sR*, assimileradt till *ss*.

[2]) Se Whitney: Språket. Dess lif och utveckling. Öfversättning och bearbetning af G. Stjernström Stockholm. 1880.

taget lika väl en 'ändelse' som det lat. *-o* i *cred-o*, *am-o* etc., ty *'j(e)'* kan som bekant ej existera för sig självt — då heter det *moi*. Och af samma skäl kan verbet sägas vara försedt med ej mindre än fyra flexionssuffix framför sig i satsen *'je te ne le dis pas'*. Franskan öfverträffar således i böjningsrikhet vida sin klassiska moder och mentor, ty hon kan ej blott som detta uttrycka subjektet, utan äfven objekten och negationen genom till verbet fogade 'ändelser'. Liknande är förhållandet i italienskan, och samma företeelse spåras i många andra modärna indo-europeiska språk. Så är t. ex. åtminstone för tanken sv. *i natt* ett lika enhetligt ord som dess grek. motsvarighet, dativen eller rättare lokativen[1]) νυκτί (*nykti*). —

Det är från tydlighetens synpunkt ingalunda lyckligt, att i latinet dat. och abl. plur. alltid till formen sammanfalla. Beteckna vi dativ- och ablativ-begreppen på danska med prepositionerna *for* och *fra*, kunna vi återgifva lat. dat.-abl. plur. *matribus* med da. *for mødrene* och *fra mødrene*. Som dessa prepositioner äro obetonade, kan det lätt tänkas, att deras vokaler efter hand bortreduceras och att dessa båda nu skilda uttryck således komma att sammanflyta i ett **frmødrene*. Den analytiska danskan har då återkommit till det syntetiska latinets 'tvetydiga' ståndpunkt, och en ny utväg måste anlitas för att undvika denna otydlighet. Så kan äfven språkens utvecklingsprocess gå i cirkel — är i ständig växling ständigt lik sig själf. Och likasom de äldre indo-europeiska språken genom sina flexions*suffix* voro i viss mån *rimmande*, likaså tendera de yngre genom sina flexions*prefix* att varda mer eller mindre *allittererande*.

[1]) Med *lokativ* menas ställets, platsens kasus, som finnes kvar i sanskrit, fornslaviska etc. och spåras äfven i latin och grekiska, såsom *domi* 'hemma', *Romae* 'i Rom', οἴκοι 'hemma', χαμαί 'på jorden' m. m. Från språkhistorisk synpunkt är ock dativen ofta en gammal lokativ.

Lånord.

Vi ha i det föregående betraktat språken som mer eller mindre oberoende af hvarandra och kastat en blick på de förändringar, de från denna synpunkt undergå, samt huru de söka rikta sig af egna tillgångar.

Men det finnes näppeligen något språk, som lefver ett fullt isoleradt lif, utan det råder tvärtom — som vi i början antydde — vanligen en viss växelvärkan dem emellan, hvilken yttrar sig i ömsesidigt *lån*.

Eftersom denna skuldsättning är så ytterligt bekväm, emedan dessa lån aldrig behöfva återgäldas, och såväl de angränsande nabospråken som de stora kulturspråken ligga så nära till hands, har densamma mången gång företagits lika lättsinnigt som onödigt, men det hindrar ej, att den minst lika ofta varit nödvändig, ja till och med en oundviklig följd af händelsernas gång. Vi vilja här egentligen blott dröja vid det senare fallet.

* * *

Latinet var — som ofvan sagts — ursprungligen blott den fornitaliska dialekt, som talades i Rom och dess närmaste omgifning, men såväl genom styrkans lägre som kulturens högre rätt utbreddes det — eller rättare dess dotter vulgärlatinet — ej blott till hela italienska halfön, utan äfven till flera af det romerska världsrikets provinser, och härigenom uppstodo efter hand i Hispania, Gallia och Dacia (förutom i själfva Italia) de nutida romanska språken. Ty infödingarne i dessa provinser voro de romerska nybyggarne så underlägsna i kultur, att de blott förmådde gifva detta inträngande vulgärlatin en växlande färgskiftning, och de efterföljande germanska och slaviska inkräktarne voro både så fåtaliga och obildade, att endast ett mindre antal ord af deras språk blef upptaget. Och arabernas från så många synpunkter glänsande herravälde i Spanien utmärkte sig i det hela genom en så stor tolerans och humanitet mot

dess kristna inbyggare, att hvarken dessas religion eller språk undertrycktes. Men i tvänne romerska provinser blef förhållandet ett annat. I Africa funnos äfven ansatser till ett vardande romanskt språk och hvarken den vandaliska eller den byzantinska eröfringen skulle väl hindrat dess utveckling. Men arabernas välde blef här genom likheten i lefnadssätt med de nomadiska berberfolken, genom frånvaron af religiös splittring och genom att nästan intet försök gjordes från det romanska Europas sida att åter indraga denna 'provins' inom sin kultursfär, vida djupare rotfäst än i Spanien, och till följd häraf blef ock där den romerska dialekten förkväfd af arabiskan. I det aflägsna Britannia var åter det romerska inflytandet för svagt för att kunna motstå de ännu vid och en tid efter invandringen hedniska saxarna och anglerna, hvilka i motsats till de samtida germanfolken på kontinenten — goter, burgunder, langobarder, franker m. fl., — men i likhet med deras nutida ättlingar engelsmännen läto sin invasion taga karaktären af ett utrotande af landets delvis romaniserade keltiska urbefolkning. Härstädes förkväfdes därför vulgärlatinet af den germanska angelsaxiskan.

Men äfven detta språk höll på att gå sin undergång till mötes. Från början af 800-talet blef det nämligen under nära två och ett halft sekel genom de nordiska, speciellt danska vikingarne, utsatt för ett starkt nordiskt inflytande. Och detta var så djupt, att äfven åtskilliga ytterst vanliga ord än i dag i engelskan äro af nordisk börd, såsom *ill* 'ond, sjuk', *shake* 'skaka', ja till och med pronominet *they* — *them* = *'de* — *dem'*. Därpå följde 1066 slaget vid Hastings, och då sökte vulgärlatinets dotter, fornfranskan, hämnas sin moders öde och var nära att lyckas häri. De normandiska eröfrarnes franska tungomål blef under lång tid landets officiella språk, äfven sedan deras stamland, Normandie, 1204 gått förloradt, och först på 1300-talet kan denna språkstrid anses vara afslutad — ända till 1362 öppnades engelska parlamentet på franska — med det germanska elementets slutliga seger och den engelska litteraturens egentliga begynnelse med Geoffrey Chaucer. Det är således genom en mer än 200-årig kamp mellan fornfranskan och den med

nordiska tillsatser starkt uppblandade angelsaxiskan (eller fornengelskan), som engelskan omsider utvecklat sig. Och detta, som vi sade, med det germanska elementets seger, ty ehuru ungefär $^{5}/_{7}$ af det nuvarande engelska ordförrådet äro af fransk extraktion, är dock språkets kärna — de alldagliga, oumbärliga orden, såsom *father*, *mother*, *thing*, *day*, *go*, *drink*, *eat*, *ly*, *good*, *great*, *little*, *one*, *two*, *three*, *I*, *you*, *that*, *who* o. s. v. — likasom dess flexion och struktur af germansk härkomst, och de talrika romanska lånorden bilda därför endast en mängd skal kring denna kärna, af hvilka endast de innersta såsom *forest*, *flower*, *tempest*, *judge* etc. — äro fullt invuxna i densamma.

Vårt modersmål har ock rönt ett stort inflytande från andra språk, änskönt i långt mindre grad än engelskan. Med kristendomens införande under Vikingatiden och följande sekler inkommo en mängd grekiska och latinska ord, hvilka nu så försvenskats, att vi ej längre märka deras främmande börd, såsom t. ex. *biskuper* < gr. *ἐπίσκοπος (episkopos)* 'uppsyningsman', *klærker* 'klerk', ursprungligen af gr. *κλῆρος* (*klēros*) 'lott', *fonter* 'dopfunt' < lat. *fons*, gen. *fontis* 'källa', *mæstare* < lat. *magister* 'öfverhetsperson' etc. En långt större invärkan rönte vårt språk under senare Medeltiden från medellågtyskan, speciellt genom Hansestädernas handelsvälde, samt äfven från fornfranskan genom det då i Norden inträngande riddarväsendet. Så äro en massa ord för handel, handtvärk, förvaltning etc. hämtade från medellågtyskan, däremot uttrycken för det finare umgängeslifvet ofta från fornfranskan. Så t. ex. *betala* < mlt. *betalen*, *filter* < mlt. *filt*, *kø̄penskaper* < mlt. *kopenschap*, *baner* 'banér' < ffr. *bannière*, *kompani* < ffr. *compagnie* etc. Under Reformationstiden inträder, särskildt genom Luthers skrifter, ett högtyskt inflytande, och under vår stormaktstid blir vårt modersmål till stor del i onödan öfverlastadt af franskt långods, då till följd af Frankrikes öfvermakt under Ludvig XIV:es tidehvarf den franska litteraturen och de franska sederna och modet blefvo mönster för nästan hela Europa. Samtidigt importerades ock en mängd uttryck från det genom humanismen återuppväckta klassiska latinet. Så in-

kommo under denna period från tyskan t. ex. *språk, billig,* från franskan *charmant*, *affaire* samt *reflexion, motion* etc. Vi ha naturligtvis lånat äfven från flera andra språk, men de är blott de nu nämnda, som i högre grad inverkat på vårt språk, och af dessa är det egentligen blott lågtyskan, som utöfvat ett mera genomgripande inflytande. Därför är ock vårt modersmål än i dag till hela sin karaktär ett germanskt tungomål, änskönt dess forna rent nordiska prägel fått en ej obetydlig lågtysk färgläggning. —

Vi torde på grund af det nu anförda få medgifva, att då språken på detta sätt — som engelskan och i viss mån svenskan — af yttre anledningar tvungits att skuldsätta sig, de i stort sedt själfva härvidlag varit utan skuld.

* * *

Ett främmande språks inflytande kan emellertid, som förut framhållits, äfven sträcka sig till själfva ordbildningen i det att inlånade prefix och suffix kunna i sitt nya hemland blifva produktiva och alstra en mängd analogibildningar. Så ha vi af det under Medeltiden inkomna medellågtyska prefixet *vor-* (> *før-*) efter mönstret af mlt. *vorfæren* > *førfæra,* mlt. *vorsöken* > fsv. *førsøkia* bildat *förtaga, förnärma* etc., af den likaledes under Medeltiden införda romanska afledningen *-er* < lat. *-āre* efter mönstret af *disputera* (< lat. *disputāre*) bildat *fingrera, förskottera* etc. Af det under Reformationstiden inträngda tyska prefixet *an-* ha vi på samma sätt efter mönstret af ty. *andeuten* > *antyda* danat *antaga, angöra* o. s. v.

Vi komma härmed in på s. k. latenta lånord eller öfversättningslån. Från andra tungomål importerar man ej allenast ett och annat af deras uttryck, utan ock till en viss grad själfva deras sätt att uttrycka sig. Eller ett främmande språk kan vara så ytterst liberalt, att det bortskänker gratis icke blott en större mängd af sitt ordförråd, utan äfven så att säga ritningarna till sin ord- och satsbyggnad.

Sådana öfversättningslån äro t. ex. veckodagarnas namn, såsom *söndag* (fsv. *sunnudagher* af isl. *sunna,* ty. *Sonne* 'sol')

< lat. *dies solis, måndag* < lat. *dies lunæ, torsdag,* ty. *Donnerstag* < lat. *dies jovis* etc., hvilka tydligen redan fabricerades i heden tid. Af mycket ung ålder äro däremot *järnväg* < fr. *chemin de fer, ångkvarn* < ty. *Dampfmühle,* fr. *moulin à vapeur, världsutställning* — efter första världsutställningen i London 1851 — < ty. *Weltausstellung* etc. Andra exempel äro *ståltråd* < ty. *Stahldraht, ordskatt* < ty. *Wortschatz, oupphörlig* < ty. *unaufhörlich* och en mängd i detta arbete använda termer, såsom *omljud* < ty. *Umlaut, ljudlag* < ty. *Lautgesetz, ljudöfvergång* < ty. *Lautübergang, nyhögtyska* < ty. *neuhochdeutsch* o. s. v.

Dylika bildningar äro i vårt språk till och med så vanliga, att man ibland knappt vet, hvad som är i denna mening lån eller icke. Då nämligen materialet i desamma är, som vi se, rent svenskt eller åtminstone såsom sådant uppfattadt, och fabrikationen sker efter mönstret af ett språk — t. ex. tyskan — hvars ordbildningssätt i det hela är detsamma som vårt eget, är gränsen mellan det inhemska och det efter främmande förebilder danade ordförrådet ofta svår att draga och kan stundom blott bestämmas genom en språkhistorisk detaljundersökning.

Liksom den enskilde individen genom dagligt umgänge med en annan honom öfverlägsen person mer eller mindre medvetet söker rätta sig efter denne, vill känna hans känslor, tänka hans tankar, ja till och med tillegna sig hans yttre sätt och later, likaså har ett fattigare eller ett i kulturellt hänseende mindre lyckligt lottadt tungomål en naturlig böjelse att efterhärma sitt mera rikt utrustade släkt- och grannspråk, hvilket det till stor del har att tacka för sin egen odling. Och äfven rörande dessa så att säga mera hemliga skulder kan det således vara ganska oskyldigt.

* * *

När tvänne eller flera af en eller annan anledning för tillfället åtminstone jämnstarka språk stöta i hop, uppstår i allmänhet ett s. k. blandspråk. Det karaktäriseras vanligen ej endast däraf, att ordförrådet är, som namnet an-

gifver, i hög grad blandadt, utan i allmänhet äfven af en stor brist på grammatiska former. Är det nämligen endast fråga om att göra sig *förstådd* — och detta är i regeln det enda syftet i de trakter, där värkliga blandspråk talas — blifver ett iakttagande af satsens och ordens rätta byggnad samt användandet af böjningsformer en öfverflödig lyx, hvadan ock formlärans alla regler i dylika hybrida tungomål ofta på det mest hänsynslösa sätt negligeras.

Ett öfvergångsstadium till ett blandspråk i egentlig mening intages af *svensk-engelskan* i Nord-Amerika. Ehuruväl våra landsmän på andra sidan om Atlanten äro varmt fästade vid sitt gamla hemland och söka genom skolor, tidningar etc. där rädda sitt modersmål från undergång, kunna de ej undgå att taga intryck af engelskan, som ständigt ljuder i deras öron och som de ofta dagligen själfva måste tala. Därför säga de ock, att de ha *krossat* (< eng. *cross* = öfverfara) Atlanten, att det var *vindi* (< eng. *windy* = blåsig) på den, att det är så lätt att *spänna* (eng. *spend* = förslösa) hvad man förtjänat där ute etc.

Värkliga blandspråk förekomma däremot i en mängd utom-europeiska kolonier, såsom t. ex. *neger-engelskan* i Guyana, som är nästan blottad på alla grammatiska former. Och hit kan på visst sätt räknas den engelska eller spanska de kinesiska arbetarne tala i Amerika. Eftersom kinesiskan saknar all flexion — åtminstone i den mening vi taga detta ord — äro de engelska och spanska ord dessa kulier använda fullkomligt oböjliga.

Ansatser till dylika kroaserade tungomål kunna vi ock få höra inom våra egna landamären. Är man ej öfvad att tala ett främmande språk, händer det ofta, att man hvarken hittar de rätta orden eller böjningsformerna och ifyller då luckorna med sitt eget modersmål. Så erinrar sig förf. af ett samtal mellan en svensk och en engelsman, af hvilka ingendera tycktes vara vidare skicklig i tyskan, följande fråga och svar: »Haben Sie gekommt nach Gefle?» — »Yes, I habe kommt». Vackert är det just icke, men båda förstodo hvarandra och språkets hufvudändamål var således vunnet.

* * *

Det finnes i de modärna europeiska kulturspråken en mängd gemensamma internationella lånord, hvilka så att säga antagits och vunnit burskap genom en tyst öfverenskommelse på en osynlig europeisk koncert. De äro i motsats till de egentliga lånorden afsiktligt påhittade och materialet till dem är i allmänhet hämtadt från ett dödt, liksom mera opartiskt språk, i regeln från grekiska eller latin. Vi mena de termer, som städse tillvärkas för att beteckna nya företeelser, uppfinningar och upptäckter inom de sociala, industriella och vetenskapliga gebiten etc. Mången gång äro de blandformer såsom *socialism* < lat. *socialis* 'sällskaplig' och den grek. afledningen *-ισμός* (*-ismós*), *automobil* < grek. *αὐτός* *(autós)* 'själf' och lat. *mobilis* 'rörlig', men vanligen äro de rent grekiska såsom *fonograf* < grek. *φωνή* *(phoné)* 'röst' och *γράφειν (graphen)* 'skrifva', *telepati* < grek. *τῆλε* *(téle)* 'fjärran' och *πάθος* (*páthos*) 'känsla', *heliofob* < grek. *ἥλιος* *(hélios)* 'sol' och *φοβεῖν* (*phobén*) 'frukta' etc. Mera sällan inträffar det, att latinet ensamt fått släppa till råämnet, såsom *lokomotiv* < lat. *locus* 'ställe' och *movēre* 'röra', *kontraproposition* < lat. *contra* 'emot' och *propositio* 'framställning' etc. Ibland kunna äfven dylika termer bildas af namnet på en person eller en ort. Så t. ex. *darwinism* af den engelske naturforskaren *Darwin*, *kantian* efter den tyske tänkaren *Kant*, *syenit* — en bergart — efter den forntida egyptiska staden *Syene*, den *devoniska* perioden efter det engelska landskapet *Devonshire* o. s. v.

Genom sin i det hela artificiella daning och sin internationella karaktär upphöra dessa uttryck att vara lånord i egentlig bemärkelse och öfvergå till *universella kulturord*. Därför synes det ock förf. vara en öfverdrifven och missriktad patriotism och purism att — som t. ex. danskarna gjort med de allmänna grammatiska termerna[1]) — söka öfversätta sådana ord med anlitande af inhemskt material.

* * *

[1]) Så t. ex. da. *ikke-køn* = neutrum, *lide-måde* = passivum, *genstandsforhold* = ackusativ etc.

I sammanhang med detta ständiga lånande från andra språk, genom hvilket — man må för öfrigt säga hvad man vill om denna skuldsättning — ordförrådet onekligen i hög grad riktas, må några ord nämnas om utdöendet af språkets egna ord.

Det ligger i sakens natur, att äfven ordförrådet — likasom allt annat — skall växla, och häröfver har man intet skäl att klaga. Att sådana uttryck som *stegel, handkvarn, eldstål, svartkonst* etc. på grund af 'icke-bruk' allt mer försvinna och till sin betydelse blifva allt mer dunkla, är ju till och med ett glädjande faktum. Men sorgligt är, att äfven gamla goda inhemska ord — och här komma detta lånsystems värkliga skuggsidor fram — skola i onödan förstummas och utsvältas af främmande snyltgäster.

Redan under Medeltiden visar sig detta i vårt språk. Då utträngdes efter hand t. ex. *væþ* af *panter* < mlt. *pant, mio* af *klen* < mlt. *klen, þæfka* af *smaka* < mlt. *smaken, kænnisven* af *læriunge* < ty. *lehrjunge, ramn* af *korper* < ffr. *corp* etc. samt bildningarna *bliþi, læti* etc. af de efter lågtyskt mönster danade *blidhet, lathet* o. s. v.

Som i senare tider gjorda värkliga förluster må antecknas: *bokahus* 'bibliotek', *sötsång* 'melodi', *kvickstjärt* 'sädesärla', *fröjdeskott* 'salut', *fyka* 'ryka omkring', (da. *fyge*), *skiufva* 'skjuta fram', (ty. *schieben*), *tössvar* 'två gånger', *smekunge* 'kälgris', 'favorit', *fyndling* 'hittebarn', *mökäring* 'gammal ungmö' *ensäljning* 'monopol' och dess motsats *mångsäljning*, för hvilket begrepp vårt språk nu saknar uttryck etc.

På litterär väg ha emellertid åtskilliga bortdöda ord återupplifvats och ånyo kommit i bruk. Så anser Stiernhielm sig böra förklara sådana ord som *alster, gladlynt, snille* (af honom öfversatt med 'industria, sapientia', således icke då synonymt med 'geni'), *hyfsa, tärna, yrkia* etc. I behof af särskild uttolkning voro ock i slutet af 1600-talet sådana nu allmänt gängse uttryck som *ätt, digna, dölja, famla, harm, mumla, röna, tima* m. fl.

Detta ord *tima* visar än i dag genom sitt uttal med långt *i*, att det är lånadt ur fornsvenskan, ty om det alltjämt fortlefvat, måste det nu hetat **timma*, likasom fsv. *doma*

blifvit *'dömma'* etc. Ett dylikt återuppväckande af döda eller döende ord är således också ett *lån*, nämligen ett lån från sig själf, men just därför ock det bästa lån man kan göra. För att slika förfallna papper skola af allmänheten med förtroende mottagas, måste de dock vara försedda med goda namn. Ett sådant var på 1600-talet Georg Stiernhielms, ett sådant är i vår tid Viktor Rydbergs.

Vi ha härmed sökt antyda, huru ordförrådet i ett språk kan växla, huru gamla inhemska ord kunna af främmande utbölingar varda bortträngda, men ock huru denna obestridliga förlust kan till en viss grad ersättas genom nya lån ur modersmålets äldre skeden.

Till sist må nämnas, att i detta ömsesidiga ordbyte språken emellan kan slumpen stundom så foga, att ett ord efter slutad rundresa återkommer till sina anhöriga. Så är t. ex. förhållandet med det från franskan lånade ordet *garde*, ty detta har självt fordomtima inkommit i franskan från tyskan och är nära befryndadt med det svenska *vård* [1]. Vi kunna därför med en viss rätt betrakta detta ord som en gammal emigrant, hvilken så länge varit borta i främmande land och därunder så fullständigt hunnit förgäta sin hembygds seder och bruk, att när han omsider återvänder, han lika litet själf känner igen sig, som det finnes någon, hvilken känner igen honom.

Af lånord äro — visserligen ej till sitt väsen, men väl till sin uppkomst — s. k. **folketymologier** i hög grad beroende.

Med denna term förstår man en af det relativt obildade folket gjord naiv omvandling och omtydning af ett för dess språkkänsla till sin bildning, men ej till sin betydelse dunkelt ord. Man vill ha klart för sig, huru ordet är danadt, och med ledning såväl af dess bemärkelse som af dess

[1] De germ. lånord i franskan, som började på *w*, fingo ett förslag af *g*. Så t. ex. *guerre* = eng. *war*, sv. *värn*, *garder*, äldre *guarder* = sv. *vårda*, *Guillaume* = ty. *Wilhelm* etc.

yttre form söker man därför associera det med andra förens uppfattning fullt tydliga ord. Och man är i detta sitt letande så anspråkslös, att äfven om man blott funnit i en tom ljudlikhet med ett annat ord en anknytningspunkt, är man vanligen fullt belåten.

Eftersom den stora hopen, denna »profanum vulgus», som djupare sedt just utgör nationens kärna, i regeln icke har någon kunskap i främmande språk, är det i första rummet lånord, som blifva underkastade en sådan ombildning. Så t. ex.

bibliotek > *bibelaptek*,
champignon > *svampignon*,
ekipage > *åkepage*,
telefon > *talefon*,
bassin > *badsäng*,
universitet > *undervisitet*,
charcuterie > *skärkötteri*,
galosch > *gatlosch*,
växeltransaktion > *växeltrasslation* o. s. v.

Vi se af dessa exempel, att man i allmänhet är nöjd, om man till och med blott får en enda stafvelse begriplig, och att dessa folketymologier stundom kunna vara lika fyndiga (t. ex. *undervisitet*) som idiotiska och skrattretande (t. ex. *bibelaptek*).

Men det finnes ett ordspråk, som är värdt att lägga på minnet. Det lyder: »Den skrattar bäst, som skrattar sist.» Då vi ej kunna afhålla oss från att le åt dessa folketymologier, veta vi litet om, att vi själfva dagligen föra på tungan andra sådana minst lika löjliga.

Af det fsv. *alnbughe* 'den böjda alnen' har på 1500-talet blifvit *almboghe*, hvaraf nu *armbåge*; det tyska *radbrechen* 'hjulbräcka' ha vi 'rådbråkat' till — *rådbråka;* det tyska *Lehnstul* 'en stol, hvari man kan luta — *lehnen* — ryggen bakåt', är af oss ombildadt till *ländstol;* det fsv. *o-formaghe* 'den som icke förmår vara sin egen målsman' ha vi — synnerligen genialiskt — omskapat till *öfvermage* och det tyska ordstäfvet »*Unkraut vergeht nicht so leicht*», d. v. s.

'ogräs kan ej lätt utrotas', ha vi öfversatt med '*Ondt krut förgås icke så lätt*'.

Vid betraktandet af dessa exempel kanske leendet fryser bort på våra läppar och vi tvingas att erkänna, det äfven dessa plebejiska och ofta komiska förvrängningar ega sin ej ringa betydelse i språkens utvecklingshistoria.

Vi se ock af dessa exempel, att det ej endast är främmande, utan äfven — fast mera sällan — inhemska ord, som blifva så omvandlade, och att yttersta grunden härtill är människoandens oaflåtliga sträfvan efter klarhet.

Slutord.

»Panta rhei» — allt flyter — yttrade redan i den grekiska filosofiens barndom den fornhelleniske tänkaren Herakleitos. I dessa ord kan man säga att han uttalat själfva grundlagen för allt lefvande, och denna hans sats eger därför, som vi sett, sin fulla tillämpning äfven i språkets värld. Ty där flyter allt. Ordens ljudmassor och yttre former såväl som deras inre betydelser förändras, nya sammansättningar danas, medan de gamla vilja hopkrympa till skenbart enkla bildningar, och själfva orden dö och födas i oafbruten växling. För att kunna följa med den ilande tiden och ega uttryck för allt det nya dess strida ström städse för med sig, måste ock språken oupphörligt vara betänkta på att rikta sig själfva, och de söka göra detta dels genom anlitande af egna tillgångar, dels genom ömsesidiga lån. Och genom att rätt använda det redan färdiga språkmaterialet varder härigenom äfven ett utbildadt kulturspråk i allmänhet i stånd att uttrycka till och med känslans och tankens allra finaste skiftningar.

Man kunde då med skäl förmoda, det några nybildningar i detta ords egentligaste mening såsom obehöfliga ej längre skulle förekomma, men så är ingalunda förhållandet.

I språkets urtid kunde tydligen orden ej bildas af andra redan förut varande ord, ty sådana funnos icke, utan de måste småningom ha uppvuxit ur rent naturliga ljud och ljudhopningar, hvilka voro omedelbart framalstrade af fysiska förrättningar — såsom barnets diande —, eller af omedvetna reflexer af känslor af behag eller obehag eller slutligen af mer eller mindre ofrivilliga efterhärmningar af naturljud och djurläten.

Lika naturligt som det vid närmare eftertanke visar sig vara, att denna af tyskarne kallade **Urschöpfung** i det mänskliga språkets första barndom måste varit nästan enrådande, lika egendomligt kan det i förstone förefalla, att denna primitiva orddaning än i dag i de konventionella kulturspråken kvarlefver. Men så är det dock, och så måste det äfven vara. Ty vår fysiska natur har föga förändrats af civilisationen och vi äro allt fortfarande ej blott människor, utan också djur. När våra högre psykiska egenskaper af någon anledning varda paralyserade, såsom vid plötsliga affekter, häftiga drifter etc., är äfven djuret inom oss genast färdigt att träda fram. Och vi må älska den lille vildbasaren hur mycket som hälst; ännu är han dock, djupare sedt, blott en liten vilde, som endast småningom kan utveckla sig till en värklig människa.

Det är ej den döda, stillastående, utan den lefvande, rörliga världen, som i första hand väcker vår uppmärksamhet. Därför var det ock bullret och rörelsen i den omgifvande naturen, urmänniskan med sina läten i begynnelsen sökte efterlikna, och det är äfven detta våra nutida på liknande sätt skapade onomatopoetiska eller ljudhärmande ord i allmänhet beteckna. Så t. ex. *bullra, bubbla, kackla, klunka, knastra, klirra, mumla, morra, plaska, plumsa, rassla, surra, bums, pladask, piff paff puff* etc. samt vidare *kuckeliku, bä, vovvov, miau* m. fl. På grund af sitt ursprung äro dylika ord i viss mån internationella och kunna därför påträffas i fullkomligt obesläktade språk, ty lika orsaker alstra lika

värkningar. Så heter t. ex. 'katt' på kinesiska *miau* och 'jama' på tyska *miauen*. Till följd häraf är det väl möjligt, att sv. *brumma* är ett indo-europeiskt arf och identiskt med skr *bhrámati* 'han brummar', men det kan likaväl vara en på germ. som en på indo-europeisk botten gjord 'Urschöpfung'. Därför är det ej heller nödvändigt att antaga, det alla våra nu anförda ljudhärmande ord äro lånade från deras tyska motsvarigheter *klirren, knastern, rasseln, surren* etc.

Ett sådant onomatopoetisk ord är uppenbarligen skr. *kokilas*, lat. *cucūlus* = 'gök', och intressant är, att det på samma sätt skapade nht. *Kukuk* rent af utträngt det mht. *gouch*. Och eftersom ljudlagarna kanske ej absolut förbjuda den gissningen, att vårt *gök* (= isl. *gaukr*) utginge ur en grundform **γawuk-* < **γaγwúk-* < **kokúg-*, kunde man således måhända säga, att när mht. *gouch* ersatts af det nht. *kukuk*, detta i självfva värket betyder, att *gouch* ersatts af sin egen ursprungliga, fast på nytt bildade onomatopoetiska grundform. Skulle detta vara riktigt, öppnar sig äfven den möjligheten, att också många andra ord kunna vara af onomatopoetiskt upphof, ehuru vi ej längre kunna märka det, d. v. s. blifvit så att säga *latent ljudhärmande*. Vi se ock slutligen häraf, att sådana ord som lat. *cucūlus* — nht. *kukuk* falla utanför ljudlagarnas värkningsfält, ty båda äro af hvarandra oberoende 'Urschöpfungen', och det kan alltså till och med vara tvifvelaktigt, huruvida det latinska *cucūlus* ens är i egentlig mening besläktadt med det till form och betydelse nästan identiska sanskritiska *kokilas*.

Äfven många andra djurnamn torde på detta sätt uppkommit. Så anses påfågeln — lat. *pavo*, hvaraf isl. *páe* — ha benämnts efter sitt läte *'pao'*, likaså turturdufvan efter sitt kuttrande *'turrturr'*, och kanariefågeln kallas ju ofta för *pippi*. Ljudhärmning torde därför, också i ett utbildadt kulturspråk, spela en långt större roll än man vanligen antager. Det finnes dessutom i alla språk, äfven i de mest och bäst kända, en mängd ord, hvilkas etymologi är fullkomligt dunkel. Detta kan visserligen till en del bero på vår okunnighet, men då dylika ord plötsligen uppdyka i ett modärnt språk, hvars historia och ordförråd man noga kän-

ner, har man svårt att värja sig för den misstanken, att dessa uttryck ha uppkommit genom nutida 'Urschöpfung'. Särskildt torde detta vara fallet med en mängd slangord, hvilka ofta tyckas vara, som ofvan yttrats, rent efemära bildningar. Och i detta språkets fria gatlif, där det nedärfda och inlärda språkmaterialet hvarken aktas eller vårdas, bör ock denna nyskapningsförmåga känna sig minst hindrad i sin värksamhet. —

* * *

Det uppgifves, att den holländske kemisten van Helmont omkring år 1600 afsiktligt bildade ordet *gas* för att få ett allmänt uttryck för kroppars luftformiga aggregationstillstånd. Ordet vann burskap och har till och med alstrat åtskilliga afledningar, som ty. *gasig,* fr. *gazeux* etc. Den store språkkonstnären — och för öfrigt hvilken som hälst ibland oss — kan visserligen fullt afsiktligt och medvetet af det gifna ordmaterialet dana nya, stundom synnerligen lyckade uttryck, som de af Rydberg gjorda orden *tronkräfvare* (i stället för *tronpretendent*), *ödemurar* (i stället för *ruin*) etc. Men detta är dock i alla fall endast ett begagnande af det redan färdigbildade språkets tillgångar och således något helt annat än detta van Helmonts påhitt, hvilket leder oss in på frågan, **huruvida människan kan oberoende af språket fullt afsiktligt och medvetet förändra detsamma.** Det nu nämnda exemplet visar, att detta i viss mån värkligen *kan* inträffa, och några andra relativt liknande exempel kunna tilläggas.[1])

Af eufemistiska skäl har den franska svordomen *mordieu* (< *mort de Dieu*) omformats till *morbieu* (hvilket sedan visserligen genom association med *bleu* blifvit *morbleu*). Likaså har det tyska utropet *Gott(e)s Blut* förändrats till *bots blut.* Så är ock förhållandet med *potz tausend* etc.

På Stilla hafvets öar — och äfven annorstädes — mötas vi af hvad man kallar *tabu.* Egennamn äro där, som ursprungligen

[1]) De i fullaste mening *gjorda* världsspråken *volapyk, esperanto* m. fl. äro i allt väsentligt gjorda af det existerande språkmaterialet och således ej oberoende af detta.

allestädes, bildade af det öfriga ordförrådet. Men af vördnad för härskaren få ej de ord eller ljudförbindelser, som ingå i hans namn, i umgängesspråket längre användas. Så anför Kock (a. a. s. 109), att om en konung skulle heta *Tu* (= 'stå'), så får ej vidare *tu* brukas ens i sin allmänna bemärkelse *'stå'*, utan ersättes af *tia,* ja till och med *fetu* (= 'stjärna') måste då ombildas till *fetia* o. s. v.

Men änskönt dessa omgestaltningar onekligen företagits fullkomligt afsiktligt, har dock det gifna språkmaterialet ej varit utan allt inflytande på dem. Till och med ordet *gas* är ej fullt självständigt danadt, ty dess ljudmassa, om ock ej något annat, är dock hämtad ur det redan färdigbildade ljudförrådet.

Språket är, sade vi, en af människan själf med stigande kultur småningom förvärfvad färdighet. Oändligt mycket, ja nästan allt i språket är därför människans eget värk, och det oaktadt har hon likväl ej varit mäktig att på egen hand kunna skapa ett enda från alla synpunkter absolut nytt ord. Språket är en produkt af människans intellektuella arbete, i samma mening som vår tids sinnrika maskiner — båda endast värktyg för hennes tanke och vilja och båda af henne utvecklade ur en ringa början till sin nuvarande relativa fulländning, det förra ur det otympliga djuriska lätet, det senare ur stenåldersfolkens lika otympliga, afsprängda flintskärfvor. Häri ligger hennes storhet, men ock hennes litenhet. Hon kan till en viss grad behärska sin värld, men hon kan ej ändra dess lagar, blott tvinga dem att tjäna sig. Och till följd häraf mäktar hon lika litet i språkets som i naturens rike skapa något värkligt nytt.

Det är därför den modärna språkforskningen i det stora hela villigt erkänner, att Ordets gudinna var i sin fulla rätt, när hon en gång i tidens morgon om oss människor sade:

»De se det ej, dock mina bud de lyda.»

Anmärkta tryckfel.

Sid.	23	rad.	7	uppifrån	står	d. s. k.	läs:	de s. k.
»	53	»	12	»	»	tillfällighet	»	tillfällighet,
»	58	»	10	nedifrån	»	vulgärlatinet,	»	vulgärlatinet
»	68	»	16	uppifrån	»	*gesi*	»	*gessi*
»	76	»	9	»	»	vigvtum	»	*vigvtum
»	78	»	8	»	»	*nydv-*	»	*hydv-*
»	90	»	16	nedifrån	»	*stört,*	»	*stört*
»	120	»	6	»	»	*våld*	»	*våld,*
»	142	»	5	uppifrån	»	våtrt	»	vårt

INNEHÅLL.

	Sid.
Inledning	1
Ljudöfvergångar och associationsförändringar	52
Betydelseväxlingar	104
Sammansättningar	123
Lånord	139
Slutord	149

